

INFORMATICA MUSEOLOGICA

40 (1-2) 2009.

ISSN 0350-2325

Adresa uredništva / Editor's Office

Muzejski dokumentacijski centar, Ilica 44, Zagreb, Hrvatska
Museum Documentation Centre, Ilica 44, Zagreb, Croatia
tel. + 385 1 48 47 897
faks + 385 1 48 47 913
URL: <http://www.mdc.hr>
e-mail: info@mdc.hr

Za izdavača / For Publisher

Višnja Zgaga
vzgaga@mdc.hr

Urednica / Editor

Lada Dražin-Trbuljak
ldrazin@mdc.hr

Redakcijski odbor / Editorial Board

Sanja Acalija, Muzej grada Kaštela, Kaštel Lukšić; Goran Arčabić, Muzej grada Zagreba, Zagreb; Milvana Arko Pijevac, Prirodoslovni muzej Rijeka, Rijeka; Darko Babić, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, Katedra za muzeologiju, Zagreb; Markita Franulić, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb; Vlasta Gracin, Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport, Zagreb; Jasna Jakšić, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb; mr.sc. Željka Jelavić, Etnografski muzej, Zagreb; Mihaela Kulej, Gradski muzej Virovitice, Virovitica; dr.sc. Ljiljana Kolečnik, Institut za povijest umjetnost, Zagreb; Željka Kolveshi, Muzej grada Zagreba, Zagreb; Željka Miklošević, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, Katedra za muzeologiju, Zagreb; Višnja Zgaga, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb; Lada Dražin-Trbuljak, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb.

Lektorica / Language Advisor

Zlata Babić

Prijevod sažetaka / Translation

Graham McMaster

Dizajn, prijelom i priprema za tisak / Design, layout and prepress

Igor Kuduz *pinhead

Dizajn standarda prijeloma izrađen 2001. / Publication redesign, 2001

cavarpayer

Tisak / Printed by

Kerschhoffset, Zagreb

Fotografija na naslovnici / Cover photograph

Dio stalnog postava Muzeja grada Pregrada "dr Zlatko Dragutin Tadjina"
Snimila: Renata Škrinar, ATANOR

Naklada / Printing run

600

Tekstovi predani u tisak / Texts handed for printing

Veljača 2010.

Svezak izlazi za 2009. / Issued printed for year 2009

Za stručne podatke i mišljenja odgovaraju autori / The authors are responsible for their data and options

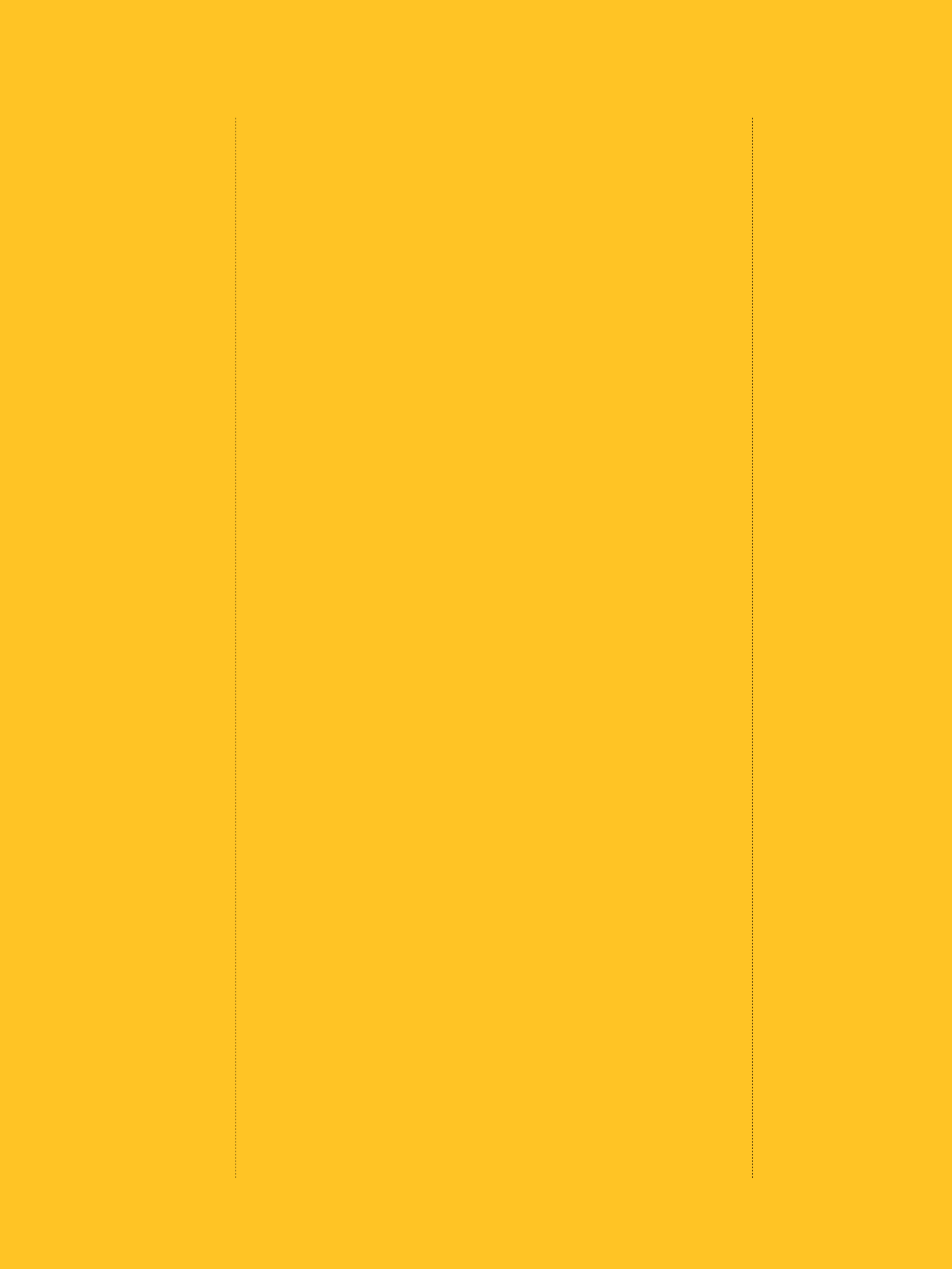
© Muzejski dokumentacijski centar & Muzeji & Autori / © Museum Documentation Center, Zagreb & Museums & Authors

Časopis su financirali i njegov izlazak iz tiska omogućili / This publication has been financed by Gradski ured za kulturu, Grad Zagreb i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske / The City of Zagreb, Department of Culture and the Ministry of Culture of the Republic of Croatia

SADRŽAJ Contents	TEMA BROJA Topic of This Volume / Ljekarničke zbirke u muzejima Pharmacy Collections in Museums	
Ana Kaznačić	Brodске апотеке из фондуса Поморског музеја у Дубровнику Ships' Apothecaries from the Holdings of the Maritime Museum in Dubrovnik	6
Iva Validžija	Ljekarnička zbirka Thierry stalnog postava Muzeja grada Pregrade The Thierry Pharmaceutical Collection of the Permanent Display of the Pregrada Municipal Museum	19
Lorka Lončar	Ljekarna Eugena Viktora Fellerera u Donjoj Stubici The Pharmacy of Eugen Viktor Feller in Donja Stubica	26
Katarina Povedić	Povijest ljekarništva – dio stalnoga postava u Povijesnome muzeju Istre – Museo storico dell'Istria The History of Pharmaceutics – Part of the Permanent Display in the History Museum of Istria	34
	RIJEČ JE O... / Main Feature... Prezentacija arheološke baštine Presentations of the Archaeological Heritage	
M ^a Carmen Aguarod Otal	Inovacija i atrakcija u španjolskim arheološkim muzejima Innovation and attraction in Spanish Archaeological Museums	37
	IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE / Museum Theory and Practice	
Helena Bunijevac	Od strojarnice do muzeja: poticajni projekt muzealizacije zaštićene željezničke industrijske baštine u Zagrebu <i>From Engine Room to Museum: a Stimulating Project for the Musealisation of the Protected Railway Industrial Heritage in Zagreb</i>	54
Branka Vojnović-Traživuk	Tragom prvih zbirki Etnografskoga muzeja u Splitu In Search of the First Collections of the Ethnographic Museum in Split	58
Maja Šojat-Bikić	Nove glazbene zbirke Muzaja grada Zagreba Zbirka operetne prvakinja Ruže Cvjetičanin / Donacija Marine Würth Klepač New Musical Collections of Zagreb City Museum The Operetta Leading Lady Ruža Cvjetičanin Collection / The Marina Würth Klepač Donation	63
Dubravka Botica	Rekonstruirani barokni kabineti u Münchenskoj Alte Pinakothek – prilog povijesti izlaganja umjetničkih zbirki The Reconstructed Baroque Cabinets in the Munich Alte Pinakothek – a Contribution to the History of Exhibiting Art Collections	76
Goranka Horjan	Nematerijalna baština kao pokretač regionalnog razvoja CRAFTATTRACT / Tradicijski obrti - nove atrakcije za kulturni turizam The Intangible Heritage as Generator of Regional Development CRAFTATTRACT / Traditional crafts – new attractions for cultural tourism	79
Sanja Japundžić	Iz terenskih dnevnika muzealca i geologa From the Field Diaries of Museum Professionals and Geologists	85
	IZ DOKUMENTACIJSKIH FONDOVA MDC-a / From the MDC Documentation Holdings	
Jozefina Dautbegović	Iz personalnog arhiva MDC-a From the MDC Personnel Archive: Ružica Drechsler-Bižić	89
	Bibliografija radova Bibliography of papers: Ružica Drechsler-Bižić	95

POGLEDI, DOGAĐAJI, ISKUSTVA / Views, Events, Experiences

Emil Podrug	Izložba Grčko – helenistička keramika Arheološkog muzeja u Splitu The Exhibition <i>Greek and Hellenistic Ceramics in the Archaeological Museum in Split</i>	98
Tončika Cukrov	U potrazi za turistima / Međunarodni dan muzeja 2009. In Search of Tourists / International Museum Day 2009	103
Denis Detling	[U]okvir[ivanje] u temu “Muzeji i turizam” Framing It in the topic of “Museums and Tourism”	109
Ankica Babin	Kulturna baština Kaštela kao resurs kulturnog turizma The Cultural Heritage of Kaštela as Resource for Croatian Tourism	111
Blaženka Ljubović	Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva Marking the 60 th Anniversary of the Activity of the Senj Museum Association	115
Marija Paušak	Međunarodni dan muzeja 2009. godine u Muzeju Valpovštine International Museum Day 2009 in the Museum of the Valpovo Region	118
Anita Peričić	Novo tradicionalne manifestacije u Gradskom muzeju Varaždin New Traditional Events in Varaždin Municipal Museum	120
Katarina Zenzerović	Arheološki muzej Istre u Puli i turizam The Archaeological Museum of Istria in Pula and Tourism	123
Sabrina Žigo	Putovanja i fotografska i filmska slika u promicanju turizma Travels and Photographic and Film Images in the Promotion of Tourism	125
Tamara Nikolić Tanja Kocković Zaborski	Od ideje do Etnofilma From Idea to Etnofilm	129
KOLEKCIONARI / Collectors		
Višnja Zgaga	Kolekcionari: Veljko Marton Collectors: Veljko Marton	133
REAGIRANJA / Reaction		
Maja Žebčević Matić Silvija Lučevnjak	Prema novom modelu udruživanja hrvatskih muzejskih djelatnika Towards a New Model for the Association of Croatian Museum Employees	142

BRODSKE APOTEKE IZ FUNDUSA POMORSKOG MUZEJA U DUBROVNIKU

ANA KAZNAČIĆ ▫ Dubrovački muzeji – Pomorski muzej, Dubrovnik

Medicina i ljekarništvo u Dubrovačkoj Republici

Dubrovnik je već od svojeg osnutka povezan s medicinom. Stanovništvo nekadašnje antičke grčke kolonije Epidaura donijelo je u te krajeve kult grčkoga boga zdravlja Eskulapa (lat. *Asklepija*). Spomen na to štovanje nalazimo i na jednome od sedam kapitela Kneževa dvora – Eskulapovu kapitelu, te u latinskom natpisu koji se nalazi pokraj tog kapitela, a govori o navodnome podrijetlu Eskulapa, vezanome za područje oko Dubrovnika.

Zbog svog povoljnog položaja Dubrovnik je vrlo rano, već u 12. st., uspostavio pomorsko-trgovačke veze sa susjednom južnom Italijom, gdje se upoznao s talijanskim kulturnim dostignućima. Jedan od gradova s kojima je održavao žive političke i gospodarske veze jest i Salerno, u kojemu se tada nalazila jedna od priznatih medicinskih škola. To je ujedno i razdoblje kada car Fridrik II. svojim ediktom iz 1240. g. jasno odvaja ljekarničku od liječničke službe.¹ I upravo pod utjecajem glasovite salernitanske škole², uz teurgičku i pučku medicinu, u Dubrovniku vrlo se rano počela razvijati i znanstvena medicina. U dubrovačkim samostanima tada je još uvijek bila živa tradicija antičke znanosti: poučavana je mladež i liječeni pojedinačni bolesnici. Benediktinci su iz južne Italije donijeli medicinske rukopise. Već u 13. st. spominju se u Dubrovniku školovani liječnici, koji više nisu redovnici nego laici, pretežito školovani u Italiji. Prvi domaći liječnik koji se spominje u spisima iz 1280. g. jest pučki liječnik Prvoslav iz Dubrovnika.³

Dubrovačka Republika imala je već u 14. st. organiziranu javnu zdravstvenu službu, koja je za tadašnje doba bila izuzetno dobro razvijena: strogo nadziranje čistoće u gradu, uvođenje kanalizacije, sustavno rušenje starih drvenih kuća, popločavanje ulica, izgradnja vodovoda, osnivanje ubožnica, bolnica, nahodišta, lazareta i karantena, poduzimanje raznih preventivnih zdravstvenih mjera za vrijeme epidemija i dr. Odlučujući utjecaj pritom su sigurno imali ekonomski interesi vlasti, koja je shvatila kakav je velik kapital zdravo pučanstvo. Od 14. st. u Republici su stalno zaposleni jedan fizik (pokatkad i dva) i jedan ili dva kirurga. Medik ili fizik bavio se unutrašnjim, a kirurg vanjskim bolestima.⁴ Ti su liječnici primali određenu godišnju plaću i brinuli se o javnoj zdravstvenoj zaštiti, izdavali zdravstvene potvrde, sprečavali epidemije,

obavljali sudska vještačenja i besplatno liječili patricije i građane. Kako je Republika svoje namještenike razmjerno dobro plaćala, i liječnici iz Italije, Španjolske i Grčke dolazili su u Dubrovnik. I progonjeni židovski liječnici također su pronalazili utočište u gradu. U početku je domaćih liječnika bilo vrlo malo, te su prvi dubrovački liječnici bili učenici poznatih medicinskih škola u Salernu, Bologni i Padovi. Tek u 17. i 18. st., kad su moć i bogatstvo Dubrovnika bili u opadanju, stranci nisu više u tako velikom broju stupali u službu Republike, no zato je znatno porastao broj domaćih liječnika.⁵

Statut grada Dubrovnika iz 1272., uz statut grada Korčule iz 1214., pripada najstarijim hrvatskim pravnim spisima. Iako su njegovo značenje i zanimljivost u njegovoj pravnoj podlozi, u njemu se nalaze i mnoge odredbe vezene za medicinu i kvalitetu života ondašnjega dubrovačkog stanovništva. Malo i Veliko vijeće Dubrovnika često se bavilo medicinskim pitanjima i pažljivo se zauzimalo za javnu higijenu. U borbi protiv zaraznih bolesti, prije svega kuge i gube, poduzimale su se različite zdravstvene mjere⁶ i osnivale zdravstvene ustanove. Od 1306. godine spominje se leprozorij pred istočnim gradskim vratima. Slična utočišta za gubavce postojala su u Konavlima (1436.) i Stonu (1449.). Prva bolnica u Dubrovniku, nazvana *Domus Christi*, utemeljena je 1347. g., i to prvotno kao utočište za sirotinju, a manje kao bolnica. Kasnije su izgrađene četiri manje bolnice, a 1432. g. utemeljeno je i prvo sirotište. Veliko je vijeće 17. ožujka 1540. odlučilo preurediti zgradu ubožnice *Domus Christi*, te je uveden novi kućni red, čime je srednjovjekovno ubožnište pretvoreno u javnu državnu bolnicu s odgovarajućom liječničkom službom. Sve do 1888. g. ona se nalazila u malom zdanju iza samostana klarisa. Te je godine izgrađena nova javna bolnica i na tom se mjestu dugo nalazila glavna gradska bolnica, koja je kasnije premještena na novu lokaciju.

Ljekarništvo je u Dubrovniku bilo uzorno ustrojeno. Još od samog osnutka grada bilo je popularno prikupljati i prodavati bilje. Toj djelatnosti posebno je pogodovalo i bogatstvo flore oko Dubrovnika. Prvi trgovci ljekovitim biljem bili su istodobno i pučki liječnici. Ubrzo su se tim ljudima iz puka pridružili i školovani stručnjaci. Farmaceuti se spominju već u statutu Dubrovnika iz 1272. g.

1 Grdnić, V., *Ljekarništvo na tlu Hrvatske*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996., str. 67-74. Baza tog edikta bilo je odvajanje farmacije od medicine u širem smislu, te je bilo određeno da ljekarne mogu otvarati samo stručni ljekarnici, uz dozvolu komune, koja im određuje i lokaciju. Bila je zabranjena svaka poslovna veza između gradskog fizika i apotekara, a lijekovi su se morali izrađivati prema određenim propisima (farmakopeje), izdavati po određenim cijenama (takse), nisu se smjeli izdavati otrovi ni abortivna sredstva. Osim toga, gradski fizik bio je dužan nadgledati rad ljekarne i prisustvovati izradi svakog galenskog pripravka. Također su bile određene mjere i utezi koji su se trebali upotrebljavati u ljekarnama tijekom izrade lijekova i neki načini analize lijekova po kojima se moglo ustanoviti jesu li oni opasni za ljude.

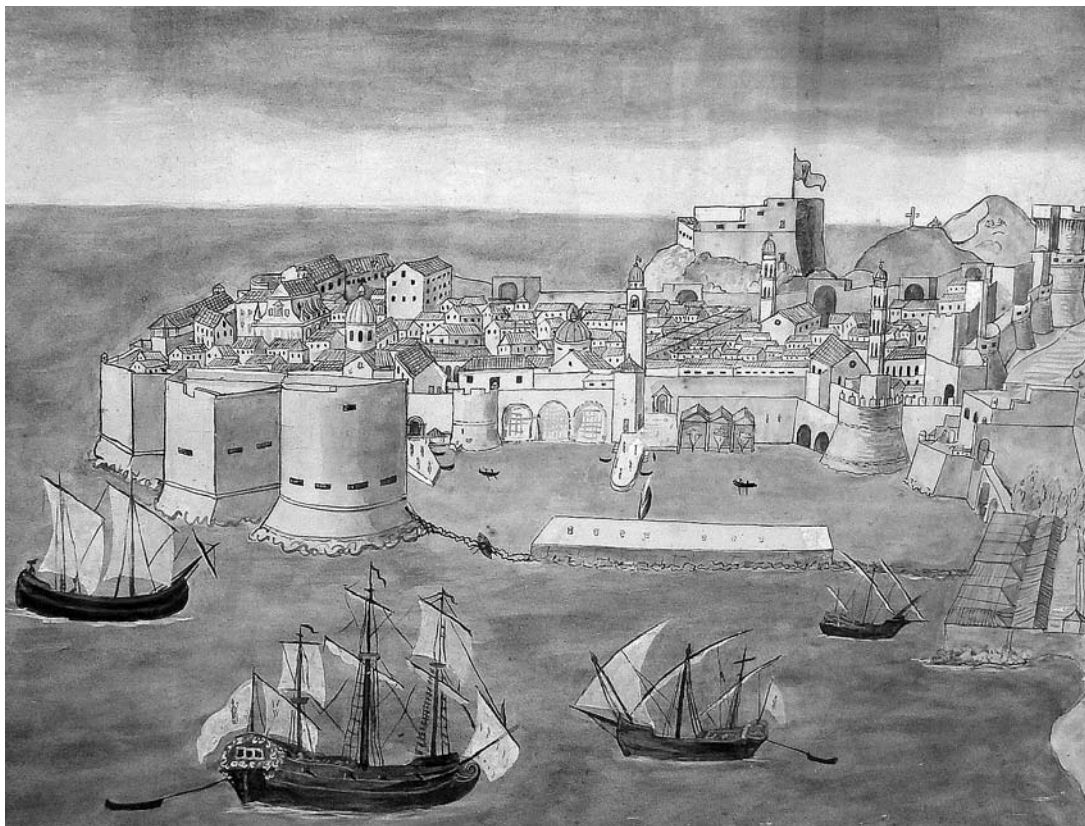
2 Salernitanska škola bila je prvi medicinski fakultet u Europi.

3 Popis svih liječnika u Dubrovniku od 1280. do 1808. vidjeti u: Jeremić R., Tadić, J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, Planet, 1939., str. 7-132.

4 Jeremić R., Tadić, J., *Prilozi za istoriju zdravstvene...*, str. 137-143.

5 Grmek, M. D., *Medicina i ljekarništvo u negdašnjoj Dubrovačkoj Republici*, časopis *Dubrovnik*, N. s. god.3, Dubrovnik, 1992., str. 326-327.

6 Vidjeti Jeremić, R., Tadić, J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, Planet, 1938., str. 104-108.; Grmek, M. D., *Medicina i ljekarništvo u negdašnjoj Dubrovačkoj Republici*, str. 328-329.

sl.1. Dubrovačka luka iz 18. st. s karantenom iz Liber Viridis, Državni arhiv Dubrovnik, kopija akademskog slikara I. Dulčića, Pomorski muzej Dubrovnik.

Prvi su ljekarnici pretežno bili stranci, ponajprije Talijani, no ubrzo su se tom djelatnošću počeli baviti i domaći ljudi. Godine 1318. Malo je vijeće odlučilo zaposliti jednog farmaceuta, kako bi jedna ljekarna uvijek bila dobro opremljena svim lijekovima. Prvi ljekarnik zaposlen u Republici bio je Bonaventura, koji je nekad imao trgovinu u Zadru. Dubrovačke vlasti davale su različitim ljekarnicima godišnju plaću, beskatmatne pozajmice i besplatne stanove, kako bi privukli sposobne ljude, a ujedno omogućili svojim stanovnicima da dođu do dobrih i jeftinih lijekova. Vlada je, počevši već od 14. st., budno pazila i nastojala da u gradu ne nedostaje kvalitetnih liječnika i ljekarnika. Bilo je propisano koji su lijekovi službeno priznati, a apoteke su neprestano bile pod nadzorom liječnika. Također je bilo zabranjeno poslovno udruživanje liječnika i ljekarnika, koje je moglo naštetiti bolesnima.⁷

Prva ljekarna koja je osnovana u Dubrovniku bila je ljekarna Male braće. To je i jedna od najstarijih ljekarni u Europi. Točan datum njezina osnutka nije poznat, te se pretpostavlja da je ljekarna osnovana 1317., tj. iste godine kad je osnovan i franjevački samostan. Povijesni podaci o njoj, od nastanka pa do potresa 1667. g., uglavnom su izgorjeli s arhivom i knjižnicom. Ona se još i danas nalazi u zgradi samostana, ali više nije vlasništvo franjevaca. U početku je to bila samostanska ljekarna za potrebe bolesne braće, kao i izvor za uzdržavanje, kako braće, tako i samostana. Ljekarna je kasnije postala javnom, ponajviše iz humanitarno-karitativnih razloga. U samostanskoj biblioteci sačuvana je dragocjena zbirka starih farmaceutskih rukopisa, oko 2 000 recepata,

čega je manji dio izložen u muzeju, uz dio namještaja i ljekarničkog pribora od 15. st. nadalje. Stari inventar ljekarne poslužio je za uređenje maloga samostanskog muzeja, otvorenoga 1955. g.⁸

Druga vrlo važna ljekarna je *Domus Christi*. Prema usmenoj predaji, ljekarna je utemeljena 1420. u hospitalu *Domus Christi*. Prvotno se nalazila u zgradi ubožnice, a potom na Placi. Njezina je povijesna važnost u tome što je od prvog dana svog postojanja pa sve do propasti Republike radila kao državna ustanova.⁹ Tijekom stoljeća u Dubrovniku su otvorene brojne privatne ljekarne, međutim nijedna nije dosegla značenje dviju spomenutih.

Razvoj pomorske medicine na istočnoj jadranskoj obali

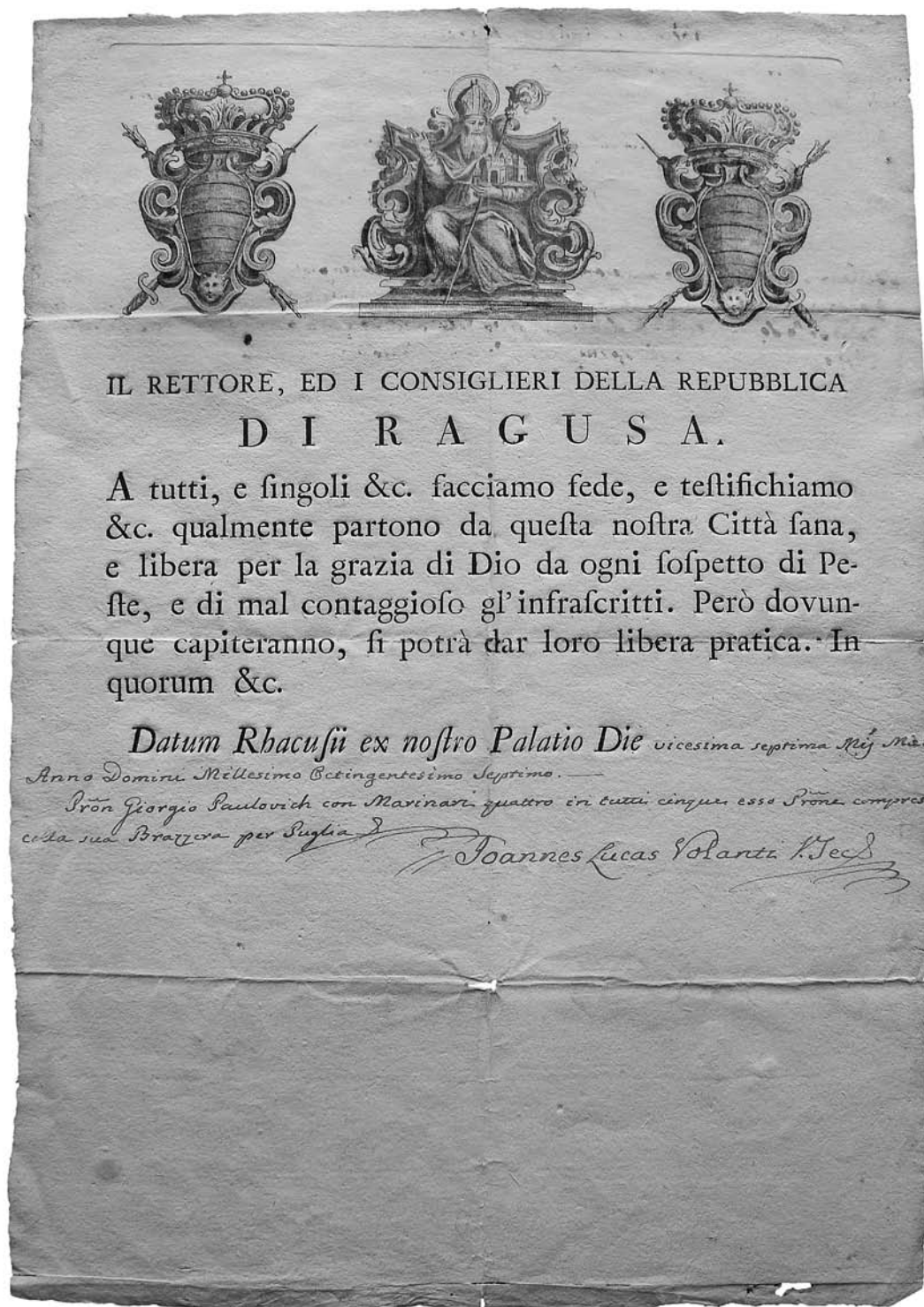
Napredna medicina i farmacija koja se razvila na kopnu uvelike se odrazila i na zdravstvenu zaštitu i skrb na moru. Stalna pojava zaraznih bolesti, siromašna i neadekvatna prehrana, nesigurnost plovidbe i dugotrajna putovanja glavni su razlozi što su pomorci često obolijevali i bili izloženi ozljedama na radu. Naravno, takva je situacija zahtijevala da se problem zaštite zdravlja i života pomorca na brodovima riješi u skladu s tadašnjim načelima medicine i farmacije.

Petnaesto stoljeće u mnogočemu je bilo prekretnica u medicini pomorstva. Osim brodovlja naših slobodnih gradova, među kojima se ističe Dubrovnik, u povijesti se pojavljuju još dvije velike pomorske sile, Venecija

7 Kesterčanek, Z., Iz povijesti farmacije u Dubrovniku u XVI. st., *Anali* 6/7, Zavod za povijesne znanosti, Dubrovnik, 1959., str. 249-250.

8 O ljekarni Male braće u: Vladimir Grdnić, *Ljekarništvo na tlu Hrvatske*, str. 51-61.

9 Za vrijeme francuske vladavine (1806.) ljekarna je nakon gotovo 400 godina prešla u privatne ruke, u posjed obitelji Šarić. Ona se od 18. st. do danas nalazi na Placi (Stradunu). Zahvaljujući kontinuitetu ljekarne *Domus Christi*, ostala je sačuvana vrlo vrijedna zbirka ljekarničkog pribora i posuda koja se danas čuva u Kulturno-povijesnom muzeju u Kneževu dvoru. U prostorijama ljekarne sačuvano je dosta starih ornamenata i ukrasnih posuda. Sve je to u stilu klasicizma ili, preciznije, Napoleonova ampira, sa zlatnom štukaturom, što i danas dočarava izgled ljekarne iz 18. i 19. stoljeća.

U statutima naših primorskih gradova, od kojih su mnogi nastali već u 13. i 14. st. (Korčula 1214. g., Dubrovnik 1272. g., Zadar 1305. g., Split 1312. g., Šibenik 1379. g.), spominju se brojni zdravstveni propisi o javnoj higijeni, borbi protiv širenja zaraznih bolesti, prehrani stanovništva itd. Na temelju sačuvanih dokumenata, vidimo da su svi naši primorski gradovi već u 15. st. imali zaposlene stalne liječnike.

sl. 3. Zdravstveni list koji je izdala Dubrovačka Republika patrunu braccere Đuru Pavloviću za putovanje u Pulu 1807.; rukopis; tisak, papir; 39 x 27,5 cm; inv. br. 230

brovnik ga je osnovao 1272. g., Konavle 1430. g., Ston 1449. g., Split 1332. g., Trogir 1372. g., Kotor 1435. g., Zadar 1426. g.). Kuga je bila mnogo opasnija jer se širila naglo, i to morem i kopnom, a djelovala je kao dvosjekli mač, jer je uvođenje mjera koje bi spriječile njezino širenje značilo propast trgovine, posebno pomorstva i pad ekonomske moći grada, a nepoduzimanje mjera moglo je također dovesti do propasti grada zbog pomora ljudi.

Upravo se zato nikad nije uspjelo spriječiti širenje kuge, ali se odgovarajućim mjerama nastojalo zaustaviti njezino širenje i smanjiti smrtnost stanovništva.¹⁴

Od 1348. do 1374. g. u Dubrovniku je od kuge umro velik broj ljudi. Rješenje takvog stanja bilo je obustaviti trgovinu s drugim krajevima, pogotovo s istokom, odakle je kuga najčešće dolazila, što bi za razvoj samoga grada bilo pogubno, ili uvesti određeni način zaštite od

¹⁴ Tartalja, H., *Zdravstvo gradova Dalmacije u srednjem vijeku u vezi sa razvojem pomorstva*, Pomorski zbornik, Zadar, 1965., str. 1020-1021.

sl. 4-5. Brodska apoteka s nepoznatog jedrenjaka Dubrovačke Republike iz 18. st.; drvo; staklo; 74,5 x 39 x 44 cm; inv. br. 745

epidemija koji bi istodobno omogućivao slobodnu trgovinu. Tako je 27. srpnja 1377. u Dubrovniku uvedena karantena. Ta se odredba nalazi u *Liber Viridis* (cap. 49, fol. 78) pod nazivom *Veniens de locis pestiferis non intrat ragusimu nel districtum* (*Došljacima iz kužnih mjesta zabranjuje se ulaz u Dubrovnik ili okolicu*). Veliko vijeće donosi odluku da osobe koje dolaze iz krajeva zaraženih kugom ne smiju ući u Dubrovnik ako prije toga ne provedu mjesec dana na otočiću Mrkanu ili u Cavtatu. Osim toga, istom je odlukom stanovnicima Dubrovačke Republike bilo zabranjeno posjećivati ili nositi hranu bez dozvole svima koji su bili kontaminirani. Svako kršenje tih odredbi strogo se kažnjavalo. Tako je nastao prvi lazaret ili karantena. Prije ulaska u grad došljaci su, da bi se vidjelo hoće li se u njih razviti bolest, morali boraviti u karanteni 30, a kasnije 40 dana. Po tome je broju karantena dobila ime (*quaranta* lat. – četrdeset), a to je ujedno i maksimalno vrijeme u kojemu se bolest može pojaviti nakon infekcije. Uvođenje karantene pokazalo se efikasnom mjerom koju su poslije prihvatili i drugi gradovi. Iako su razne odredbe o izolaciji putnika postojale i prije (Venecija je 1374. g. donijela odluku prema kojoj su svi putnici, brodovi i roba bili smješteni i izolirani na otočiću Sv. Lazar, dok im ne bude dopušten ulazak u grad i luku), Dubrovnik je službeno bio prvi grad u svijetu koji je uveo karantensku službu, i to mnogo prije nego ostali gradovi Mediterana. Taj se događaj smatra jednim od značajnijih u povijesti medicine.¹⁵

Prva karantena u Dubrovniku provodila se na otočiću Mrkanu i u benediktinskom samostanu na Mljetu, ali ta mjesta nisu zadovoljavala uvjete za karantenu te su napuštena. Tijekom 15. st. karantena se nalazila na mjestu zvanom Danče, gdje su uvjeti bili povoljniji, ali je taj

lazaret postao premalen za potrebe razgranate dubrovačke trgovine. Početkom 16. st. dubrovački je Senat prihvatio plan gradnje lazareta na otoku Lokrumu, ali je kasnije zbog strateških razloga odustao od te zamisli, bojeći se da bi zgrada i zidine lazareta, smještene blizu grada, u slučaju rata mogle poslužiti neprijatelju kao uporište, osobito Mlečanima, koji bi s tog mjesta mogli potpuno ugroziti luku i grad. Pitanje lazareta konačno je riješeno 1590. g., kada Senat donosi odluku o izgradnji velikog lazareta na Pločama, na raskrižju kopnenoga i pomorskoga trgovačkog puta. To je bio najpogodniji položaj za izgradnju, jer je tu završavala glavna turska cesta koja je vodila iz zaleđa i jer su na tome mjestu odsjedale karavane iz turskih krajeva na posebnome, zidom ograđenom prostoru (tzv. tabor), gdje se ujedno obavljala trgovina i razmjena blaga i robe. Gradnja je započela 1627. g., a konačni arhitektonski oblik lazaret poprima 1629. g. Dubrovački lazaret imao je dvojaku funkciju: služio je kao skladište i kao karantena. Putnici su u karanteni provodili od 7 do 40 dana, što je ovisilo o trenutačnoj epidemiološkoj situaciji i području s kojega su dolazili. Posebni sanitarni službenici strogo su pazili da se sve mjere karantene strogo provode. U lazaretu nije bilo stalnog liječnika, nego su putnike pregledavali stalno zaposleni kirurzi Dubrovačke Republike. Troškove zdravstvene zaštite snosila je republička blagajna, a namirivali su se od carinskih prihoda. Posebno treba naglasiti da je dubrovačka karantena služila i za izolaciju putnika, kao i sudionika pomorskoga i kopnenog prometa.¹⁶ Međutim, iako je karantena provedena u Dubrovniku vrijedila za sve mediteranske zemlje, mletačke vlasti pokatkad nisu priznavale karantenu provedenu u Dubrovniku, smatrajući da nije izvedena dovoljno struč-

15 Nakon Dubrovnika osnivaju se karantene u Marseillu 1348., potom u Veneciji 1403., Pisi 1464., Genovi 1467., Malorci 1471., a potom i u drugim gradovima svijeta.

16 Tartalja, H., *Zdravstvo gradova Dalmacije u srednjem vijeku u vezi sa razvojem pomorstva*, str. 1022.; Ničetić A., *Povijest dubrovačke luke*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1996., str. 175-181.; Mitić, I., O poslovanju dubrovačkih lazareta na Pločama krajem XVIII. st., časopis *Dubrovnik*, godina XX., broj 4 – 77, Trebinje, 1977., str. 98-102. Više o epidemijama i sanitarnim mjerama u: Tadić, J., Jeremić, R., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, Planet, 1938., str. 65-111.

no i prema svim sanitarnim propisima, samo zato da bi pokazali svoju vlast na Jadranu i nanijeli što više štete pomorskoj trgovini Dubrovnika.

Po uzoru na Dubrovnik, i ostali gradovi na Jadranu organiziraju karantensku službu te se grade brojni lazareti koji su služili kao preventivne i terapijske ustanove u borbi protiv zaraznih bolesti – kuge, kolere, pjegavca i variole. Tako se u idućim stoljećima duž istočne jadranske obale grade lazareti u Splitu, Kotoru, Zadru, Rijeci i Martinšćici.¹⁷

U gotovo svakome lučkom gradu postojao je zdravstveni kolegij koji je bio dužan kontrolirati provođenje zaštitnih mjera u gradu i luci. U velikim gradovima postojali su specijalni uredi, zdravstveni magistrati, a u malima – zdravstvene deputacije, koje su se, uz ostalo, brinule i o karantenskoj službi. Lazareti na istočnoj jadranskoj obali imali su veliku ulogu u zaštiti od zaraznih bolesti, te ih slobodno možemo usporediti s velikim karantenskim stanicama u Europi (Marseilleom, Venecijom, Genovom).

Zdravstvene službe pomorskih država, pa tako i zdravstvena služba Dubrovačke Republike, izdavale su posebne isprave, tzv. zdravstvene listove, kojima se potvrđivalo zdravstveno stanje pojedinih luka i mjesta.¹⁸ U njih je upisivano kakvo je stanje glede epidemija u lukama iz kojih su ti brodovi isplovili i prema tim podacima sanitarne bi vlasti luka u koje bi ti brodovi uplovili određivale preventivne mjere koje se trebaju poduzeti. Ako je na brodu bila koja zaražena osoba, brod je morao istaknuti žutu zastavu na jarbolu.

Zarazne bolesti bile su posebna opasnost na brodovima, pa je bilo potrebno poduzeti sve za preventivu ili liječenje mornara, vojnika i putnika. Pri pojavi bolesti od-

mah se nastojalo izolirati oboljele da se zaraza ne proširi, te određenim medikamentima ublažiti stanje oboljele osobe. Stoga je svaki brod morao imati svoju brodsku apoteku u obliku škrinje ili ormara u kojima su se držala sredstva za liječenje ili za pružanje pomoći ranjenima. Od takvih sredstava spominje se mošus, ambra, muškati orah i aloe, koji su se upotrebljavali za pročišćivanje zraka. Kirurzi su izrađivali posebne flastere koji su se upotrebljavali za liječenje rana, ali i za morsku bolest. Nadalje, izrađivali su razne masti za liječenje ekcema, koje su sadržavale eterična ulja. U slične su se svrhe upotrebljavali lijekovi dobiveni od ljekovitog bilja, npr. kuba (lat. *Piper cubeba* – indonezijska tropska biljka povijuša iz porodice paprovki), zingiber (lat. *Zingiber officinale* – đumbir), agaricus (naziv roda gljiva) i dr. Na brodovima su se koristili mandragora i terijak (sastavljen uglavnom od životinjskih seruma), najcjeljeniji lijek svih vremena, koji se upotrebljavao protiv gotovo svih bolesti, posebno zaraznih i bolesti srca.¹⁹

Svakodnevni rad posade na jedrenjacima, i kad je jedrenjak bio u luci i kad je plovio, bio je vrlo naporan. Trebalo je obavljati različite drvodjeljske poslove radi otklanjanja oštećenja, zaštitno bojenje, krpanje starih te krojenje i opšivanje novih jedara, kontrolirati stanje konoplja i popravljati ga i dr. U plovidbi je bilo vrlo naporno upravljati jedriljem, spuštati i savijati jedra za nevremena, penjati se na jarbole te ponovno osposobljavati oštećene poklopce brodskih skladišta. Hrana je bila jednolična i za većinu članova posade količinski nedovoljna. Zalihe pitke vode nisu bile dovoljne. I smještaj posade nije bio zadovoljavajući. Njihove grupne spavaonice nisu imale dovoljno svjetlosti ni svježeg zraka. Vremenske nepogode i klimatske promjene zadavale su velike probleme pomorcima. Pridodamo li tome neregulirano radno vrijeme, težak fizički rad, oskudnu prehranu, lošu odjeću, izloženost zarazama i opasnost od ozljeda na radu, možemo zaključiti da životni vijek pomoraca nije bio dug. Brojni podaci u literaturi govore o teškom zdravstvenom stanju i kratkom životu pomoraca.²⁰

Pojedini članovi posade na jedrenjacima bili su izloženi različitim ozljedama koje su bile posljedica nesretnih slučajeva. Bilo je tu dubljih uboda iglom (pri šivanju jedara), ugriza štakora, opasnih posjekotina (pri obradi i ugradnji drvenih dijelova na bokovima brodova, na palubi i na poklopcima brodskih skladišta), teških kontuzija i fraktura (pri padu s jarbola ili padovima pod naletima vjetrova i valova). Česta su bila i utapanja zbog vremenskih nepogoda, kao i ozljede i ranjavanja zbog gusarskih napada. Pomorci su dobivali razne bolesti (*tuberkulozu, groznicu, prehladu, pneumoniju, tetanus, sepsu, migrenu, išijas, herniju, peritonitis, upale očiju, malariju, meningitis, dizenteriju, tifus, psihičke smetnje, venerične zaraze itd.*). Velika opasnost bile su i zarazne tropske bolesti (*kuga, kolera, guba, velike boginje, žuta groznica* i sl.). Sve to svjedoči o lošim higijenskim uvjetima koji su vladali na brodovima, a možemo reći da je o dobrim higijenskim uvjetima na brodovima i o zdravoj posadi ovisilo uspješ-

Brojni podaci u literaturi govore o teškom zdravstvenom stanju i kratkom životu pomoraca.

17 Kesić, B., *Zaštita zdravlja u pomorskom saobraćaju nekad i danas*, str. 376-377.

18 Tartalja, H., *Zdravstvo gradova Dalmacije u srednjem vijeku u vezi sa razvojem pomorstva*, str. 1022-1023. Bilo je više vrsta zdravstvenih listova, ovisno o zdravstvenom stanju u luci polaska: *patente libera* značio je da u polaznoj luci nema slučajeva oboljelih od zaraze; *patente netta* – da je nedavno bilo bolesnika; *patente sospetta* – da postoji sumnja da ima oboljelih; *patente brutta* – da je utvrđeno postojanje oboljelih od kužnih bolesti. Listove je izdavao dubrovački konzul u luci polaska, a ako ga nije bilo, onda su to činile lučke vlasti.

19 Tartalja, H., *Brodске ljekarne*, Pomorski zbornik br. 16, Zadar, 1978, str. 351-352.

20 Kesić, B., *Zaštita zdravlja u pomorskom saobraćaju nekad i danas*, str. 380. U 19. st. očekivano trajanje života za pomorce u trenutku stupanja na brod iznosilo je samo 10 do 12 godina.

21 Perić, I., *Brodске ljekarne na dubrovačkim jedrenjacima duge plovidbe u XIX. st.*, Dubrovački horizonti, godina XXV., broj 34, Zagreb, 1994., str. 46.

22 Tartalja, H., *Brodске ljekarne*, str. 353; Mitić, I., Osnivanje dubrovačke bolnice u Smirni krajem 18. stoljeća, *Naše more* 10. IX, 1966., str. 205.; Luetić J., Nekoliko podataka o medicinskoj službi i zdravstvenom stanju na brodovima dubrovačke države druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća, *Mornarički glasnik*, sv. 26., Beograd, 1979., str. 123.; Dubrovački konzul u Smirni Luka Dmitri predložio je 1797. Senatu Dubrovačke Republike da se izgradi bolnica u Smirni. Sazvan je sastanak na kojemu su sudjelovali dubrovački kapetani jedrenjaka koji su se tada sa svojim jedrenjacima zatekli u Smirni. Dogovoreno je da su svi pomorci dužni plaćati određenu pristojbu za uzdržavanje hospitala. Senat je prihvatio i odobrio zaključke tog sastanka. Visina doprinosa za izgradnju dubrovačke pomorske bolnice određena je ovako: svaki mornar po 15 dubrovačkih groša, brodski pisar ili kadet po 30 groša, a kapetani zapovjednici po 60 groša svaki. Novac je trebalo uplatiti pri odlasku iz luke u Smirni. Novac koji bi se skupio držao bi se u kasi s tri ključa, od kojih bi jedan čuvao konzul, drugi i treći kapetani koji su se u to vrijeme nalazili sa svojim brodovima u Smirni. Jedan ključ mogao je držati i jedan dubrovački građanin.

23 Tartalja, H., *Brodске ljekarne*, str. 353.

24 Perić, I., *Brodске ljekarne na dubrovačkim jedrenjacima duge plovidbe u XIX. st.*, str. 43-48.; Tartalja, H., *Brodске ljekarne*, str. 354.

no izvršavanje plovidbenih zadataka. Stoga je trebalo poduzeti sve mjere kako bi se pomoglo oboljelim članu posade.²¹

Bolesni dubrovački pomorci liječili su se posvuda – u bolnicama, svratištima, lučkim gostionicama. Poznato je da je Dubrovnik u 18. st. imao svoju pomorsku bolnicu u Smirni, gdje je djelovao dubrovački konzulat. Senat je procijenio da je isplativije imati vlastitu bolnicu nego plaćati troškove liječenja tamošnjim liječnicima. Hospital se financirao od pristojbi koje su kapetani bili dužni plaćati za njegovo uzdržavanje.²²

Španjolska je već u 16. stoljeću na brodovima imala organiziranu zdravstvenu službu. Španjolska eskadra, znana kao Nepobjediva armada, koja je 1588. g. doživjela poraz od engleske flote, u sastavu svoje flote imala je specijalne brodove za hospitaliziranje ranjenih i oboljelih. Bili su to prvi bolnički brodovi, bez kojih se kasnije nije mogla ni zamisliti neka flota. Ti su brodovi imali i svoje brodske apoteke, koje su tada bile opskrbljene prema svim propisima koji su vrijedili za rad ljekarni na kopnu. Poznato je da su tada u sklopu armade plovila dva bolnička broda, svaki s 55 tona korisnoga broskog tereta, posadom od 30 mornara, 100 vojnika i 50 pripadnika pomorskog saniteta. Brodsku je apoteku vodio ljekarnik, koji je imao na raspolaganju 6 000 dukata za nabavu lijekova, sanitetskog materijala i ostalog pribora, te mu je nabava lijekova bila potpuno prepuštena.²³

Može se smatrati da je već početak 16. st. označio prekretnicu u realiziranju sanitetske službe u pomorstvu. Budući da je to razdoblje kad su se poduzimala mnogobrojna putovanja u daleke zemlje, u kojima su harale zarazne bolesti, na brodovima je trebalo imati raznih vrsta lijekova za preventivu i liječenje, ali zakonom nije bilo propisano kojih. Uglavnom, svaki grad koji je imao svoju flotu, imao je i neka svoja shvaćanja i iskustva na

temelju kojih su se davale naredbe i kontroliralo njihovo izvršenje. To je rezultiralo šarenilom propisa jer su svaki grad i svaka država na moru donosili posebne odredbe za rad i opskrbljenost saniteta.

Svaki je brod morao imati svoju priručnu apoteku. Lijekovi iz sastava brodske apoteke čuvali su se u posebnim škrinjama (sanducima). Veličina sanduka te vrsta i količina lijekova ovisili su o veličini broda, o broju posade i putnika i, naravno, o trajanju putovanja. Za razliku od brodske apoteke na jedrenjacima male obalne plovidbe, koje su bile siromašnijeg sadržaja, brodske su apoteke na jedrenjacima duge plovidbe, što je i razumljivo, bile opremljenije i bolje uređene. Opskrba se obavljala u većim lukama, a brodovlasnici, kao i zapovjednici broda, vodili su brigu da njihovi brodovi budu opskrbljeni odgovarajućim zavojima i lijekovima. Ako se na brodu nalazio liječnik ili kirurg, on je rukovao lijekovima i sanitetskim materijalom i brinuo se za nabavu lijekova koji nedostaju. Često je nabavljač lijekova dostavljao i svježu hranu, pa je tako njegova dužnost bila i nabava svježeg voća, od kojega su se posebno cijenili limun i naranča. Dijetu je propisivao kapetan, a kada je na brodu bio liječnik, ranarnik ili ljekarnik, on je izdavao upute za prehranu, posebno ako je bilo skorbuta. Na brodu na kojemu nije bilo liječnika, kirurga ili apotekara, sanduk s lijekovima nalazio se u kapetanovim prostorijama; sanduk je morao biti zaključan, a ključ je držao kapetan broda. Kapetan je obnašao i funkciju liječnika i farmaceuta – izdavao je lijekove nekome od članova posade koji je imao dužnost bolničara. Svaki je lijek imao svoj broj i svoje mjesto u sanduku. Postojao je i naputak o djelovanju i upotrebi lijekova. Bolesnici su ležali u potpalublju, s ostalom posadom, na nezdravome mjestu, koje se nije dovoljno provjetravalo i bilo je zagušljivo. O čistoći i higijeni teško bi se moglo govoriti.²⁴

sl. 6–8. Brodska apoteka s dubrovačkog jedrenjaka *Radio* obitelji Drobac i Lupi; drvo; staklo, porculan; lim; 39 x 31, 2 x 18,5 cm; inv. br. 746

O brodskim apotekama imamo vrlo malo pisanih dokumenata. Međutim, smatra se da je već početkom 17. st. svaki brod morao imati svoju stabilnu ili prenosivu apoteku, u kojoj su se mogli pripremiti lijekovi i kojom se služio brodski ljekarnik ili osoba kojoj je ta dužnost bila povjerena. Na brodovima bez liječnika prvu pomoć pružao je kapetan ili časnik kojega bi on odredio. Naravno, te su osobe morale imati osnovno znanje iz farmacije i medicine. Osoba koja je pripremala lijekove morala je biti stručna. Potrebne supstancije morale su biti svježije i dobre kvalitete. Obvezno je moralo biti purgativa (sredstava za čišćenje crijeva, reguliranje stolice i probave), diuretika (sredstava za pospješivanje mokrenja), emetika (sredstava za povraćanje), adstringenta (sredstava za stezanje tkiva, za zgrušavanje krvi), febrifuga, hipnotika (sredstava za uspavlivanje) i sredstava za suzbijanje veneričnih bolesti. Uz to je trebalo imati veće količine i razne vrste masti, emplastre i druga sredstva za liječenje rana, jer su ozljede na brodovima bile česte. Prema odredbama iz 1643. g., kapetan je imao dužnost kontrolirati opskrbljenost lijekovima i stanje sanduka za lijekove.²⁵

Prvotno su postojale opće odredbe ili one koje su izdali pomorski gradovi. Međutim, i u tom je poslovanju bilo prilagodbi novitetima na tržištu, posebno lijekovima koji su se pokazali efikasnim, a kojih prije nije bilo. Naime, farmakoterapija je napredovala. Od galenske farmacije prešlo se na spagirične lijekove, sredstva iz farmaceutске kemije. Na tržištu su se pojavila nova sredstva koja je trebalo uvrstiti u dosta statične popise lijekova što ih je morala imati svaka brodska apoteka. Sve će to dovesti do posebnih popisa lijekova za pomorstvo nazvanih *Pharmacopoea maritima*.

Prva odredba koja je zakonski regulirala zdravstvenu pomorsku službu, a u sklopu toga i propise za ljekarne bio je edikt carice Marije Terezije iz 1774. g., u povijesti znan kao *politički edikt za trgovačku mornaricu*.²⁶ U tom su zakonu kodificirani svi propisi koji su se do tada upotrebljavali u pomorskoj medicini i njime je Austrija ušla u krug država koje su imale svoje pomorsko zakonodavstvo. Taj je edikt bio na snazi i u Istri, Hrvatskom primorju i dijelu Italije. Budući da su u komisiji sudjelovali i naši pomorski kapetani i liječnici, edikt se može smatrati našim prvim zakonom za reguliranje zdravstvene skrbi za vrijeme plovidbe.

U članu II. u § 18. tog edikta, stajalo je: "Kapetan ili brodovođa ima se na korist brodske momčadi snabdjeti kutijom ljekarija; također je dužan radi primjerene prehrane brodske posade za bilo koju cijenu nabaviti hrane u dovoljnoj količini za put koji poduzimlje, a prikladnoj što se tiče njene kakvoće i količine..."²⁷ Nakon pada Mletačke Republike 1797. odredbe tog edikta šire se i na njezino bivše područje, a nakon pada Dubrovačke Republike i dolaska grada pod vlast Austrije ti propisi počinju vrijediti i na dubrovačkom području.

Budući da je edikt Marije Terezije o brodskim apotekama iz 1774. g. bio dosta općenit, te njime nije bilo točno precizirano koji se lijekovi moraju držati na brodovima, 15. prosinca 1875. austrijsko ministarstvo trgovine donosi novi pravilnik o uređenju brodske apoteke. Prema tom pravilniku, svi pomorski trgovački brodovi, male obalne i duge plovidbe, morali su imati brodsku apoteku. Brodovlasnik je bio dužan nabaviti sanduk s lijekovima, a nadzor nad njim bio je povjeren kapetanu i liječniku, ako ga je brod imao. Ti su propisi predviđali tri tipa brodskih apoteka – male, srednje i velike – prema

Budući da je edikt Marije Terezije o brodskim apotekama iz 1774. g. bio dosta općenit, te njime nije bilo točno precizirano koji se lijekovi moraju držati na brodovima, 15. prosinca 1875. austrijsko ministarstvo trgovine donosi novi pravilnik o uređenju brodske apoteke. Prema tom pravilniku, svi pomorski trgovački brodovi, male obalne i duge plovidbe, morali su imati brodsku apoteku.

25 Tartalja, H., *Brodske ljekarne*, str. 355.

26 *Editto politico di navigazione mercantile Austriaco*, Vienna 18. veljače 1744.

27 Tartalja, H., *Brodske ljekarne*, str. 356.

sl. 9. Bark "Rado", izgrađen u Gružu 1856.; tona 464.; vlasništvo A. Drobca i drugih. Brod su kupili Lupi i Drašković 1868. i nazvali ga "Generoso". Prodan Nijemcima 1880.; akvarel na papiru G. Luzza, Venecija, 1865.; 43 x 62,5 cm; inv.br. 734.

Starih je brodskih apoteka na našim brodovima pronađeno nekoliko, a čuvaju se u pomorskim muzejima u Dubrovniku i Orebiću.

broju osoba koje su plovile na brodu. U škrinji su morali biti lijekovi za unutrašnju i vanjsku primjenu te razni instrumenti (toplomjer, kateter itd.) za njegu bolesnika. Bila je obvezna i polugodišnja kontrola sanduka za lijekove na brodovima duge obalne plovidbe. Kasnije je taj pravilnik, s razvojem medicine i farmacije, bio dopunjen novim odredbama o količini lijekova i instrumenata iz 1887. i 1894. g.²⁸ Prema današnjem pravilniku o minimalnoj opremi i sadržaju brodske apoteke, svaki brod mora imati brodsku apoteku, koja mora biti smještena u posebnoj prostoriji na ulazu u brodsku bolnicu. Lijekovi se čuvaju u ormariću koji mora biti zaključan, a ključ čuva zapovjednik broda ili osoba koju on ovlasti. Narkotike i otrove čuva zapovjednik, zaključane na posebnome mjestu. Uspoređujući stare i nove propise, možemo vidjeti da su neke odredbe ostale nepromijenjene.²⁹

U 18. st. u pojedinim se zapadnoeuropskim zemljama pojavljuje stručna literatura o pomorskoj medicini i brodskoj higijeni. Prvu knjigu s uputama kapetanima kako postupati s oboljelim ili ranjenim osobama, uz popis sredstava koja se upotrebljavaju za prevenciju i liječenje, objavio je dr. Sarval 1847. g. u Trstu pod nazivom *Il capitano marittimo mercantile istruito nella medicina*. U njoj su opisane najčešće bolesti i ozljede na radu, tu su upute za održavanje higijene i upute iz farmakoterapije. U 19. st. i hrvatski medicinski stručnjaci, potaknuti interesom hrvatskih i ostalih pomoraca s istočne jadranske obale, pišu i objavljuju djela iz pomorske medicine. Najpoznatija tadašnja djela s toga tematskog područja hrvatskih autora jesu Mateo Nicolich, *Manuale d' igiene*

navale, Trieste, 1872.; Antonio Felice Giacich, *Lezione mediche per i naviganti*, Fiume, 1875.; Jakov Gijvanović, *Brodarska higijena*, Zagreb, 1896.³⁰

U opisanome razdoblju uprava i stručne službe koje se bave pomorskom medicinom premještaju se sjevernije i smještaju u Trstu, koji postaje pomorskim upravnim centrom. U njemu su postojale i nautičke škole u kojima su se obrazovali pomorski kapetani, a nastava je obuhvaćala i predmete higijene i pomorske medicine, koja se polagala na završnom ispitu. Prva takva škola osnovana je u Trstu 1753. g., a nakon toga osniva se više privatnih škola: u Lošinj 1780., u Bakru 1790., u Dubrovniku 1793., u Bolu na Braču 1802. itd. U svim tim školama učila se i prva pomoć na brodu te upotreba lijekova, a mnogi poznati liječnici (Giacich, Nikolich, Gijvanović i dr.) bili su predavači u tim školama.³¹ Posebno su se temeljito educirali kapetani jer su oni čuvali ključ sanduka s lijekovima i ključ posebnog pretinca u kojemu su bili lijekovi opasnog djelovanja i narkotici. Moralo se osobito paziti na ključeve, da se netko ne bi slučajno ili namjerno njima poslužio za ubojstvo ili upotrijebio lijek kao drogu.

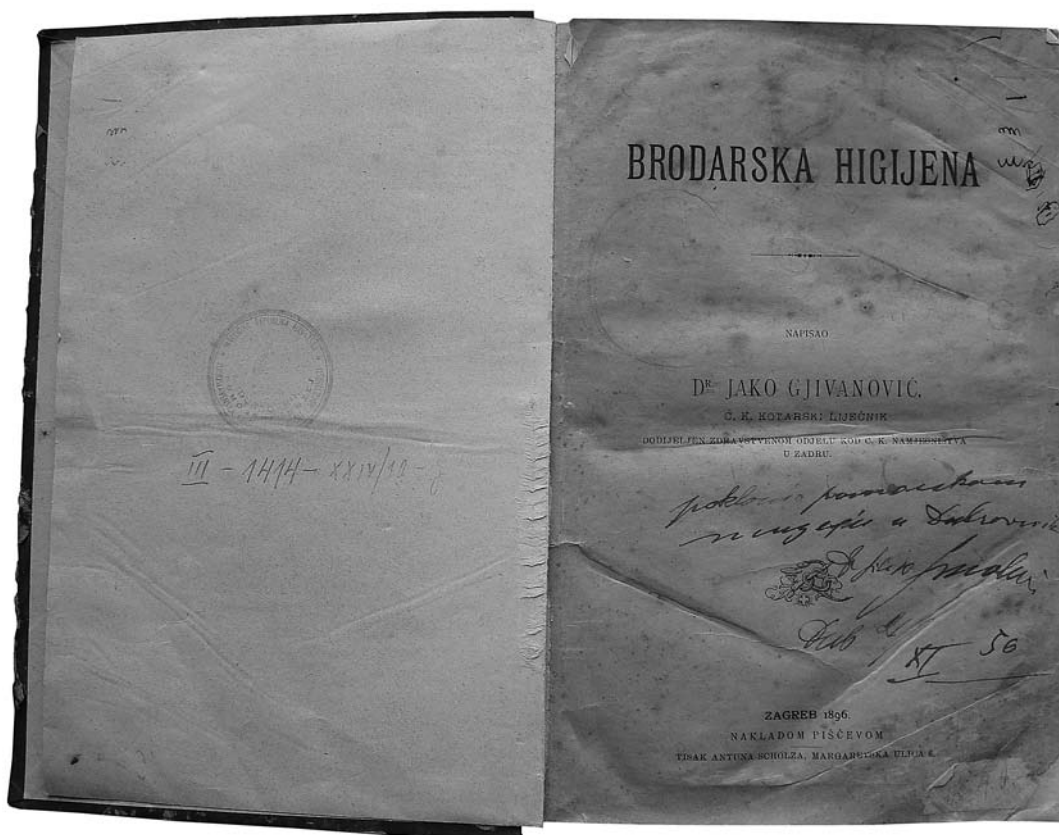
Starih je brodskih apoteka na našim brodovima pronađeno nekoliko, a čuvaju se u pomorskim muzejima u Dubrovniku i Orebiću. U Orebiću, u Pomorskom muzeju, čuva se brodska apoteka koja potječe s parobroda *Karmen*, s kraja 19. st. Druge dvije apoteke čuvaju se u Pomorskom muzeju u Dubrovniku, i o njima će biti više govora u sljedećem poglavlju. Dobro su očuvane i vrlo su vrijedne te nam mogu poslužiti za proučavanje sličnih brodskih apoteka tog doba.

28 Novaković, N., Zorn E., *Brodsko medicina istočne obale Jadranskog mora*, str. 24.; Kesić, B., *Zaštita zdravlja u pomorskom saobraćaju nekad i danas*, str. 389.

29 Pravilnik o minimalnoj opremi i sadržaju brodske ljekarne, Narodne novine 17/94 i 74/94.

30 Tartalja, H., *Brodsko ljekarne*, str. 356-360.

31 Novaković, N., Zorn E., *Brodsko medicina istočne obale Jadranskog mora*, str. 25.

U Pomorskome muzeju u Dubrovniku čuvaju se dvije brodske apoteke: brodska apoteka s nepoznatog jedrenjaka Dubrovačke Republike iz 18. st. i brodska apoteka s dubrovačkog jedrenjaka *Rado*, obitelji Drobac, iz 19. st.

sl.10. Priručnik o brodskoj higijeni liječnika J. Givanovića iz 1896.

I na kraju možemo zaključiti da je opskrbljenost lijekovima, sanitetskim materijalom i ostalim potrebnim priborom na našim brodovima bila na zavidnoj razini. Tome su pridonijeli i naši liječnici pomorske medicine i farmaceuti koji su opskrbljivali brodove.

Brodske apoteke s dubrovačkih jedrenjaka

U Pomorskome muzeju u Dubrovniku čuvaju se dvije brodske apoteke: brodska apoteka s nepoznatog jedrenjaka Dubrovačke Republike iz 18. st.³² i brodska apoteka s dubrovačkog jedrenjaka *Rado*³³, obitelji Drobac, iz 19. st.

Brodska apoteka s nepoznatog jedrenjaka Dubrovačke Republike iz 18. stoljeća.

Brodska apoteka nalazi se u hrastovu sanduku većih dimenzija (74,5 x 39 x 44 cm), masivne izrade, bez dodatnih ukrasa, dok je poklopac od mahagonija, s ručno kovanom bravicom. Površina drva zaštićena je voštanim premazima. Spojevi na drvenom sanduku izrađeni su "na lastin rep". Takav sanduk, sličan pokućstvu, nalazimo u kabinama zapovjednika jedrenjaka. Sanduk s obje strane ima tanke metalne ručke za nošenje. U sanduku je još jedan zaseban sandučić, koji zauzima otprilike trećinu dubine većeg sanduka. Veći sanduk ima pretince u visini 2/3 sanduka i pregradicama je podijeljen na veće i manje pretince za smještaj bočica s lijekovima. Unutar manjeg sandučića su također tri pregrade, podijeljene na manje

i veće pretince za smještaj bočica s lijekovima. Manji sandučić na užim stranama ima po tri manja kvadratna pretinca, dok je u sredini veći prazni prostor sa zasebnim poklopcem i bravom za smještaj instrumenata ili recepata. Kada se taj sandučić izvadi, ispod njega se nalazi tajni pretinac s bravicom, u kojemu su se čuvali lijekovi opasnog djelovanja – otrovi i narkotici. Gornji pretinac ima dvije ručke uz pomoć kojih se vadi iz većeg sanduka i na taj je način olakšan pristup do lijekova smještenih u donjem dijelu sanduka. Od staklenih bočica u kojima su se držali lijekovi sačuvano je samo njih deset. Bočice su različitog oblika, od mutnoga zelenkastog i žučkastog stakla. Neke su bočice dosta izduženog oblika i sa strana imaju udubljenja radi lakšeg rukovanja.

Na dvjema bočicama vidljivi su ostaci etikete: *acido carbolico puro scogliere 7%* - Šarićeva Ljekarna *Domus Christi* u Dubrovniku (nešto novija naljepnica); *acido fenico_farmacia Sciarich No1 Domus Christi, Ragusa*. U ovim je bocama sačuvana tekućina do polovice.

Na sanduku su vidljivi tragovi rasušivanja drva, pri čemu su nastale pukotine na drvu, a ima i tragova crvotočine. Posebno je oštećeno dno, te se jedan dio odvojio od sanduka. Nedostaju metalne ručke na poklopcu, pa je i poklopac odvojen od sanduka. nema ni brave na tajnom pretincu. Sanduk je potrebno restaurirati te sanirati postojeća oštećenja i na taj ga način sačuvati od daljnjeg propadanja.

32 Osnovni podaci o brodskoj ljekarni iz 18. st. iz inventarne knjige Pomorskog muzeja: drvo; staklo nepoznat proizvođač; dimenzije 74,5 x 39 x 44 cm; manji sanduk 69,5 x 33,5 x 14 cm; inventarna oznaka 745; podrijetlo: poklon gosp. Milovana Posedala, 13. svibnja 1942. Domorodnom muzeju u Dubrovniku; vlasništvo obitelji Masdini, Luka Šipanska.

33 Osnovni podaci o brodskoj ljekarni s dubrovačkog jedrenjaka *Rado* obitelji Drobac iz inventarne knjige Pomorskog muzeja: nepoznat proizvođač; 19. st.; drvo, staklo, porculan; dimenzije 39 x 31, 2 x 18,5 cm; inventarna oznaka 746; podrijetlo: jedrenjak *Rado*; vlasništvo ljekarnika mr. ph. Drobac.

sl.11. Zdravstveni list koji je izdala Dubrovačka Republika Giuseppe Bruniju za putovanje u Brindisi 1776.; rukopis; grafika, papir; 28,6 x 20,1 cm; inv. br. 3219.

Opisana je brodska apoteka najstarija sačuvana apoteka u našoj zemlji, i potječe iz 18. st., a prema podacima iz inventarne knjige Pomorskog muzeja u Dubrovniku, u muzej je stigla iz mjesta Luke Šipanske i pripadala je obitelji Masdini. Apoteka je dokaz da je kapetan i te kako vodio brigu o zdravlju svoje posade, iako je sanduk oduzimao dragocjeni prostor u kapetanovoj kabini, koji je mogao biti iskorišten za prijevoz robe. Premda nam je nepoznato ime jedrenjaka kojemu je ta brodska apoteka pripadala, eksponat služi kao model po kojemu možemo zaključiti kakve su bile brodske apoteke naših jedrenjaka iz 18. stoljeća te kao dokaz da su jedrenjaci hrvatske obale Jadranskog mora imali dobro uređene brodske apoteke. Stoga ih možemo svrstati u moderno opremljene jedrenjake iz tog vremena koji su u to doba plovili pod zastavom Dubrovačke Republike.

Brodska apoteka s dubrovačkog jedrenjaka Rado. Priručna brodska apoteka potječe s dubrovačkog jedrenjaka *Rado*, koji je bio u vlasništvu obitelji Drobac i Lupi, a brod je izgrađen u brodogradilištu u Gružu 1856. g.; bio je težak 464 tone, a duljina mu je bila 14 m. Imao je posadu od petnaest članova, a prevezio je teret i putnike Jadranskim, Crnim i Sredozemnim morem te Atlantskim oceanom.³⁴ U Pomorskome muzeju u Dubrovniku izložena je slika jedrenjaka *Rado* autora G. Luzzza.

Može se reći da je ta apoteka u pravom smislu riječi priručna jer su njezine dimenzije 39 x 31, 2 x 18,5 cm. Iako je sandučić dosta malen, njegov je sadržaj iznimno bogat i u nj se moglo smjestiti više od 70 vrsta lijekova. Zanimljivo je da je taj sanduk za lijekove imao više medikamentata čak i brojem i sadržajem nego što je tada bilo propisano.

Sandučić je podijeljen na prednju i stražnju pregradu, a one na niz pretinaca. Prednja je pregrada šira i također se može izvući kao poseban sandučić, a ispod nje se nalazi još jedna pregrada s poklopcem koji se može izvući. Stražnja je pregrada fiksirana, a na dnu ispod nje nalazi se neka vrsta tajnog pretinca, koji se također može izvaditi.

Prednja i stražnja pregrada podijeljene su na niz pretinaca. Neki su pretinci odvojeni daščicama (drvenim pregradama), a ostali imaju veliku poprečnu pregradu s manjim i većim rupama obloženim velurom, u koje su se smještali lijekovi.

Lijekovi su bili razvrstani na propisani način: hlapljive droge čuvale su se u limenim kutijama, prašci i tekućine u staklenim bočicama s brušenim čepom, unguenti (ljekovite masti), ekstrakti, cerati (melemi od voska, masti, ulja i slične tvari) i dr. u porculanskim lončićima, a čajevi i slične tvari u kartonskim kutijama.³⁵

Prednja pregrada, koja se može sasvim izvući, ujedno je i najbogatija lijekovima koji su razvrstani u šest redova. U prva dva reda bile su staklene kvadratne bočice s brušenim čepom, od kojih su sačuvane neke s natpisima: *Sal Seignet.*, *Pulv. rad. Rhei*, *Pulv. nitri*, *Sulfur precipit.*, *Pulv. Cremor tartari*, *Calomel*. No preko tih natpisa na nekim bočicama nalazimo nalijepljene etikete s natpisima: *Natr. Salicyl.*, *Natr. Bromati*, *Natr. Sulf.*, *Aspirin*, *Magn. Sulf.*, što znači da su se u originalno etiketiranim bočicama držali drugi lijekovi, koje je voditelj brodske apoteke smatrao nužnima.

U trećem redu sačuvane su sve posude od porculana, s točno ispisanim signaturama, i to su unguenti: *Ung. Aromat.*, *Theriac*, *Extr. Ratahn extr. Centauri min.*, *Ung. Hydrarg.*, *Cerat ad Labiam*, *Roob Sambuci.*, *Ung. Simplex*.

U četvrtom i petom redu nalazi se deset otvora promjera 24 mm, a sačuvano je samo dvanaest okruglih bočica s osmerokutnim čepovima i tri obične bočice. Natpisi su originalni: *Acid. phosph.*, *Aether acetic.*, *Aqua foetida*, *Chloform*, *Tinct. Castorei*, *Spirit. Natr. dulc.* Preko nekoliko originalnih natpisa nalazimo etikete: *Acidum carbolio*, *Spir. Aetheris*, *Tct. Oct. Opil.* i *Bals. Peruv.*

U šestom, zadnjem redu, smješteno je šesnaest okruglih malih otvora promjera 8 mm, dok je sačuvano samo osam starih epruveta s čepom od pluta visine 64 mm. U mnogim su bočicama sačuvani ostaci lijekova – tekućina i prašaka. Stražnja pregrada ima četiri šesterokutna otvora i pet okruglih. Budući da nisu sačuvani natpisi na bočicama, pretpostavlja se da su se u šesterokutnim bočicama najvjerojatnije čuvali lijekovi za vanjsku primjenu. U istoj su pregradi i četiri limenke za čuvanje droga s natpisom: *Farina Senapi*, *Flor. Chrsan. i Manna*, dok se na četvrtoj kutijici s vremenom izbrisao natpis, tako da se ne zna što je u njoj bilo.

Ispod prednje pregrade je pretinac u kojemu su se čuvali ljekoviti čajevi s natpisima: *Herba Manth. crisp.*, *Spec. emolient*, *Spec. aromatica*, *Red. valerianae*, *Flor. cham.*

³⁴ *Annuario Marittimo per l'anno 1862*, XII. Annata, Sezione lett. artist del Llyod Austriaco, 1862., str. 180-181.

³⁵ Novaković, N., *Brodske ljekarne Pomorskog muzeja u Dubrovniku*, Zbornik II. kongresa farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956., str. 173.

vulg., *Flor. tiliae Lichen caraghen* i *Spec. althaeae*. Ti su natpisi pisani vrlo uredno, tiskanim slovima, no nisu farmaceutski ispravno napisani, pa po tome možemo zaključiti da ih je pisao pomorac, a ne farmaceut. U istom je pretincu sačuvano i sedam kartonskih kutijica plave boje. Na svakoj je naljepnica na kojoj je rukom ispisan naziv lijeka: *Species Althaeae, Radiae Valerianaee, Lichen caraghen, Flores Tiliac, Species emollintes, Herba Menthae Crisp., Species aromaticae* - ti nazivi lijekova napisani su farmaceutski ispravno, što znači da ih je napisao farmaceut, i to vjerojatno u ljekarni u kojoj su kupljeni. Sve su kutijice prazne.

Ispod stražnje pregrade na dnu nalazi se svojevrsan tajni pretinac koji se može izvući. Pretinac je u obliku duguljaste kutijice koja je podijeljena na četiri odjeljka zatvorena drvenim poklopcima, u kojima su se čuvali narkotici: *Pastilles digestiv., Pulv. arreophor., Pulv. Doweri., Pulv. Morphil.* Sadržaj tajnog pretinca svjedoči o relativno visokoj medicinskoj i farmaceutskoj naobrazbi zapovjednika dubrovačkog jedrenjaka *Rado*. Analizom tih četiriju natpisa stručnjaci su došli do zaključka da apoteka potječe iz zemalja koje se koriste francuskim farmaceutskim nazivima (*Pastilles – Pastilla*).³⁶

Malom analizom utvrđeno je da se u tu brodsku apoteku moglo spremati više od 70 lijekova. Danas su ostale sačuvane 43 posude za lijekove.

Budući da je brodska apoteka jedrenjaka *Rado* bila u upotrebi prije nego što je Austro-Ugarska donijela svoj propis s točnim popisom lijekova za brodske apoteke, možemo slobodno reći da je ta mala brodska apoteka bila ispred svog vremena. Ona je po sadržaju lijekova bila mnogo bogatija od kasnije propisanih brodskih apoteka.

Sanduk je izrađen od egzotične vrste drva, s kvalitetno izrađenim mehanizmom za zaključavanje. Spojevi na sandučiću ukrašeni su metalnim listovima te su vrlo dobro očuvani. Površina je premazana sjajnim šelakom. U vrlo je dobrom stanju i na drvu nema tragova cvotočine ni mehaničkih oštećenja. Nedostaje ukupno 25 različitih bočica. Dio prednje poprečne pregrade je oštećen. Na mjestu gdje se nalazi tajni pretinac slomljen je jedan poklopac, a na drvenom sanduku nedostaje jedan rubni okov.

Zaključak

Geografski položaj istočne jadranske obale već je vrlo rano uvjetovao razvitak plovidbe i odgovarajuće zdravstvene zaštite, koja se najprije počela razvijati u Dubrovniku, a kasnije u dalmatinskim gradovima i, konačno, u sjevernojadranskim lukama (Trstu i Rijeci). Opskrbljenost brodskih apoteka, mjere zaštite od zaraznih bolesti te educiranje pomorskih časnika za zdravstvenu skrb na brodovima bilo je početkom 19. st. na razini ostalih pomorskih naroda Europe.

Budući da je brodarstvo na jedra bilo vrlo unosno, ali ujedno i riskantno, jedan od glavnih preduvjeta uspješne

plovidbe bila je zdrava posada. Bolesnoga ili ranjenog mornara trebalo je što prije izliječiti, jer je bolestan član posade bio samo teret. U takvim je okolnostima postojanje brodske apoteke na brodovima katkad bilo presudno. Broj članova posade na jedrenjacima bio je oduvijek strogo racionaliziran, što znači da se na jedrenjake nikada nije ukrcavao veći broj ljudi nego što je bilo potrebno. Takvu je situaciju diktirala ekonomska računica. Manji broj mornara za brodovlasnika je značio znatnu uštedu na hrani, plaći, i, što je bilo najvažnije, na brodomskom prostoru.

Unatoč bogatoj pomorskoj prošlosti Dubrovačke Republike, ostale su sačuvane samo dvije brodske apoteke, koje se danas nalaze u fundusu Pomorskog muzeja u Dubrovniku, dok su ostale dijelile sudbinu svojih brodova. Međutim, iako ih je malo sačuvano, te dvije brodske apoteke dokaz su da je opskrbljenost lijekovima, sanitetskim materijalom i ostalim potrebnim priborom na dubrovačkim jedrenjacima trgovačke mornarice u to doba bila na zavidnoj razini, te da je Dubrovačka Republika poduzimala brojne zdravstvene mjere na jedrenjacima kako bi zaštitila zdravlje svojih pomoraca.

Na kraju možemo zaključiti da su brodske apoteke koje potječu s naših jedrenjaka bile i vremenski i sadržajem naprednije od zakonskih propisa, kojima su prethodile, što možemo protumačiti činjenicom da su takve brodske apoteke bile logična posljedica dobro uređenih i po tradiciji bogatih apoteka istočne jadranske obale.

LITERATURA

1. *Annuario Marittimo per l'anno 1862*, XII. Annata, Sezione lett. artist del Llyod Austriaco, 1862.
2. Borovečki A., Lang, S., *Povijesno medicinski vodič kroz medicinu starog Dubrovnika*, Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar", Medicinski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2007.
3. *Editto politico di navigazione mercantile Austriaco*, Vienna, 18. veljače 1744.
4. Grdnić, V., *Ljekarništvo na tlu Hrvatske*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996.
5. Grmek, M.D., *Medicina i ljekarništvo u negdašnjoj Dubrovačkoj Republici*, časopis *Dubrovnik*, N. s., god. 3., Dubrovnik, 1992.
6. Jeremić R., Tadić, J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, knj. I., Planet, 1939.
7. Jeremić R., Tadić, J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, knj. II., Planet, 1939.
8. Kesić, B., *Zaštita zdravlja u pomorskom saobraćaju nekad i danas*, Pomorski zbornik I., Zadar, 1962.
9. Kesterčanek, Z., *Iz povijesti farmacije u Dubrovniku u XVI. st., Anali 6/7*, Zavod za povijesne za znanosti, Dubrovnik, 1959.
10. Kovijanić, R., Stjepičević, I., *Kulturni život starog Kotora (XIV-XVIII vijek)*, Hrvatska gospodarska komora, Perast, 2003.
11. Luetić, J., *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. st.*, Građa za pomorsku povijest Dubrovnika, knj. 2., Dubrovnik, 1959.
12. Luetić, J., *Zdravstvene prilike dubrovačkih pomoraca od 1780-ih godina do propasti Dubrovačke Republike 1808. i o vezama talijanskih republika i dubrovačke države, Acta historica medicinae*, god. XIII., br. 2, Beograd, 1973.

Na kraju možemo zaključiti da su brodske apoteke koje potječu s naših jedrenjaka bile i vremenski i sadržajem naprednije od zakonskih propisa, kojima su prethodile, što možemo protumačiti činjenicom da su takve brodske apoteke bile logična posljedica dobro uređenih i po tradiciji bogatih apoteka istočne jadranske obale.

³⁶ Novaković, N., *Brodske ljekarne Pomorskog muzeja u Dubrovniku*, str. 172.

13. Ničetić A., *Povijest dubrovačke luke*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1996.
14. Novaković, N., *Brodске ljekarne Pomorskog muzeja u Dubrovniku*, Zbornik II. kongresa farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956.
15. Novaković, N., Pomorska farmacija istočnog Jadrana u prošlosti, *Pomorstvo*, god. XV, br. 8-9, Rijeka, 1960.
16. Novaković, N., Zorn E., Brodska medicina istočne obale Jadranskog mora, *Pomorstvo*, god. XXII., br. 1, Rijeka, 1967.
17. Mitić, I., O poslovanju dubrovačkih lazareta na Pločama krajem XVIII. st., časopis *Dubrovnik*, godina XX., br. 4 – 77, Trebinje, 1977.
18. Perić, I., Brodske ljekarne na dubrovačkim jedrenjacima duge plovidbe u XIX. st., *Dubrovački horizonti*, godina XXV., broj 34, Zagreb, 1994.
19. *Pomorska enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1976., sv. III., IV.
20. *Pomorski leksikon*, JLZ “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1990.
21. Pravilnik o minimalnoj opremi i sadržaju brodske ljekarne, Narodne novine 17/94 i 74/94.
22. Statut grada Dubrovnika 1272., Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2000.
23. *Schiffahrt un Kunst aus England*, Art maritim, Hamburg, 2002.
24. Tartalja, H., *Brodске ljekarne*, Pomorski zbornik br. 16, Zadar, 1978.
25. Tartalja, H., *Zdravstvo gradova Dalmacije u srednjem vijeku u vezi sa razvojem pomorstva*, Pomorski zbornik, knj. 3., Zadar, 1965.
26. URL: <http://www.morsko-prase.hr/2006/>

Napomena:

Tekst *Brodске apoteke iz fundusa Pomorskog muzeja u Dubrovniku* je pismeni rad autorice Ane Kaznačić na stručnom ispitu za zvanje kustosa, svibanj 2007.

Mentorica: Ela Jurdana, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

Primljeno: 10. prosinca 2009.

SHIP APOTHECARIES FROM THE HOLDINGS OF THE MARITIME MUSEUM IN DUBROVNIK

The geographic position of the eastern Adriatic coast lay behind the very early development of navigation and corresponding health care, which started to be developed first in Dubrovnik, and then later in the Dalmatian towns and finally in the northern Adriatic ports of Trieste and Rijeka. The degree to which the ships' apothecaries were supplied, the measures of protection against infectious diseases and the education of ship's officers for health care on board at the beginning of the 19th century was at the level of other maritime nations in Europe.

Since the sailing vessel industry was a very profitable but also risky business, one of the main conditions for successful voyages was having a healthy crew. It was important to try to cure a sick or wounded sailor as soon as possible, for a sick member of the crew was a burden. In such circumstances the existence of a ship's apothecary's was sometimes of crucial importance. The number of crew members on sailing ships was always cut to the minimum for the sake of efficiency and economy. A smaller number of sailors meant a considerable saving for the ship owner, on food, pay and above all space on board.

In spite of the rich shipping history of the Dubrovnik Republic, only two ship's apothecaries have been preserved; today they are part of the holdings of the Maritime Museum in Dubrovnik, while the others shared the fate of their ships. However, although there are few extant, these two are a proof that supplies of medicines, first aid material and other necessary equipment on Dubrovnik sailing ships of the merchant marine was at that time at a remarkable level, and that the Republic undertook various healthcare measures on sailing ships in order to protect the health of its seamen.

And at the end it can be concluded that the ship's apothecaries coming from our sailing ships were in their time and according to their contents in advance of the statutory regulations, which they actually preceded, which we can explain by the facts that such ship's apothecaries were the logical consequence of the well ordered and tradition-rich chemists of the eastern coast of the Adriatic.

LJEKARNIČKA ZBIRKA THIERRY STALNOG POSTAVA MUZEJA GRADA PREGRADE

IM 40 (1-2) 2009.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

IVA VALIDŽIJA □ Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

sl.1-13. Ljekarnička zbirka, dio stalnog postava Muzeja grada Pregrade "dr. Zlatko Dragutin Tudjina", 2008. Fotografije: Renata Škrinar, ATANOR

Ljekarnička zbirka Thierry dio je stalnog postava Muzeja grada Pregrade "dr. Zlatko Dragutin Tudjina" u Pregradi.

Nakon višegodišnjeg "mirovanja" (zadnji postav Ljekarničke građe ostvaren je u Povijesnome muzeju Istre 2005. g.) muzejskoj je struci predstavljena farmaceutska zbirka važna za Hrvatsku, čime se daje poticaj za ostvarivanje dugo željenoga Nacionalnoga farmaceutskeg muzeja.

Na postavu su radili prof. Iva Validžija (u to vrijeme kustosica, privremena ravnateljica muzeja), prof. dr. Vladimir Grdinić i Nikolina Jelavić Mitrović, dizajnerica postava.

Ljekarnička zbirka predstavlja farmaceutsku djelatnost obitelji Thierry, čije je djelovanje važno za Hrvatsku jer je ta obitelj svojim zaokruženim procesom proizvodnje lijekova bila prethodnica današnjih velikih farmaceutskih poduzeća.

Ljekarnik Adolf pl. Thierry de Chateaufieux utemeljio je u gradu Pregradi prvu industrijsku proizvodnju lijekova u

Hrvatskoj. Proizvodnja lijekova temeljila se na stručnome i znanstvenom iskustvu ljekarenja tijekom višestoljetnog djelovanja Ljekarnika u Hrvatskoj. Veza farmacije sa srodnim znanostima, kemijom i botanikom, bila je prirodna jer se kemija snažno otkrivala i razvijala u Ljekarničkim laboratorijima, a Ljekovito je bilje oduvijek bilo osnova za pripremu lijekova. Thierryjevo izvrsno poznavanje vlastite struke, potkrijepljeno širokim i svestranim znanjem iz kemije i botanike, najviše se očitovalo upravo u industrijskoj proizvodnji lijekova i proizvodnji kemijskih tvari, gdje je u početku bilo nekoliko malih, ali blistavih pothvata hrvatskih ljekarnika. Međutim, začetak industrijske proizvodnje lijekova u Hrvatskoj nalazimo u Hrvatskom zagorju u doba Ehrlicha (1854.-1915.), osnivača moderne kemoterapije, još krajem 19. st., prije pronalaska prvog kemoterapeutika Salvarzana (1907.).

Ljekarnik Adolf pl. Thierry de Chateaufieux 9. studenoga 1892. dobiva koncesijsku ispravu pod brojem 52.906, tj. dozvolu za rad ljekarne u Pregradi. Thierry je angažirao jednoga od poznatih zagrebačkih graditelja Gjuru Car-

Ljekarnička zbirka predstavlja farmaceutsku djelatnost obitelji Thierry, čije je djelovanje važno za Hrvatsku, jer je ta obitelj svojim zaokruženim procesom proizvodnje lijekova bila prethodnica današnjih velikih farmaceutskih poduzeća.

neluttija da mu projektira zgradu i proizvodni kompleks . Otvorio je ljekarnu *K Angjelu čuvaru* 1893. godine. Kako je Hrvatska već imala vlastitu *Hrvatsko-slavonsku farmakopeju* (1888.), stvoreni su solidni uvjeti za tvorničku proizvodnju lijekova, prvu farmaceutsko-kemijsku tvrtku u jugoistočnoj Europi.

Adolf pl. Thierry radio je na recepturi nekoliko lijekova. Najpoznatiji su bili *Thierryjev balzam* i *Thierryjeva centifolijska mast*; oba su pripravka poslije zaštićena žigom u Londonu. Lijekovi proizvedeni u Pregradi bili su prodavani i cijenjeni doslovno u cijelome civiliziranom svijetu.

Izložba je koncipirana tako da se uz pomoć slike s memoranduma i autentičnih predmeta ukratko predstave sve djelatnosti tvrtke Thierry.

Uvodni dio izložbe predstavlja segmente proizvodnje s memoranduma, uz karakteristične popratne predmete.

Pojedine segmente proizvodnje koji su bili popraćeni s dovoljno autentičnih predmeta detaljnije smo predstavili kao cjeline stalnog postava.

Izložbene su cjeline:

- *Obitelj Thierry de Chateauxvieux*
- *Oficina ljekarne "Vizitacije" u ljekarni*
- *Ljekarnički laboratorij*
- *Prostorija za zalihe-materijalka*
- *Trgovačka poslovnica*
- *Proizvodna prostorija*
- *Otprema*
- *Farmaceutsko komercijalno nakladništvo i prepiska*
- *Zgrada i ljekarna "K Angjelu čuvaru".*

Obitelj Thierry de Chateauxvieux plemići su iz Francuske koji su se iz nama nepoznatih razloga doselili u Hrvatsko zagorje. Nakon dolaska u Pregradu i osnivanja Ljekarne *K Angjelu čuvaru* Adolf Thierry traži nostrifikaciju francuskog plemstva. U Državnom arhivu u Zagrebu nađeni su dokumenti kojima je zatraženo priznavanje plemstva na području Ugarske. Zahtjev za priznavanje plemstva predan je 1904. g., a 1910. g. zahtjev je odobren te *na području zemalja Krune Ugarske vlastnim služiti se rečenim plemstvom, plemićkim pridjevkom te grbom.*

Osnivač Ljekarne Adolf Thierry sa suprugom Josipom imao je osmero djece. Dvoje njih po zanimanju su bili farmaceuti, a mlađi sin Vilim Thierry preuzeo je posao nakon očeve smrti 1920. g. Obitelj Thierry uspješno je poslovala do završetka Drugoga svjetskog rata, kada im je imovina nacionalizirana. Posljednji nasljednik obitelji Thierry, gospođa Theae Omerza preminula je 2006. g. U ovom dijelu postava predstavili smo fotografiju obiteljskog prstena s grbom, matricu s potpisom osnivača Adolfa Thierryja, fotografiju iz obiteljskog albuma te potpis nasljednika ljekarne, sina Vilima Thierryja.

Oficina ljekarne predstavljena je uz pomoć nekoliko skupina predmeta. Ljekopis ili farmakopeja (lat. *pharmacopoea*) državna je knjiga normi, stručni zakonik koji sadržava popise i opise ljekovitih tvari (prirodnih, sintetičkih) i pomoćnih ljekovitih sredstava sa zahtjevima o potrebnoj kakvoći, propisima njihova ispitivanja, opisom njihova pripravljanja i propisom o postupanju s popisanim tvarima.

Liječničkim receptima postavljenima na ulazu u ofcinu ljekarnik započinje svoj stručni rad, a recept mu je podloga za rješavanje problema o ispravnom vezanju pojedinih sastojaka (ljekarnički: ingredijencija) u cjelinu, koja se u far-

maceutskoj praksi zove ljekoviti oblik, pazeći da među propisanim sastojcima ne dolazi do kemijskog ili fizičkog antagonizma, tj. da propisani sastojci u gotovom lijeku zadrže nepromijenjenu svoju prvotnu strukturu. Receptu, dakle, liječnik daje svrsishodan sadržaj, a ljekarnik ispravan ljekovit oblik.

Predmetima na recepturnom stolu predstavljeni su ovi pripravci: osnovni proizvod ljekarne –Thierryjeva centifolijska univerzalna mast, tarna vaga i precizna ručna vaga s utezima te novac s kraja 19. i početka 20. st. kao plaćeno sredstvo za lijekove.

Na zidu oficine izrađena je moderna replika ljekarničkih polica u koje su smještene ljekarničke posude.

Laboratorij je osmišljen u dva dijela: kao radni stol i pregradna stijena koja odjeljuje prostor laboratorija od materijalke i trgovačke poslovnice. Radni stol ima ladice za čuvanje raznih sprava i utenzilija potrebnih za laboratorijski rad. U izložbenoj cjelini laboratorija nalazi se *naprava za destiliranje i za kuhanje u pari, zajedno s ormarićem za sušenje, zatim poveća preša, lijevci, lopatice, staklene tikve, pipete, posude za infudiranje i menzure razne veličine, sprave za koliranje tekućina, propisana sita (rešeta) i aparat za sterilizaciju.*

Jedan od važnih izložaka jest *destilator i sprava na vodu paru*. Destilator se sastoji od bakrenog kotla s pokositrenim gornjim vanjskim dijelom, tzv. tubarke s drškom, hladnjakom te četvrtaste peći od kovanog željeza. Destilacija vodenom parom radi se u posebnom kotlu, položenom u drugi kotao, iz kojega se u nj uvodi vodena para. Destilirana se tekućina prihvaća u tzv. *florentinsku posudu*, u kojoj se aromatična voda oslobađa mogućeg viška eteričnog ulja. Aromatične vode i eterična ulja slu-

žile su kao komponenta pri izradi lijekova.

U prostoriji za zalihe – materijalki smještene su velike posude u kojima su se držale velike količine ljekovite droge – osnove za izradu lijekova. U taj segment izložbenog prostora ukomponiran je originalni restaurirani ljekarnički namještaj ljekarne *K Angjelu čuvaru*.

Proizvodna prostorija s velikom reprodukcijom fotografije predstavlja zaposlenice u radnoj prostoriji, a tu su i fotografije iz albuma proizvoda i reklama obitelji Thierry.

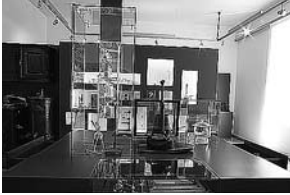
Otprema je dio postava u kojemu smo izložili originalne lijekove u njihovoj ambalaži. Tu se prikazuje i znanstveno-obrazovni film *Ljekarništvo na tlu Hrvatske – Mistika uzmiče pred svjetlošću razuma* autora prof. dr. Vladimira Grdinića.

Reklamiranje lijekova: Ljekarnik Adolf Thierry naveliko je reklamirao svoje lijekove na svim relevantnim jezicima toga doba. Ljekarnici koji nisu proizvodili lijekove na veliko niti ih reklamirali, često su se protivili takvom načinu ljekarničkog rada, no zahvaljujući upravo tom smislu za poslovanje, obitelj Thierry je svoje lijekove vrlo uspješno prodavala diljem Europe, Afrike i Amerike. U ovom segmentu stalnog postava nalaze se matrice za reklame i matrice za ambalažu lijekova.

U zadnjem segmentu izložbe predstavljena je obitelj Thierry i zgrada s proizvodnim dijelom koju su dali izgraditi u Pregradi.

Stambenu zgradu obitelji Thierry projektirao je poznati zagrebački graditelj Gjuro Carnelutti, koji je projektirao niz poznatih građevina u Zagrebu i okolici. Nacrti su izrađeni u lipnju 1893. g., gradnju je odobrila i pod brojem 3280/93 upisala Kraljevska kotarska oblast u

(...) Ljekarnik Adolf Thierry naveliko je reklamirao svoje lijekove na svim relevantnim jezicima toga doba. Ljekarnici koji nisu proizvodili lijekove na veliko niti ih reklamirali, često su se protivili takvom načinu ljekarničkog rada, no zahvaljujući upravo tom smislu za poslovanje, obitelj Thierry je svoje lijekove vrlo uspješno prodavala diljem Europe, Afrike i Amerike.

Pregradi 29. lipnja 1893. g. Zgrada je napravljena u historicističkom stilu, u prizemlju je smještena ljekarna *K Angjelu čuvaru* i popratne prostorije, a dio prizemlja bio je predviđen za iznajmljivanje. Na katu se nalazio stambeni dio obitelji Thierry, bogato opremljen pokućstvom i slikama. Zgrada Thierry primjer je gradske stambene zgrade s kraja 19. st. te čini novi urbani arhitektonski sklop u Pregradi.

Postojeća ljekarna, s originalnim namještajem, nastavila je djelovati te se i danas može razgledati kao dopuna ljekarničkog postava Thierry Muzeja grada Pregrade.

Zbirka Thierry svojom jedinstvenom temom i odličnom prezentacijom obogaćuje kulturnu ponudu Pregrade, no zbog neriješenog pitanja stručne osobe koja bi trebala raditi brojne stručne poslove vezane za tu prezentaciju, mogućnosti koje pruža zbirka potpuno su neiskorištene.

Zbirka Thierry svojom jedinstvenom temom i odličnom prezentacijom obogaćuje kulturnu ponudu Pregrade, no zbog neriješenog pitanja stručne osobe koja bi trebala raditi brojne stručne poslove vezane za tu prezentaciju, mogućnosti koje pruža zbirka potpuno su neiskorištene.

named after Dr Zlatko Dragutin Tudjina in Pregrada. After several years of a lull (the last display of a pharmaceutical character was produced in the History Museum of Istria in 2005) a pharmaceutical collection important for Croatia was presented to the museum profession, and accordingly a spur has been given to the foundation of a long-wanted national pharmaceutical museum.

The pharmaceutical collection presents the pharmaceutical activity of the Thierry family, whose work was important for Croatia, because with its comprehensive process for the production of drugs it was the forerunner of today's big pharmaceutical industries.

Pharmacist Adolf pl. Thierry de Chateauxvieux founded the first industrial production of drugs in Croatia in the town of Pregrada; this was founded on professional and scientific experience of pharmacy work during the several-centuries long work of pharmacists in Croatia. Thierry's excellent knowledge of his trade, backed up with wide and all-round knowledge of chemistry and botany was most of all manifested in the industrial production of medicines and the production of chemical substances, where at the beginning there were several small but brilliant undertakings of Croatian pharmacists.

The exhibition is conceived in such a way that with the help of a picture from the headed notepaper and of authentic objects, all the activities of the firm of Thierry are briefly presented.

The exhibition units are as follows: the Thierry de Chateauxvieux family; the pharmaceutical retail department; inspections in the pharmacy; the pharmaceutical laboratory; room for stock; commercial office; production space; dispatch; pharmaceutical and commercial publishing and correspondence; the building and pharmacy "At the guardian angel".

THE THIERRY PHARMACEUTICAL COLLECTION OF THE PERMANENT DISPLAY OF THE PREGRADA MUNICIPAL MUSEUM

The Thierry Pharmaceutical Collection is part of the permanent display of the Pregrada Municipal Museum

LJEKARNA EUGENA VIKTORA FELLERA U DONJOJ STUBICI

LORKA LONČAR □ Muzeji Hrvatskog zagorja - Muzej seljačkih buna, Gornja Stubica

1 Ljekarna samostana Male braće u Dubrovniku jedinstvena je u povijesti farmacije jer je primjer ljekarne koja neprekidno djeluje od 14. st. do danas.

2 V. Grdinić, *Ilustrirana povijest hrvatskog ljekarništva: ljekarništvo na tlu Hrvatske: dokazi*, Zagreb, Hrvatsko farmaceutsko društvo, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1997., str.101.

3 Naziv za prodavače mirisa i mirisnih droga te za skupljače bilja u 14. st., nakon čega se taj naziv rabi za ljekarnika.

4 *Apotheca* je grčka riječ, a označava skladište, mjesto gdje se čuvaju nepotrebne stvari. U latinskom jeziku ta je riječ označavala prostor u kojemu se čuvalo vino ili knjige, a u srednjem vijeku počinje se odnositi i na ljekarnu.

5 Adam Oršić u svojim *Memoarima* piše da je prije 1750. godine "zagrebački kaptol imao jednog gradskog medicusa, ostale su liječili nekoliko regimentskih kirurga, franciskani, onda apotekari, i većina kuća je imala malu zalihu medicina i upotrebljavala su se različita kućna sredstva" (A. Oršić, *Memoari*. U Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. X., Zagreb, 1869.).

6 Sigurno je da su alkemičari utjecali na usavršavanje naprava i kemijskih tehnika (Grdinić, V., *nav. djelo*, bilj. 2, str. 175.).

7 Jedan od osnivača i glavnih predstavnika ijtrokemije je Jean Baptiste Van Helmont, Paracelzusov učenik koji je razvio velik broj kemijskih lijekova.

8 Grdinić, V., *nav. djelo*, bilj. 2, str. 231.

9 Sirov ili prerađen proizvod različitoga podrijetla (biljnoga, životinjskoga, mineralnoga) koji se primjenjuje u medicini.

10 Grčki liječnik i filozof, tvorac medicinskog sustava koji je prevladavao u razdoblju antike i cijeloga srednjega vijeka. Prvi je pokušao objasniti indikaciju i doziranje lijekova te se smatra osnivačem farmaceutске tehnologije.

KRATKI PREGLED POVIJESTI LJEKARNIŠTVA

Ljekarništvo je staro koliko i samo čovječanstvo. Prvi spomen ljekarništva nalazimo već u asirsko-babilonskim natpisima na spomenicima 2000. g. pr. Krista, a prve ljekarne pojavljuju se u 8. st. u Arapa, u Bagdadu. Liječnici su propisivali i izdavali lijekove sve do 13. st., kada se pod utjecajem arapske odnosno salernitanske škole farmacija odvaja od medicine, a odredbu o tome nalazimo u Zakoniku Fridrika II. pod nazivom *Ars medicamenta componendi*. Od tada je liječnicima bilo zabranjeno baviti se pripremom i prodajom lijekova i ulaziti u poslovne veze s ljekarnicima.

Najstarije hrvatske javne ljekarne djelovale su u Trogiru (1271.), Dubrovniku¹ i Splitu (1282.), Zadru (1289.), Kotoru i Rabu (1326.), Puli (1353.), Zagrebu (1355.) i Šibeniku (1420.).² U njima su radili *fectionari* (priređivači) i *aromatiziji*³, a nazivale su se *statio* i *apotheca*⁴. Lijekovi koje su izrađivali ljekarnici u tim srednjovjekovnim ljekarnama bili su uglavnom od ljekovitog bilja, a u vrlo malim količinama za pripravu su se upotrebljavali sumpor, arsen, antimon i živa.

U nedostatku javnih ljekarni, kućanstva, posebice dvorci kao središta vlastelinstava, posjedovali su posebne ormare s ljekovitim biljkama i *ljekaruše* – zbirke recepata i uputa za liječenje koje su najčešće pisali svećenici i redovnici.⁵ Ljekarne su se najčešće nalazile unutar samostana, a redovnici - isusovci, franjevci i pavlini, pripadnici tadašnjega najobrazovanijeg sloja, bili su prvi ljekarnici. Početak ljekarničke djelatnosti u Hrvatskom zagorju također je vezan za samostane, a dobar je primjer franjevački samostan u Krapini. Franjevci su prvotno držali kućne ljekarne (*Apothecula domestica*), a njihovi ljekarnici i ranarnici besplatno su liječili i ljude izvan samostana. U 18. st. počeli su osnivati i javne ljekarne, npr. u Varaždinu i Kloštar Ivaniću.

Učestalo liječenje kemijskim sredstvima kao što su sumpor i živa počinje tek u 17. st., a do tada se većina lijekova proizvodila od ljekovitog bilja. Sve do 16. st. ljekarnici su se bavili i alkemijom, koja je zapravo kemija u svojoj predznanstvenoj fazi razvoja.⁶ Lijekovi su se dobivali destilacijom iz biljnog materijala, a destilacija, otapanje, taloženje, kristalizacija, žarenje i upjeljavanje biljnih droga tada je pripadalo umijeću alkemije. Po-

stojali su i *čudotvorni lijekovi*, ali se takva praznovjerja počinju odbacivati već krajem 16. st. Osobito je kritički orijentiran bio i Andrija Dudić, podrijetlom iz Orehovice u Hrvatskom zagorju, koji je pokusima provjeravao djelotvornost lijekova.

U 17. st. razvija se *ijatrokemija*,⁷ koja uči da su procesi u ljudskom tijelu po svojoj prirodi kemijski, a njihov poremećaj uzrokuje bolest koja se, sukladno tome, može izliječiti isključivo specifičnim kemijskim sredstvima. Tada u upotrebu ulaze kemijski ili spagirični lijekovi poput sumpora, žive, arsena, joda, kaolina, efedrina, opija, željeza i gorke soli.⁸ Ipak, još u 18. st. hrvatska farmakologija i farmakoterapija ponajviše ostaje vezana za biljne lijekove. Tek u 19. st., pod utjecajem napretka znanosti, razvija se ljekarništvo u Hrvatskoj. Osobito je razvoj tehnike omogućio da ljekarnici dobro opreme svoje laboratorije, koje su najčešće držali u sklopu ljekarne.

U 19. st. iz droga⁹ se počinju izlučivati djelatne tvari u kristalnom obliku. Tada je kemija još pod okriljem farmacije, a tek se krajem 19. st. oslobađa te preuzima prevlast.

Početak 20. st. vrijeme je kada sintetički i patentirani preparati potiskuju droge, zbog čega nastaju i mnoge rasprave, primjerice ona prof. Alexandra Tschircha pod nazivom *Return to Drugs*, koja naglašava važnost farmacije odnosno droga, a ustaje protiv industrijalizacije ljekarni.

Industrijska proizvodnja lijekova, odnosno farmaceutska industrijska tehnologija, ubrajala se u galensku farmaciju, koja je nazvana prema Galenu¹⁰. Odvajanje do kojega je došlo bilo je razumljivo jer se pod galenskom farmacijom razumijevala proizvodnja lijekova na malo.¹¹ Industrijska se proizvodnja odvojila od laboratorijske i počela je obuhvaćati isključivo tvorničku proizvodnju lijekova, koja zahtijeva mnogo kompliciranije procese i aparaturu, povezanost većeg broja stručnjaka, farmaceuta, kemičara, tehnologa i strojarskih inženjera, a ne samo nekoliko ljekarnika. Početak industrijske proizvodnje lijekova u Hrvatskoj veže se uz Hrvatsko zagorje, odnosno uz ljekarnika Thierryja i njegovu ljekarnu – tvornicu u Pregradi. Kada je Adolf Alfons Thierry de Chateauvieux 1892. g. dobio potrebnu dozvolu, sagradio je zgradu u kojoj je otvorio ljekarnu *K andelu čuvaru*, a iza nje su se nalazile

EUGEN VIKTOR, 1915

tvorničke prostorije. To je bila prva farmaceutsko-kemijska tvrtka u jugoistočnoj Europi.

Nekoliko godina nakon Thierryjeva dolaska u Pregradu, 1899. g., Hrvatsko zagorje dobilo je još jednoga slavnog ljekarnika – Eugena Viktora Fellerera.

Ljekarnik Eugen Viktor Feller (1871. - 1936.)¹²

Vlasnikom ljekarne *Sv. Trojstvo* u Donjoj Stubici 1899. g. postaje jedan od najuspješnijih ljekarnika na prijelazu iz 19. u 20. st., Eugen Viktor Feller. Ljekarnička djelatnost toga grada započela je 50-ak godina prije Fellerova dolaska, kada je vlasnikom istoimene ljekarne od 1853. bio Leopold Vormastini. Vormastinija 1891. g. nasljeđuje

Najstarije hrvatske javne ljekarne djelovale su u Trogiru (1271.), Dubrovniku i Splitu (1282.), Zadru (1289.), Kotoru i Rabu (1326.), Puli (1353.), Zagrebu (1355.) i Šibeniku (1420.).

U nedostatku javnih ljekarni, kućanstava, posebice dvorci kao središta vlastelinstava, posjedovali su posebne ormare s ljekovitim biljkama i *ljekaruše* – zbirke recepata i uputa za liječenje koje su najčešće pisali svećenici i redovnici.

sl.1. Jedan od najuspješnijih ljekarnika na prijelazu iz 19. u 20. st., Eugen Viktor Feller, vlasnik ljekarne *Sv. Trojstvo* u Donjoj Stubici 1899. g.

¹¹ Galenskim se pripravcima i danas nazivaju oni koje ljekarnici sami mogu prirediti od farmaceutskih sirovina.

¹² Eugen Viktor Feller rođen je u Lavovu (Lemberg, danas Ukrajina) 1871. g. Njegov otac David Feller oženio se Elizabetom Holzer, Fellerovom obožavanom majkom, austrijskog podrijetla.

sl.2. Neobarokna zgrada koju je ljekarnik E. V. Feller dao sagraditi kao tvornicu-laboratorij ostala je sačuvana do danas, a 2006. godine izvana je potpuno obnovljena i restaurirana. Ima iznimnu arhitektonsku vrijednost te je važan urbanistički element grada. Stoga je 1994. godine i zaštićena kao spomenik kulture.

sl.3. Donja Stubica početkom 20. stoljeća

13 *Od vrta do neba*, Gornja Stubica, 2007., katalog izložbe, str. 90.

14 Iznad središnjeg ulaza u ljekarnu zgradu ukrašava balkon. Pročeljem s nizom prozora neobaroknog stila dominiraju dekorativni detalji. Natprozornici na katu ukrašeni su reljefnim ženskim glavama, a oni u prizemlju volutama i floralnim motivima. Iznad glavnog ulaza nalazi se kartuša s natpisom: "U ime Božje 1901." Zapadnom bočnom stranom dominira ženski lik u dugoj haljini te medaljoni povezani lovorovim vijencima, usred kojih se nalaze slova M.E.V. FELLER. Autor projekta zgrade je nepoznat (Stella Fatović Ferencić, Jasenka Ferber-Bogdan, *Ljekarnik Eugen Viktor Feller*; u *Medicus*, vol. 6., br. 2, 1997.). Zgrada je izgrađena uz prizemnicu koja datira još iz 19. st., iz 1847. g., a podignuta je za potrebe prve stubičke škole. Kasnije, 1880-ih, kada je prizemna zgrada postala pretijesna i neprikladna za školu, započeta je gradnja nove školske zgrade na mjestu današnje Zagrebačke banke, a nakon dolaska Eugena Viktora Felleru zgrada prve stubičke škole otkupljena je za potrebe farmaceutske tvornice odnosno laboratorija. Danas se na njezinu mjestu nalazi stambena zgrada građena krajem 1950-ih.

15 Ljekarna se seli u tu zgradu tek 1920-ih godina.

16 F. Minarik, *Od staroslavenskog vrašćva do suvremenog lijeka*, Ljubljana, 1971.

17 Pleša Lj., *Prilog historiji pošte u Hrvatskom zagorju*; u Starine JAZU, knj. 54., str. 217-218.

njegov zet Gustav Porschinski, zadnji vlasnik prije znamenitoga E. V. Felleru.

Upravo u vrijeme Fellerova dolaska u Donju Stubicu ljekarništvo se prestalo smatrati obrtom i na temelju zakona od 11. travnja 1894. g. ljekarne postaju zdravstveni zavodi.

E. V. Feller završio je studij farmacije u Černovicama, a ondje se kod docenta Glücksmanna, nastavnika kemije, bavio i znanostima. Veliko iskustvo stekao je u mnogim ljekarnama austrijskih provincija. Službovao je i kod Thierija u Pregradi, a prije dolaska u Stubicu dvije je godine bio zakupnik ljekarne *Crvenom križu* ljekarnika Boića u Grubišnom Polju. Došavši u Donju Stubicu, novu ljekarnu *Sv. Trojstvo* otvorio je u zgradi koju je kupio od G. Porschinskog, zajedno sa svojim prijateljem F. Müllerom, liječnikom iz Grubišnog Polja.¹³

Već 1901. g. E. V. Feller u novoizgrađenoj neobaroknoj¹⁴ zgradi pokraj crkve uređuje tvornicu-laboratorij. Prvi kat bogato dekorirane zgrade bio je namijenjen stanovanju, a u prizemlju je bila uređena tvornica-laboratorij, u kojoj se proizvodio Fellerov svjetski poznati *Elsa-fluid*. Anali-

zom reklamnog materijala s ilustracijama i nazivima svih prostorija te tvornice ustanovljeno je da se u prizemlju nalazio laboratorij ili *lučbarnica*, prostorija za dopremu ili *pack-raum*, prostorija za procjeđivanje ili *filtrraum*, spremište ili *magazine*, prostorija za punjenje ili *füllraum*, dvorana za destilaciju ili *destillirraum*, praonica ili *waschraum*, pisarnica ili *comtoir*, ured ili *bureau* i, naravno, ljekarna ili apoteke.¹⁵

Početkom 20. st. postalo je uobičajeno da ljekarne pod nazivom *specijaliteti* u dnevnim novinama i drugdje neposredno nude bolesnicima ljekovite mješavine koje su se, uz kemijske lijekove, tada počele svježje izrađivati u apotekama. Nazivane su fantastičnim imenima te su bile vrlo lijepo zapakirane. Na taj se način zaobilazilo ispravno individualno liječenje uz prethodni liječnički pregled.¹⁶

Ljekarna *K svetom Trojstvu* u *Stubica Dolnja* (Croatien) bila je *mjesto proizvodjanja kućnih i poljepšavajućih sredstava sa zaštitnom markom Elsa*, što se, naravno, ponajprije odnosilo na Fellerov *miomirisni Elsa-Fluid*.

Proizvodnju toga specijaliteta E. V. Feller je započeo već 1897. u Grubišnom Polju, ali je vrhunac ostvario u Donjoj Stubici. Fellerov specijalitet nazvan je po njegovoj majci Elsi. Taj *lijek za sve bolesti* donio je veliko bogatstvo ne samo obitelji Feller, nego i samom gradu Donjoj Stubici. Izvezio se u gotovo sve europske zemlje – u Austriju, Italiju, Njemačku, Francusku i Englesku, a osvojio je i tržište Egipta, Japana, Kine i Amerike, u koju se izvezio posebice u doba prohibicije jer je sadržavao velik postotak alkohola. Pošta u Donjoj Stubici ostvarivala je početkom 20. st. velik prihod zahvaljujući prometu od 300-400 pošiljki lijeka na dan i jednako toliko pouzetnih novčanah uputnica,¹⁷ te je bila prva pošta u Hrvatskom zagorju koja je sudjelovala u međunarodnome poštanskom prometu. Velika popularizacija toga proizvoda

sl.4. Analizom reklamnog materijala s ilustracijama i nazivima svih prostorija te tvornice ustanovljeno je da se u prizemlju nalazio laboratorij ili *lučbarnica*, prostorija za dopremu ili *pack-raum*, prostorija za procjeđivanje ili *filtrirraum*, spremište ili *magazine*, prostorija za punjenje ili *füllraum*, dvorana za destilaciju ili *destillirraum*, praonica ili *waschraum*, pisarnica ili *comtoir*, ured ili *bureau* i, naravno, ljekarna ili apoteke. Reklamni letak ljekarne *Sv. Trojstvo* u Donjoj Stubici

sl.5. Elsa-fluid dom u Zagrebu. Velika popularizacija toga proizvoda postignuta je reklamama koje su se u ono vrijeme objavljivale u svim časopisima, novinama i kalendarima, na etiketama i ambalažama, a čudotvorni lijek Feller je reklamirao i na pročelju *Elsa-fluid doma*, tada jedine zagrebačke četverokatnice, na uglu Jelačićeva trga i Jurišićeve ulice

sl.6. Ljekarna *K svetom Trojstvu* bila je mjesto proizvodnje kućnih i kozmetičkih sredstava sa zaštitnom markom Elsa.

postignuta je reklamama koje su se u ono vrijeme objavljivale u svim časopisima, novinama i kalendarima, na etiketama i ambalažama, a čudotvorni lijek Feller je reklamirao i na pročelju *Elsa-fluid doma*, tada jedine zagrebačke četverokatnice, na uglu Jelačićeva trga i Jurišićeve ulice.¹⁸ Pročelje je bilo u obliku velike boce, a na krovu je bio natpis *Što je Elsa-fluid, to se zna*. O reklamiranju farmaceutskih pripravaka E. V. Feller je mnogo naučio od A. Thierryja u Pregradi, koji je vještim reklamama postigao velik uspjeh u prodaji svojih *specijaliteta*.¹⁹ Feller je naglašavao da je za svoj specijalitet primio više od 100 000 priznanica i liječničkih preporuka te je na reklamama često isticao tekst: *Nijedno drugo sredstvo pa zvalo se kako mu drago i oglašivalo se još toliko, nije primilo priznanica i liječničkih preporuka u tolikom broju kao Fellerov Elsa fluid*.²⁰ U jednom se promidžbenom članku navodi da je Elsa-fluid odlikovan na izložbama u *Parizu, Londonu, Nizzi, Berlinu sa zlatnom kolajnom i začasnom diplomom* i da je Feller imenovan *dvorskim ljekarnikom Njeg. C. i kr. Visosti princa Filipa burbonskog*, da posjeduje *srebrnu kolajnu španjolskog reda crvenoga križa te perzijski sunčani i lavlji red*.²¹

Reklamni su materijali sadržavali opširne opise o tome za što se sve pripravak upotrebljava. Tako saznajemo da se *Elsa-fluid* upotrebljavao kao sredstvo za čišćenje, za bol u udovima (*nakon štrapaca, napora, umornosti... jačajući i oživljavajući*), za njegu usne šupljine (*vrlo obiljubljeno zbog dobrog djelovanja na zubno meso i zube*), za vrat odnosno grlo (*osobito kod hladnih i vlažnih dana za grgljanje*), za njegu kože (*protiv raznih kožnih nečistoća, vrlo osvježavajuće, kožu čisteći*) te za njegu kose (*jača i čisti kožu te odstranjuje stvaranje prhuti*).

Pripravak je preporučivan i u različita godišnja doba - za ljetne dane kao *oživljavajući dodatak za pranje i kupanje, desinficirajući i znoj odstranjujući*, a u zimske dane protiv *raznih škodljivih posljedica zime i mokrine*. Kada svemu dodamo i to da se *Elsa-fluid* preporučivao *mladima i starima, planinarima, listonošama, vojnicima, lovcima, radnicima, koturašima, svima koji rade na polju i u rudniku, a osobito onima koji teško rade*, te da se u 1000 prigoda - *pokazuje kao korisno, ublažujuće, te ne bi smjelo ni u kojoj kući manjkati*, možemo zaključiti da je

18 E. V. Feller bio je vrlo poznat i po svojoj građevinskoj djelatnosti. Uz *Elsa-fluid dom*, četverokatnicu koju je projektirao Vjekoslav Basler, u važne se građevine ubraja i *Feller Haus*, obiteljska kuća u secesijskom stilu u Jurjevskoj ulici u Zagrebu, koju je projektirao Mathias Feller, polubrat Viktora Eugena, te dvokatnica na Tomislavovu trgu, koju je projektirao arhitektonski atelijer Höhnigsberg i Deutsch.E. Uspješnost mnogih ljekarnika, pa tako i Fellera, utjecala je na njihov angažman i u drugim djelatnostima, posebice u arhitekturi i umjetnosti. Upravo su stoga *ljekarničke zgrade* u kojima su često živjele *ljekarničke obitelji*, bile i središta društvenog života mjesta. Poznat je primjer ljekarna u Klanjcu, čiji je vlasnik bio ljekarnik Singer, dobar prijatelj slikara Otona Ivekovića. *Ljekarničke obitelji* u mjestima Hrvatskog zagorja osim umjetnina, uvijek su prve posjedovale i novitete poput radija, koji je prvi imao Singer u Klanjcu, automobila, koji je u Pregradi prvi posjedovao Thierry, te telefona, koji je prvi put u Donjoj Stubici zavzonio upravo u Fellerovoj zgradi.

19 Thierry je svoje pripravke *Thierryjev balzam* i *Thierryjevu centofolijsku mast* zaštitio patentom u Londonu i prodao za 960 000 kruna. Imao je urede i podružnice u tridesetak svjetskih gradova, Londonu, Amsterdamu, Baselu, Beču, Berlinu, Bruxellesu...

20 *Danica. Kalendar i ljetopis društva Svetojeronimskoga*, Zagreb, 1920.

21 *Gospodarski i vinogradarski kalendar*, Naklada knjižare L. Hartman, Zagreb, 1907.

sl.7. Reklamni letak za Elsa-fluid. Svaki Fellerov proizvod je imao zaštitnu marku i njegov potpis.

sl.8. Uz vlastite *Elsa* proizvode Feller je nudio i druge lijekove za probavu kao što su *Sehoferov balzam*, *Hofmanove kapi*, a protiv kašlja *krečno-željezni sirup*, *Hega šećerice*, prah za kašalj (*tijakerski prah*). Među ženama su bili popularni Fellerovi *Elsa* proizvodi za ljepotu, osobito kože i kose, primjerice *Elsa katran sapun*.

sl.9. Uz *Elsa-fluid* Feller je u Stubici proizvodio i druge *Elsa* proizvode, primjerice *tjerajuće Elsa-pilule* za poboljšanje probave.

sl.10. Reklamni materijal za Elsa-fluid proizvode.

22 Da je doista riječ o univerzalnom sredstvu, govori i druga reklama: *Nekoliko kapi dostaje za odstranjenje i najtvrdokornijih boli, koje često osjećamo u glavi, želucu, zubima itd. Ublažujući djeluje kod još tako jakih bolova, koji su nastali uslijed propuba, vlage i prehlade, zatim kod uloga, reumatizma, bolova u licu, ušima, vratu, trganje u prsima, ledjima itd. Mise(!) sami osvjedočismo a i čitamo tisuće priznanica, koje to posvjedočuju. Mnogi hvale njegovu uporabu kod iscrpljenosti, osvježujuće, mišice i živce jačajuće sredstvo.*

23 *Danica. Kalendar i ljetopis društva Svetojeronimskoga za просту godinu 1925.*, Zagreb, 1924.

24 Isto.

25 Isto.

26 Isto.

27 *Danica. Kalendar... za просту godinu 1925.*, Zagreb, 1924.

28 Isto.

riječ o vještom reklamiranju univerzalnog sredstva koje su svakog dana naručivali ljudi sa svih strana svijeta s najrazličitijim bolestima i tegobama.²² Na temelju promidžbenog materijala također saznajemo da je *Elsa-fluid* pripravljan od *bilinskih esenca*. Dobro razrađene reklame bile su važan dio Fellerova ljekarničkog poslovanja, a sadržavale su i upozorenje: *Čuvajte se patvorina!* jer se nekoliko puta spominju i pokušaji krivotvorenja toga čudotvornoga specijaliteta. Dobro poznat takav primjer vezan je za ljekarnika Fischla u Koprivnici, koji je počeo proizvoditi i prodavati *Elsa-fluid* po istoj cijeni, ali u drugačijim bocama. Zato je svaki Fellerov proizvod imao zaštitnu marku i njegov potpis.

Uz *Elsa-fluid* Feller je u Stubici proizvodio i druge *Elsa* proizvode, primjerice *tjerajuće Elsa-pilule* za poboljšanje probave, sredstvo za čišćenje čiji je glavni sastojak bila rabarbara, *Fellerove šećerne pastile proti glista* pod nazivom *Elsa* bile su namijenjene ponajprije djeci, ali izvrsno djeluju i kod uzraslih. *Elsa-švedske kapi* zapravo je

bio liker za *stomak*, a koristio je probavi i jačao apetit.²³ Protiv kašlja i boli u prsima Feller je proizvodio *Elsa-zagorski sok*, a protiv slabokrvnosti *Elsa-kina-željezno vino*.²⁴ Za dug život tu je bilo *Elsa riblje ulje*, koje jača *svakoga*, osobito *slabe žene i djecu*.²⁵ *Elsa-Mentolni klinčić*, kojim se uklanjala glavobolja i migrena, ali je ublažavao i posljedice uboda insekata.²⁶

Uz vlastite *Elsa* proizvode Feller je nudio i druge lijekove za probavu kao što su *Sehoferov balzam*, *Hofmanove kapi*, a protiv kašlja *krečno-željezni sirup*, *Hega šećerice*, prah za kašalj (*tijakerski prah*). Među ženama su bili popularni Fellerovi *Elsa* proizvodi za ljepotu, osobito kože i kose, primjerice *Elsa katran sapun*, *medicinalni sapun ljepote i zdravlja* i *Elsa pomada za lice*, za koju se u reklamama tvrdilo da od nje *nestaju sujedice, jetrene i sunčane pjege* te da onaj tko se njome služi dulje vrijeme *dobiva kožu čistu kao snijeg*.²⁷ Za lijepu i zdravu kosu proizvodio je *Elsa Tannonchinu pomadu za porast kose* i *Elsa-žestu za kosu*. Vrlo su cijenjeni bili i *Sapuni za ljepotu elegantne gospođe*, rađeni na bazi lilijanova mlijeka, *Elsa voda za usta*, *Elsa-Glycerin* za njegu ruku.²⁸ Muškarcima je bila namijenjena *Fellerova mast za brk*

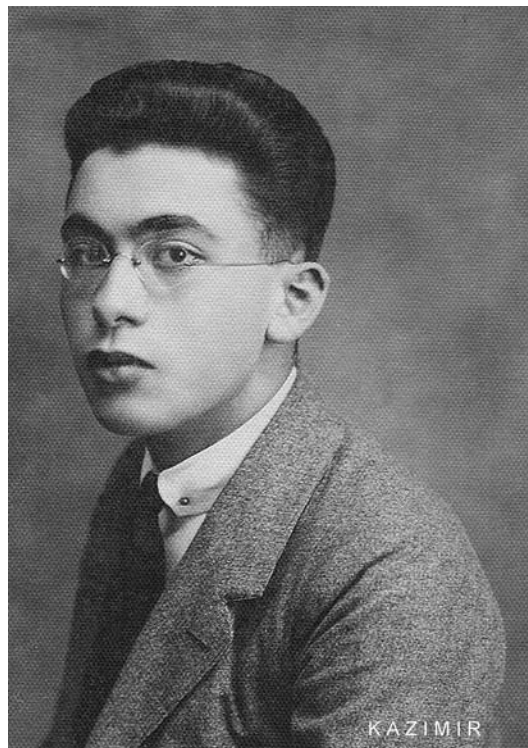

te *Elsa-sapun za brijanje*.²⁹ Fellerova turistička tinktura sa markom *Elsa* i turistički melem bili su proizvodi za liječenje i uklanjanje kurjih očiju.³⁰ Reklama za *Fellerove toaletne pastile za pranje s m. Elsa* jedna je od onih koja, uz namjenu navodi i sastav proizvoda: *sastoje se iz absolutno čistog borača natrija (Boraxnatron) i najfinije kolonjske vodice (Eau de Cologne)*.³¹ Tu su još *Fellerov prašak protiv znojenja s m. Elsa* te ublažavajući i oživljavajući *Fellerov Menthestift*.

Osim proizvoda namijenjenih ljudima, u ljekarni *Sv. Trojstvo* moglo se nabaviti i sredstvo protiv muha, moljaca, stjenica i žohara - *Fellerov prašak za gamad "Elsa"*, miris za prostorije *Elsa šumski miomiris* i miris za rublje *Elsa-Sachet*.³²

Povodom tridesetgodišnjeg iskustva mušterija, Feller je objavio i seriju brošura pod nazivom *Kako se upotrebljuje*. Uz opis indikacija i primjene preparata, te su brošure sadržavale pohvale ili zahvale pacijenata. U sklopu reklame često su se nalazile i rubrike pod nazivom *Jasni dokazi*, a u rubrici su se navodila imena liječnika iz različitih zemalja koji preporučuju *Elsa* proizvode. E. V. Feller svoje je proizvode reklamirao u kalendarima za puk s naslovom *Prijatelj naroda, Danica, Srce Isusovo, Živila Hrvatska, Gospodarski i vinogradarski kalendar*.³³

U proizvodnji *Elsa-fluida* i drugih Fellerovih proizvoda sudjelovali su mnogi ljekarnici koji su u toj ljekarni usavršili svoje znanje. I poznati ljekarnik Žiga Ključec priključio se E. V. Felleru kada je 1916. g. prodao svoju ljekarnu *K crnom orlu* u Zagrebu. Pretpostavlja se da je u tvornici u Donjoj Stubici radilo oko stotinu ljudi.

Ljekarna *Sv. Trojstvo* pripada vrsti ljekarne s realnim pravom jer je bila privatno vlasništvo E. V. Feller i njegove obitelji, a mogla se prodavati i biti predmetom privatnog ugovora i prijenosa vlasništva. Ljekarnička djelatnost tada se često, upravo na temelju toga prava, nasljeđivala s koljena na koljeno jer je ugled i dobro poslovanje ljekarne ovisilo i o dugoj tradiciji koja je upućivala na kvalitetu.³⁴ E. V. Feller i njegova supruga Ida Oemichen imali su dvanaestero djece, osam sinova (Ferdinanda, Marka, Vladu, Miroslava³⁵, Mariana³⁶, Kazimira, Dragana i Vilibalda Srečka - Vilima)³⁷ te četiri kćeri (Elsu³⁸, Maricu, Zoru i Kristu). Ferdinand i Kazimir bili su ljekarnici te su također radili u donjostubičkoj ljekarni. Ferdinand³⁹, najstariji sin, završio je studij farmacije u Beču i radio je u Donjoj Stubici do 1926. godine. (Nakon smrti E. V. Feller ljekarnu je preuzeo sin Kazimir, koji je radio do 1942. godine. Ta se godina navodi kao godina smrti Kazimira Feller u Jasenovcu i smrti njegove žene lluške te desetogodišnjeg sina Ivana u logoru Stara Gradiška.⁴⁰ To je ujedno i godina prestanka proizvodnje *Elsa-fluida*. Do tada je proizvedeno ukupno 27 milijuna bočica toga *specijaliteta*. Godine 1943. ljekarna je pripala Rikardu Pažuru, a od 1945. radila je kao državna ljekarna sve do prije nekoliko godina.

Neobarokna zgrada koju je ljekarnik E. V. Feller dao sagraditi kao tvornicu-laboratorij ostala je sačuvana do danas, a 2006. godine izvana je potpuno obnovljena i restaurirana. Ima iznimnu arhitektonsku vrijednost te je važan urbanistički element grada. Stoga je 1994. godine i zaštićena kao spomenik kulture.⁴¹

U *Hrvatsko-slavonskoj farmakopeji*⁴² iz 1901. godine navodi se popis od 41 predmeta koji svaki laboratorij

sl.11. Ferdinand Feller, najstariji sin, završio je studij farmacije u Beču i radio je u Donjoj Stubici do 1926. godine.

sl.12. Nakon smrti E. V. Feller ljekarnu je preuzeo sin Kazimir, koji je radio do 1942. godine.

29 Isto.

30 Isto.

31 Isto.

32 *Danica. Kalendar i ljetopis društva Svetojeronimskoga za prostu godinu 1923.*, Zagreb, 1922.

33 U kalendaru za katolički puk *Srce Isusovo* i u *Prijatelju naroda Elsa-fluid* se promovirao u sklopu *istinitih pripovijesti* različitih naslova: *Kako je san spasio život, U svatovih spašen od smrti, Spasitelj života...*

34 Ljekarnička djelatnost prestaje se nasljeđivati kada prestaje dodjela spomenutih realnih prava, što je usko povezano s povećanjem broja osposobljenih ljekarnika, a ljekarne se počinju temeljiti na osobnom pravu. Ljekarna s osobnim pravom vezana je za određenu osobu koju nitko drugi nije mogao nasljeđiti. Osobno se pravo moglo prenositi na drugu osobu samo oblasnom dozvolom.

35 Filozof, književnik, publicist, stručnjak za reklamu.

36 Pijanist, glazbeni pedagog.

37 Svjetski poznati matematičar koji je od 1939. g. do svoje smrti 1970. živio u SAD-u. Jedan je od osnivača teorije vjerojatnosti kao znanstvene discipline. Dobitnik je američke nacionalne medalje za znanost.

38 Dabila je ime po Fellerovoj majci Elizabeti (Elsi) Holzer.

39 On se danas u Hrvatskoj smatra ocem ljekarničke promidžbe, koju je unapređivao kako bi se odupiro sve većem prodroru farmaceutske industrije (S. Fatović-Ferenčić, J. Ferber-Bogdan, *Ljekarnik Eugen Viktor Feller*; u: *Medicus*, vol. 6., br. 2, 1997.)

40 *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 471. *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 471.

41 Reg. br. 816 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, danas Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

sl.13. Uz pomagala ili utenzilije te uz bočice i stojnice s ljekarničkim oznakama, ljekarničku zbirku iz Donje Stubice čini i sačuvani originalni ljekarnički namještaj ljekarne *Presveto Trojstvo* s kraja 19. i poč. 20. st.

42 Već se u prvim pisanim spomenicima opisuju sredstva za liječenje, a Galen, grčki liječnik, svojim je propisima o lijekovima dao temelje za pisanje kasnijih farmakopeja. Službene farmakopeje nastaju, posebice, od 1240. godine, kada Fridrik II. izdaje Zakonik s odredbama da se lijekovi moraju izrađivati prema točno određenim propisima. Kada u 18. st. pojedine države počinju izdavati svoje farmakopeje, i Habsburška Monarhija počela je 1774. izdavati *Pharmacopeia Austro-Provincialis*, posebne farmakopeje za svoje pokrajine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Postoje i specijalne farmakopeje za vojsku, hospitale, djecu, privatnu upotrebu...

43 Kada su 2000. godine konzervatori iz Konzervatorskog odjela u Zagrebu obradili zatečeni inventar Fellerove ljekarne, predmeta je bilo mnogo više nego 2007. g., kada je Muzej seljačkih buna izradio popis radi posudbe predmeta za izložbu *Od vrta do neba*.

44 *Hrvatsko-slavonska farmakopeja*, Zagreb, 1901.

45 O tome nam svjedoče opisi iz novina, a da su se tim eliksirom oduševljavali i oni iz udaljenih dijelova Europe, govori i odlomak iz djela *Knjiga* Brune Schulza, poljskog pisca: *...slijedila je stranica posvećena čudesnom lijeku za sve bolesti i tegobe. Elsa-fluid s labudom – tako se zvao taj balzam i činio je čuda. Stranica je bila puna osjerenih svjedočanstava, potresnih iskaza osoba kojima se dogodilo čudo. Iz Erdelja, iz Slavonije, iz Bukovine stizali su ozdravljenici puni ushita, da posjedoče, da plamenim i uzbuđenim riječima ispriповijedaju svoju priču. Išli su zabandažirani i pogrbljeni, tresući već suvišnim štakama, odbacivali flastere s očiju i zavoje sa skrofula.*

... I ako ih nisu boljeli čirevi, ako im se nisu lomile kosti, a otekline ih nisu tjerale u brlog, bili su sretni bezbojnom, sivom srećom, pušili su jeftini duhan, žuti carsko-kraljevski duhan, ili tupo maštali ispred prodavaonice srećaka.

46 Reg. br. 816 Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, danas Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

za pripremanje lijekova mora imati. Većina navedenih predmeta, poput boca i bočica, stojnica, tikvica, vrčeva, zdjelica, Liebigova hladila i eksikatora, pronađena je i do danas sačuvana u Fellerovoj ljekarni.⁴³ Prema popisu iz farmakopeje možemo pretpostaviti da su osim sačuvanih utenzilija pronađeni i *mikroskop, sprava za razvijanje klora, kušaljke, birete, lijevci za prokapljivanje, udubena stalcalca, kliješta za taljike, gustomjeri, toplomjer, sitnozor*...⁴⁴ Uz pomagala ili utenzilije te uz bočice i stojnice s ljekarničkim oznakama, ljekarničku zbirku iz Donje Stubice čini i sačuvani originalni ljekarnički namještaj ljekarne *Presveto Trojstvo* s kraja 19. i poč. 20. st. Cjelokupna ljekarnička zbirka daje sliku laboratorija i ljekarne s početka 20. st., govori o ljekarništvu i industrijskoj proizvodnji lijekova u prvoj polovici 20. st., ali sadržava i informacije o jednom gradu – Donjoj Stubici i o jednoj

obitelji – obitelji Feller, koju je "eliksir" *Elsa-fluid* proslavio i obogatio, te u svojoj pozadini krije priču o vremenu prve polovice 20. st., kada je "mali čovjek" u čudesnoj bočici tražio spas za svoje tijelo, ali i dušu.⁴⁵

LITERATURA

1. B. Cetina-Čizmek, *Švicarski muzej povijesti farmacije*, u: Farmaceutski glasnik: glasnik Hrvatskog farmaceutskog društva, Hrvatsko farmaceutsko društvo, br. 4. Zagreb, 2001.
2. *Danica. Kolendar i ljetopis Društva Sv. Jeronima za prijestupnu godinu 1916.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1915.
3. *Danica. Kolendar i ljetopis društva Svetogjeronimskoga za prostu godinu 1918.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1917.
4. *Danica. Kolendar i ljetopis društva Svetogjeronimskoga za prostu godinu 1919.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1918.

5. Danica. *Kolendar i ljetopis društva Svetojeronimskoga za prostu godinu 1920.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1919.
6. Danica. *Kolendar i ljetopis društva Svetojeronimskoga za prostu godinu 1923.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1922.
7. Danica. *Kolendar i ljetopis Društva Sv. Jeronima za prestupnu godinu 1924.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1923.
8. Danica. *Kolendar i ljetopis Društva Sv. Jeronima za prostu godinu 1926.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1925.
9. Danica. *Kolendar i ljetopis Društva Sv. Jeronima za prijestupnu godinu 1928.*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1927.
10. S. Fatović-Ferenčić, J. Ferber-Bogdan, Ljekarnik Eugen Viktor Feller; u: *Medicus*, vol. 6., br. 2, 1997.
11. *Gospodarski i vinogradarski kalendar za prostu godinu 1907.*, Zagreb, 1907.
12. *Gospodarski i vinogradarski kalendar za prostu godinu 1899.*, Zagreb, 1899.
13. *Gospodarski i vinogradarski kalendar za prostu godinu 1900.*, Zagreb, 1900.
14. *Gospodarski i vinogradarski kalendar za prostu godinu 1902.*, Zagreb, 1902.
15. *Hrvatsko-slavonski ljekopis*. Zagreb, 1901.
16. V. Grdinić, L. Stefanini Orešić, *Hrvatsko-slavonski ljekopis 1901*. Zagreb, 2001.
17. V. Grdinić, *Ilustrirana povijest hrvatskog ljekarništva: ljekarništvo na tlu Hrvatske: dokazi*, Hrvatsko farmaceutsko društvo, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1997.
18. *Hrvatsko zagorje u revoluciji*, Školska knjiga, 1981.
19. *Medicinska enciklopedija*, sv. 2.
20. F. Minarik, *Od staroslavenskog vrašćva do suvremenog lijeka*, Ljubljana, 1971.
21. *Od vrta do neba* (katalog izložbe), Muzeji Hrvatskog zagorja, Gornja Stubica, 2007.
22. A. Oršić, *Memoari*; u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. X., Zagreb, 1869.
23. K. Petrić, *O ljekarništvu i prvoj zgradi ljekarne u Klanjcu*; u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića, Muzeji Hrvatskog zagorja*, br. 13/14, 1993./1994.
24. Pleša Lj., *Prilog historiji pošte u Hrvatskom zagorju*; u: *Starine JAZU*, knj. 54.
25. *Prijatelj naroda. Hrvatski pučki kalendar za prostu godinu 1903.*, Zagreb, 1903.
26. *Srce Isusovo. Kalendar za katolički puk. Za prostu godinu 1900. Tečaj prvi*, Zagreb, 1900.
27. *Srce Isusovo. Kalendar za katolički puk. Za prostu godinu 1901. Tečaj drugi*, Zagreb, 1901.
28. *Srce Isusovo. Kalendar za katolički puk. Za prostu godinu 1903. Tečaj prvi*, Zagreb, 1903.
29. A. Vrgoč, *Uputa u farmakognoziju - ujedno komentar farmakognoskom dijelu jugoslavenske farmakopeje*, Zagreb, 1931.
30. *Živila Hrvatska! Kalendar za hrvatski narod za prostu godinu 1900., VII. tečaj*, Zagreb, 1900.

Napomena:

Tekst *Ljekarna Eugena Viktora Fellerera u Donjoj Stubici* je pismeni rad autorice Lorke Lončar na stručnom ispitu za zvanje kustosa, prosinac 2007.

Mentorica: Ela Jurdana, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

THE PHARMACY OF EUGEN VIKTOR FELLER IN DONJA STUBICA

The beginning of pharmaceutical activity in Hrvatsko Zagorje is also connected with the monasteries; a good example is the Franciscan monastery in Krapina. At first the Franciscans kept household pharmacies (*Apothecula domestica*), and their apothecaries and surgeons would also treat people outside the convent free of charge. In the 18th century they started to found public pharmacies, in Varaždin, for example, and Kloštar Ivanić.

At the end of the 19th century industrial production split off from laboratory work and started to encompass only the factory production of medicines, which required much more complicated processes and equipment, the linkage of a larger number of experts, pharmacists, chemists, technologists and mechanical engineers, not only apothecaries. The beginning of industrial production of medicines in Croatia is connected with Hrvatsko Zagorje – with the druggist Thierry and his pharmacy or factory in Pregrada.

When in 1892 he obtained the necessary license, Adolf Alfons Thierry de Chateaufieux built a building in which he opened his chemist's called *At the Guardian Angel*, with a factory behind it. This was the first pharmaceutical and chemical firm in SE Europe. A few years after Thierry's arrival in Pregrada, in 1899, Hrvatsko Zagorje acquired one more famed chemist – Eugen Viktor Feller, the owner of the *Holy Trinity* pharmacy in Donja Stubica.

Feller had studied pharmacy in Czernowitz, and then, under Dozent Glücksmann, chemistry teacher, also went in for pure science. He gained a lot of experience in pharmacies in the provinces of Austria. In 1901, Feller set up a factory-cum-laboratory in newly built neo-Baroque building by the church.

The pharmacy *At the Holy Trinity* in Stubica Dolnja was a “place for the production of household and embellishing resources with the trademark Elsa”, which, of course, above all referred to Feller's *fragrant Elsa-Fluid*. Feller had started the production of this speciality in 1897 in Grubišno Polje, but it reached its peak in Donja Stubica. This panacea was named after his mother, Elsa, and it brought great wealth not only to the Feller family, but also to the city of Donja Stubica. It exported to almost all the countries in Europe – to Austria, Italy, Germany, France and England, for example, and also captured markets in Egypt, Japan, China and America.

The neo-Baroque building that Feller had built as laboratory cum factory is still intact; in 2006 it was completed renovated and restored outside. It has great architectural value, and is an important element in the image of the city. In 1994 it was placed under a protection order.

The whole of the pharmaceutical collection provides an image of laboratories and pharmacies from the early 20th century, tells of the work of the druggist and of industrial production of medicines in the first half of the 20th century, and also contains information about a town, Donja Stubica, and a family, the Fellers, whom the panacea Elsa-fluid made rich and famous; implicit in it too is a story about the time of the first half of the 20th century, when the man in the street sought salve for body and soul in a little bottle.

Cjelokupna ljekarnička zbirka daje sliku laboratorija i ljekarne s početka 20. st., govori o ljekarništvu i industrijskoj proizvodnji lijekova u prvoj polovici 20. st., ali sadržava i informacije o jednom gradu – Donjoj Stubici i o jednoj obitelji – obitelji Feller, koju je “eliksir” *Elsa-fluid* proslavio i obogatio, te u svojoj pozadini krije priču o vremenu prve polovice 20. st., kada je “mali čovjek” u čudesnoj bočici tražio spas za svoje tijelo, ali i dušu.

POVIJEST LJEKARNIŠTVA – DIO STALNOGA POSTAVA U POVIJESNOME MUZEJU ISTRE – MUSEO STORICO DELL'ISTRIA

KATARINA POCEDIĆ □ Povijesni muzej Istre – Museo storico dell'Istria, Pula

sl.1.-3. Povijest ljekarništva – dio stalnog postava u Povijesnome muzeju Istre – Museo storico dell'Istria, Pula

Izgradnjom pulskog arsenala krajem 19. st. Pula postaje glavna austrougarska ratna luka, a dolaskom vojske i stanovništva iz svih dijelova Monarhije razvija se u najveći istarski grad. Rast broja stanovništva i širenje epidemijskih bolesti nametnulo je potrebu otvaranja bolnice pa je 1861. otvorena Carsko-kraljevska mornarička bolnica (*K.u.K. Marinespital*). Bolnica je unutar svoje zgrade imala i vlastitu ljekarnu (*K. u. K. Marinespital Apotheke*). Ta je ljekarna do 1990., kada je Povijesni muzej Istre – Museo storico dell'Istria pokrenuo postupak njezine zaštite, bila dio *Povijesne sobe* Vojne bolnice Pula. Godine 1997. Muzej je preuzeo predmete (namještaj, stojnice, knjige i dr.) i 2005., u povodu 50. godišnjice osnutka Muzeja, izložio ih u stalnome postavu.

Plan izložbe je tematski, a više od 600 predmeta u stalnom postavu izloženo je unutar nekoliko cjelina koje

obuhvaćaju uvodni, tehnološki, znanstveni, spremišni i analitički segment farmacijske djelatnosti. Postav je popraćen četverojezičnom legendom i kartom. Legenda daje osnovne podatke o ljekarništvu u Istri, dok se iz karte mogu iščitati različiti podaci. Karta je načinjena u mjerilu 1:250 000. Na njoj su ucrtane promjene granica Istre tijekom 20. stoljeća i upisani podaci o broju ljekarni u većim gradovima u Istri u četiri godine (1878., 1902., 1941., 2005.), koje su odabrane kako bi se prikazao porast broja ljekarni koji je pratio razvoj gradova nakon izgradnje arsenala i dolaska austrougarske vlasti, potom nakon početka Drugoga svjetskog rata pa do danas. Vjerovanje u zaštitu od bolesti rezultiralo je izgradnjom crkava koje nose imena sv. Kuzme i Damjana, ranokršćanskih mučenika, koji su, prema legendi, svoj život posvetili brizi o bolesnicima te su u kartu ucrtane i njihove lokacije.

Osnovni i neizbježni dio postava čini originalni stilski namještaj izrađen od mahagonija, koji se sastoji od pet dijelova: ormara, kutne vitrine, vitrine u staklu i dviju vitrina s policama i ladicama. Namještaj pripada razdoblju historicizma druge polovice 19. stoljeća.

Namještaj i ostali elementi razmješteni su tako da su dvije najdulje vitrine smještene u sredini prostora i čine uzdužnu os oko koje se kreću posjetitelji.

Na samom ulazu nalazi se ormar iza kojega je postavljen zid od gipsa i kartona na kojemu su izloženi reljefi grčkih bogova Asklepija i Higije, zaštitnika liječnika i ljekarnika, koji su svoje mjesto imali u gotovo svakoj ljekarni onoga doba.

Uvodna cjelina predstavlja nastanak lijekova. Na prvoj uzdužnoj vitrini smještene su stojnice napunjene biljnim sirovinama, tehnička oprema za izradu ljekovitih pripravaka (galenska farmacija) – mužari, lončići za žarenje, tjesnac za tablete, mikroskop, vaga te gotovi komercijalni lijekovi iz farmaceutske industrije, ambalaža i pomoćni pribor za liječenje (zavoji, šprice, igle, stetoskop i dr.), koji su se upotrebljavali na području Istre i Hrvatske. Na drugoj uzdužnoj vitrini postavljene su raznovrsne stojnice, kutije i posude koje nose natpise ljekarničkih sirovina – krutih tvari i tekućina – ulja, tinktura, alkohola i kiselina, poredane prema farmaceutskim pravilima.

Kutna vitrina smještena okomito na uzdužne vitrine predstavlja *Venenu* – zatvoreni dio ljekarne. U takvim zaključanim vitrinama čuvali su se vrlo djelotvorni i otrovni lijekovi čija se ambalaža razlikovala od ostalih po tome

što je nosila znak križa ili lubanje.

Znanstveni dio postava ljekarne čini priručna ljekarnička knjižnica na čijim se policama nalaze medicinski i farmaceutski naslovi te stručni pravilnici i zakoni, dok spremišni segment čini vitrina sa satom u funkciji ljekarničke ostave u kojoj se nalaze posude i stojnice većih volumena te analitičke vage za precizna mjerenja.

Završni dio postava dva su simulirana recepturna stola na kojima je smješten niz predmeta potrebnih za izradu lijeka, koji čine sintezu teorijskoga i praktičnog rada ljekarnika.

Zaštitom i prezentacijom te muzejske građe Povijesni je muzej Istre – Museo storico dell' Istria stvorio ugođaj ljekarne s početka 20. stoljeća i prenio muzejskim

Ta je ljekarna do 1990., kada je Povijesni muzej Istre – Museo storico dell' Istria pokrenuo postupak njezine zaštite, bila dio *Povijesne sobe* Vojne bolnice Pula. Godine 1997. Muzej je preuzeo predmete (namještaj, stojnice, knjige i dr.) i 2005., u povodu 50. godišnjice osnutka Muzeja, izložio ih u stalnome postavu.

Zaštitom i prezentacijom te muzejske građe Povijesni je muzej Istre – Museo storico dell' Istria stvorio ugođaj ljekarne s početka 20. stoljeća i prenio muzejskim posjetiteljima osnovnu definiciju farmacije – znanje o poznavanju, priređivanju, ispitivanju i čuvanju lijekova te pridonio kulturno-povijesnoj, edukativnoj i turističkoj ponudi grada Pule i Istre.

posjetiteljima osnovnu definiciju farmacije – znanje o poznavanju, priređivanju, ispitivanju i čuvanju lijekova te pridonio kulturno-povijesnoj, edukativnoj i turističkoj ponudi grada Pule i Istre.

Primljeno: 31. ožujka 2009.

THE HISTORY OF PHARMACEUTICS – PART OF THE PERMANENT DISPLAY IN THE HISTORY MUSEUM OF ISTRIA

When the Pula arsenal was built at the end of the 19th century, Pula became the main Austro-Hungarian naval port; when the military and people from all parts of the Empire came, it developed into the biggest Istrian city. The growth in population and the spread of epidemic diseases entailed the need for the opening of a hospital. In 1861 the K. und. K. Marinespital – Naval Hospital – was opened. In the building it had its own apothecary's.

This pharmacy, up to 1990, when the History Museum of Istria launched the procedure to protect it, was part of the History Room of the Military Hospital in Pula. In 1997 the Museum took over the objects (furnishings, vessels, books and so on) and in 2005, marking the 50th anniversary of the founding of the museum, exhibited them in the permanent display.

The plan of the exhibition is thematic. Over six hundred objects in the permanent display are exhibited in several units that cover an introductory, technological, scientific, storage and analytical segments of pharmaceuticals. A basic part of the display consists of original antique furniture made of mahogany, in five parts: a cupboard, corner cabinet; glass cabinets and two display cases with shelves and drawers that belong to the period of Historicism of the second half of the 19th century.

The introductory unit shows the origin of drugs. The corner case located at right angles to the long display case represents the Venena section or the locked part of the pharmacy. In such locked cupboards they kept very powerful and poisonous drugs the packaging of which was different from the rest in that it was marked with a cross or a skull. The scientific part of the display of the pharmacy is represented by a reference library of pharmaceuticals on the shelves of which there are medical and pharmaceutical titles and professional regulations and laws, while the storage segment consists of a case with a clock used as a pharmacy store room, in which there are big capacity pots and vessels, and analytical scales for the making of precise measurements. The final part of the display consists of two simulated prescription tables on which there are a number of objects necessary for the making of medicines, which represent a synthesis of the theoretical and practical work of the pharmacist.

INOVACIJA I ATRAKCIJA U ŠPANJOLSKIM ARHEOLOŠKIM MUZEJIMA

Mª CARMEN AGUAROD OTAL □ Gradska uprava Zaragoze, Španjolska

IM 40 (1-2) 2009.
RIJEČ JE O...
MAIN FEATURE
PREZENTACIJA
ARHEOLOŠKE BAŠTINE

sl.1.-2. Zaragoza je grad s dugim iskustvom planiranja i primjene urbane arheologije; to je prvi grad u Španjolskoj u kojemu je 1981. g. osnovan Gradski odjel za arheologiju. Rezultat tih radova važan je povijesni doprinos u očuvanju arheoloških ostataka koji su se pojavljivali svih ovih godina, bilo da su postali dio muzejskih zbirki ili da su se očuvali ispod sadašnjih zgrada i ulica, što se može vidjeti na sl.2. iz 2003. g., koja odgovara muslimanskoj četvrti iz 11. st. pronađenoj ispod Šetališta neovisnosti. © Entorno Company, Zaragoza

Ponajprije zahvaljujem Muzejskome dokumentacijskom centru iz Zagreba na ljubaznom pozivu da održim ovo predavanje te svima vama na prisutnosti.

Tijekom ovog predavanja najprije ćemo obići četiri gradska muzeja koja čine Rutu Caesaraugustae u Zaragozi, gradu u čijoj gradskoj upravi radim. U nastavku ćemo se osvrnuti na muzeje u gradovima Irunu, Cartageni, Almeriji i Alicanteu, a riječ je o avangardnim muzejima koji čine dio panorame španjolske muzeologije specijalizirane za predstavljanje arheološke baštine.

Zaragoza je grad s dugim iskustvom planiranja i primjene urbane arheologije; to je prvi grad u Španjolskoj u kojemu je 1981. g. osnovan Gradski odjel za arheologiju.

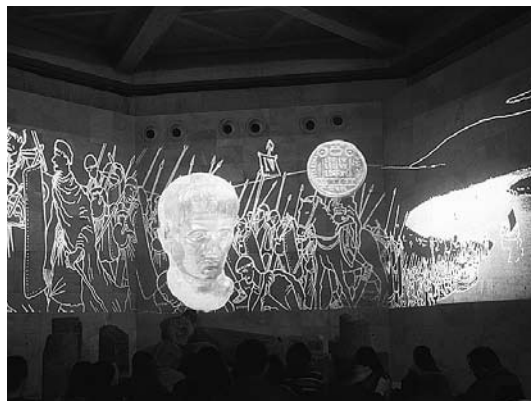

sl.3. Zbog teškoća vezanih za stvaranje muzeja na tome mjestu te opsežne javne rasprave, spomenuta je četvrt očuvana i prikladno zaštićena ispod sadašnje ulice. © Zaragoza City Council Archive

sl.4.-9. U gradu Zaragoza se nalazi tzv. Ruta CaesarAugustae, koju čine četiri gradska muzeja *in situ*, namijenjena različitim aspektima javnog života rimskoga grada: forum, kupelji, riječna luka i teatar. Prvi od muzeja koji čine Rutu je Muzej foruma, sagrađen 1991. g. Riječ je o podzemnom muzeju u kojemu se spajaju arhitektonski ostaci temelja trijemova sačuvani *in situ*, odgovarajuća infrastruktura te stalna izložba materijala pronađenoga tijekom arheoloških iskopavanja.

© Zaragoza City Council Archive

Rezultat tih radova važan je povijesni doprinos u očuvanju arheoloških ostataka koji su se pojavljivali svih ovih godina, bilo da su postali dio muzejskih zbirki ili da su se očuvali ispod sadašnjih zgrada i ulica, što se može vidjeti na slici iz 2003. g., koja odgovara muslimanskoj

čtvrta iz 11. st. pronađenoj ispod Šetališta neovisnosti. Zbog teškoća vezanih za stvaranje muzeja na tome mjestu te opsežne javne rasprave, spomenuta je četvrt očuvana i prikladno zaštićena ispod sadašnje ulice.

U gradu Zaragoza se nalazi tzv. **Ruta CaesarAugustae**, koju čine četiri gradska muzeja *in situ*, namijenjena različitim aspektima javnog života rimskoga grada: forum, kupelji, riječna luka i teatar. U muzeologijama i muzeografijama svih tih muzeja koristio se običan jezik koji na zabavan i didaktičan način omogućuje prenošenje stručnih informacija posjetiteljima. Svima im je zajednička i upotreba audiovizualnih projekcija, maketa i audiovodiča. Muzeji su dostupni osobama s osjetilnim invaliditetom (slušnim ili vidnim), kao i nepokretnim osobama koje se koriste invalidskim kolicima. U tu svrhu postavljeni su sustavi s magnetnom vrpcom, magnetnom indukcijom, audiovodiči s audiozapisima te taktilne makete s informacijama na Brailleovu pismu itd.

Prvi od muzeja koji čine Rutu jest **Muzej foruma**, sagrađen 1991. g. Riječ je o podzemnome muzeju, prostoru u kojemu se spajaju arhitektonski ostaci temelja trijemova sačuvani *in situ*, odgovarajuća infrastruktura te stalna izložba materijala pronađenoga tijekom arheoloških iskopavanja.

Cijeli forum ukupno obuhvaća prostor približne veličine 30 000 m², a smješten je u blizini rijeke Ebro i u njemu se uočavaju različite graditeljske etape. Posljednja graditeljska etapa, koja je doživjela procvat u doba Tiberija, odnosila se na umjetno izgrađenu uzvisinu koja je nastala uzdizanjem terena u razini 3 - 7 metara u odnosu prema obali rijeke.

Diskurs izabran za taj muzej obuhvaća značenje foruma u gradu Caesaraugustai, gradske aktivnosti koje su se ondje zbivale: politika, kultura, ekonomija, religija, društveni život, upravljanje... te povijest tog dijela grada uz rijeku Ebro. Putem audiovizualne projekcije rijeka Ebro nam prenosi "svoja sjećanja" o čovjekovoj prisutnosti na prostoru gdje se danas nalazi Zaragoza, njezin glas nam govori o prvim kolibama uz njezinu obalu, priča nam o dolasku Rimljana, o osnivanju Caesaraugustae te o promjenama izgleda tog dijela grada dok nije postao forum.

Kao dodatak stalnoj izložbi osiguran je i prostor za privremeno izlaganje primjeraka koji se odnose na rimsko razdoblje toga grada.

Muzej javnih kupelji otvoren je 1999. g. Ostaci sačuvani *in situ* obuhvaćaju zahode, koji su obnovljeni kako bi se iznad njih i u okolnom prostoru sredinom 1. st. sagrađio veliki bazen okružen trijemovima. To su jedini

vidljivi ostaci onoga što su vjerojatno bile najpoznatije javne kupelji u Caesaraugustai. Imaju strateški položaj u urbanističkoj zoni grada, između foruma i teatra, tj. u središnjem dijelu namijenjenome prije svega javnoj upotrebi. Izabrani diskurs trebao bi objasniti ulogu različitih prostorija unutar tih monumentalnih kupelji te opisati raspored kupanja.

U audiovizualnoj projekciji pripovijeda se o otvorenju bazena okruženoga trijemovima sredinom 1. st., putem dopisivanja dvojice prijatelja. Gradnju bazena podupirao je jedan od njih dvojice, koji je obavljao dužnost gradskog upravitelja. On u pismu objašnjava kako izgledaju javne kupelji, različite prostorije unutar njih te njihove uloge.

Muzej riječne luke otvoren je 2000. g. Ostaci koji su ondje očuvani odgovaraju sjeveroistočnom djelu foruma. U samome muzeju nalazi se konstrukcija monumentalnog zdanja s arkadama od kojega je put širokim stubištem vodio od lučkog pristaništa do foruma. Budući da je tema svakodnevnog života na forumu obrađena u istoimenome muzeju, u ovom se muzeju inzistiralo na trgovačkom aspektu, pri čemu se forum povezivao s rijekom Ebro, tako da se priča vrti oko te rijeke u antičko doba, tj. oko plovidbe rijekom i trgovine. Ta je tema slabo poznata, ali vrlo važna za povijest grada. U audiovizualnoj projekciji pripovijeda se o promjenama koje su se zbivale na rijeci Ebro te se govori o plovidbi rijekom i o luci grada Caesaraugustae, a sve to prateći stanovitog trgovca na jednome od njegovih putovanja do obale Sredozemlja.

sl.10.-13. Muzej javnih kupelji otvoren je 1999. g. Ostaci sačuvani *in situ* obuhvaćaju zahode, koji su obnovljeni kako bi se iznad njih i u okolnom prostoru sredinom 1. st. sagrađio veliki bazen okružen trijemovima. To su jedini vidljivi ostaci onoga što su vjerojatno bile najpoznatije javne kupelji.
© Zaragoza City Council Archive

sl.14. Muzej riječne luke otvoren je 2000. g. U muzeju se nalazi konstrukcija monumentalnog zdanja s arkadama od kojega je put širokim stubištem vodio od lučkog pristaništa do foruma. U ovom se muzeju inzistiralo na trgovačkom aspektu, pri čemu se forum povezivao s rijekom Ebro.

© Zaragoza City Council Archive

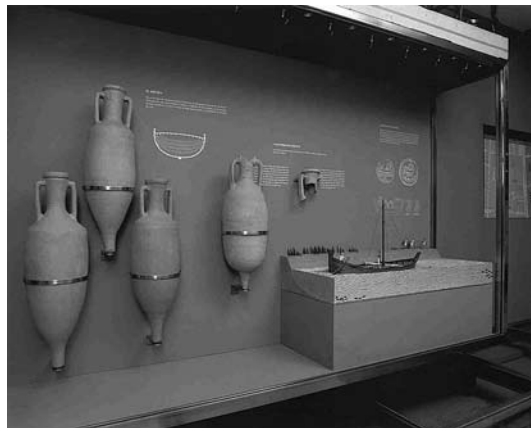
sl.15. Muzej riječne luke, pogled na dio stalnog postava.

© Zaragoza City Council Archive;
Photograph made by: P.J. Fatás.

sl.16.-18. U audiovizualnoj projekciji pripovijeda se o promjenama koje su se zbivale na rijeci Ebro te se govori o plovidbi rijekom i o luci grada Caesaraugustae, a sve to preteći stanovitog trgovca na jednome od njegovih putovanja do obale Sredozemlja.

© Zaragoza City Council Archive

MUSEO
PUERTO
DE CAESARAUGUSTA

Muzej teatra Caesaraugustae. Neočekivano otkriće rimskog teatra u povijesnoj jezgri živoga grada radost je za znanstvenu zajednicu, ali i izazov za one koji bi se trebali pobrinuti za njegovo očuvanje i izradu plana njegova budućeg korištenja. To se otkriće dogodilo u Zaragozi 1972. g. i označava početak duge povijesti koja je dosegla svoj vrhunac 2003. otvorenjem Muzeja teatra Caesaraugustae.

Teatar je otkriven slučajno, kada je počinjala izgradnja velike zgrade u vlasništvu jedne aragonske banke. Radovi su odmah zaustavljeni i započelo je razdoblje arheoloških iskopavanja koje je uz prekide trajalo 25 godina.

O njegovoj budućoj namjeni postojala su različita mišljenja, a razmišljalo se i o izgradnji zdanja iznad tih ostataka koje bi poslužilo kao dogradnja arheološkog odjela Gradskog muzeja Zaragoze. U međuvremenu je spomenik ogradom skriven od očiju javnosti te je ostao nepoznat stanovnicima grada kojima je bilo teško dokučiti važnost tog pronalaska, pa nisu za nj marili.

Čelnici Gradske uprave zabrinuli su se 1997. g. zbog propadanja zemljišta na kojemu se nalazi teatar, kao i zbog načina na koji se arheološki ostaci pronađeni prije 25 godina mogu iskoristiti u društvene svrhe. To se

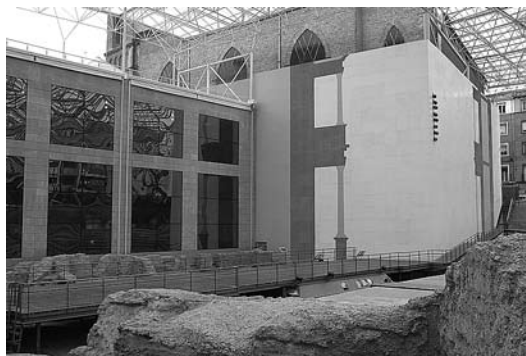
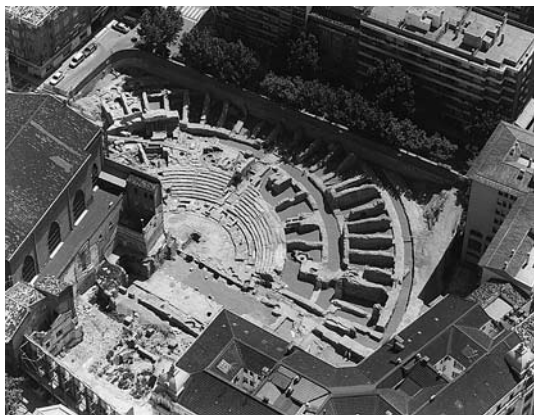

podudarilo s dobrim odnosima između Gradske uprave i banke Ibercaja, u čijem je vlasništvu veći dio zemljišta na kojemu se nalazi teatar i koja je zemljište darovala Gradu.

Od 1998. g., kao vlasnik, Gradska se uprava najprije pobrinula završiti arheološka iskopavanja koja je još trebalo obaviti za potpuno upoznavanje spomenika, a 2000. g. donosi odluku o započinjanju procesa stvaranja muzeja i njegova otvorenja javnosti.

Nakon što je 2000. g. otvoren Muzej riječne luke, započeli smo projekt stvaranja muzeja teatra. Najčešće pitanje koje se postavljalo u tisku i u javnosti bilo je sljedeće: hoće li se u rimskom teatru ponovno održavati kazališne predstave? Građanima je bilo teško shvatiti čemu toliki radovi na spomeniku i tolika financijska izdavanja ako se teatar neće ponovno koristiti za predstave. Odgovorili smo da smo teatar zatekli u nepotpunome i trošnom stanju, što je posljedica odnošenja materijala još od antike te da su nestala arhitektonska obilježja koja su ga u rimskom razdoblju činila savršenom zvučnom kutijom. Tome se može pridodati i činjenica da se spomenik nalazi u gusto naseljenoj četvrti, što uzrokuje i zvučna i svjetlosna oštećenja. Teatar je okružen stambenim zgradama i zbog toga nije preporučljiva njegova upotreba za izvedbu predstava.

Prva intervencija podrazumijevala je otvaranje prozora na zidinama koje okružuju teatar kako bi građani mogli vidjeti arheološka iskopavanja koja su postala dio njihova svakodnevnog pejzaža te se na taj način upoznati sa spomenikom. Za izradu arhitektonskog projekta

osnovana je interdisciplinarna skupina sastavljena od četiri gradska stručnjaka. Prijedlog je podrazumijevao izgradnju zdanja s novim katom veličine 2 500 m² u kojemu bi se smjestile različite službe muzeja, dok bi se sam spomenik, veličine 6 186 m², zaštitio krovom, tj. prozirnim pokrovom koji ću kasnije komentirati.

Novo zdanje muzeja smješteno je na sjevernoj strani zemljišta, gdje se u rimskom razdoblju nalazio dio stražnjeg trijema teatra, a stoljećima kasnije renesansna palača, od koje je sačuvano samo pročelje, i to u izmijenjenom obliku, a uklopilo se u taj sklop kao prednji ulaz. To zdanje omogućuje posjetitelju da sa stražnjeg pročelja, smještenoga odmah uz teatar, promatra spomenik kroz staklene plohe, a s gornje se terase pruža panoramski pogled.

Teatar je sagrađen u doba cara Tiberija, otvoren je sredinom 1. st., a mogao je primiti 6 000 posjetitelja. Posebno mu je obilježje da je sagrađen *in planum*, tj. kao i u Teatru Marcello u Rimu, *cavea* se uz pomoć zidova u obliku polumjeseca i kruga, te s lukovima i arkadama koje služe kao potporanj gledalištu odvojila i uzdignula. Posebna mu je značajka središnji ulaz na samoj sredini, tj. ima tri *auditusa*, što je jedinstven primjer u Španjolskoj, a takvi se primjeri mogu naći u talijanskim teatrima u Ostiji, Beneventu, Turinu itd.

Arheološka su iskopavanja bila vrlo uspješna. Sve razine teatra, strukture koje su se pojavile te arheološki materijali bili su iznimno zanimljivi te kronološki raznovrsni, što je omogućivalo da se prepriča cijela povijest života zemljišta tijekom vremena, a ne samo u rimskom raz-

doblju. Na tom su mjestu vidljiva gotovo sva povijesna razdoblja grada Zaragoze.

Stoga su za stalni postav izabrane dvije teme. Velik dio postava namijenjen je obradi teme povijesnog razvoja zemljišta na kojemu se teatar nalazi tijekom vremena, a drugi je dio namijenjen teatru Caesaraugustae, poimanju tog zdanja i svih aktivnosti koje su se zbivale u njegovoj okolini.

S obzirom na povijest zemljišta izabrani su najzanimljiviji trenuci koji su detaljnije obrađeni. Prisustvujemo gradnji teatra u 1. st., zatim razdoblju njegova procvata te njegova zatvaranja krajem 3. st. Svjedoci smo ostataka pljački; muslimanskog razdoblja u 11. st. i kasnijeg razdoblja, u kojemu to područje postaje židovska četvrt, a u drugoj polovici 14. st. stižemo i do urbanističke obnove koju za vrijeme renesanse doživljava tzv. Nova četvrt. Arhitektonske strukture kazališta bile su toliko zanimljive, kao i mogućnost upoznavanja posjetitelja s aktivnostima koje su se ondje zbivale, a isto je učinjeno i u diskursima ostalih triju muzeja Rute Caesaraugustae.

Unutar odjeljka posvećenoga kazališnom repertoaru teatra nalazi se kratka virtualna prezentacija koja prikazuje različite fragmente tragedija i komedija, čime posjetitelj dobiva predodžbu o kazališnim ukusima s kraja 1. st., razdoblja najvećeg procvata tog spomenika. Uz pomoć različitih audiovizualnih medija posjetitelj upoznaje i slavne autore toga vremena, anegdote i ugodaj stvoren u kazališne svrhe.

Posebice smo inzistirali na razumijevanju arhitekture spomenika i na različitim mogućnostima kretanja samim prostorima muzeja, i to putem virtualnih rasporeda koje posjetitelj može izabrati na konzoli te uz pomoć makete

sl.19-20. Ne očekivano otkriće rimskog teatra u povijesnoj jezgri živoga grada bio je izazov za one koji su se trebali pobrinuti za njegovo očuvanje i izradu plana njegova budućeg korištenja.

Teatar je otkriven slučajno 1972. g, kada je počinjala izgradnja velike zgrade u vlasništvu jedne aragonske banke. Radovi su odmah zaustavljeni i započelo je razdoblje arheoloških iskopavanja koje je uz prekid trajalo 25 godina.

© Zaragoza City Council Archive

sl.21.-22. Zgrada Muzeja teatra Caesaraugustae koji je otvoren 2003. godine.

© Zaragoza City Council Archive

MUSEO TEATRO
CAESARAUGUSTA

sl.23.-27. Velik dio postava namijenjen je obradi teme povijesnog razvoja zemljišta na kojemu se teatar nalazio tijekom vremena, a drugi je dio namijenjen teatru Caesarugustae, poimanju tog zdanja i svih aktivnosti koje su se zbivale u njegovoj okolini.

S obzirom na povijest zemljišta izabrani su najzanimljiviji trenuci koji su detaljnije obrađeni: gradnja teatra u 1. st., zatim razdoblju njegova procvata te njegova zatvaranja krajem 3. st.; svjedoci smo ostataka pljački; muslimanskog razdoblja u 11. st. i kasnijeg razdoblja, u kojemu to područje postaje židovska četvrt, a u drugoj polovici 14. st. stižemo i do urbanističke obnove koju za vrijeme renesanse doživljava tzv. Nova četvrt.

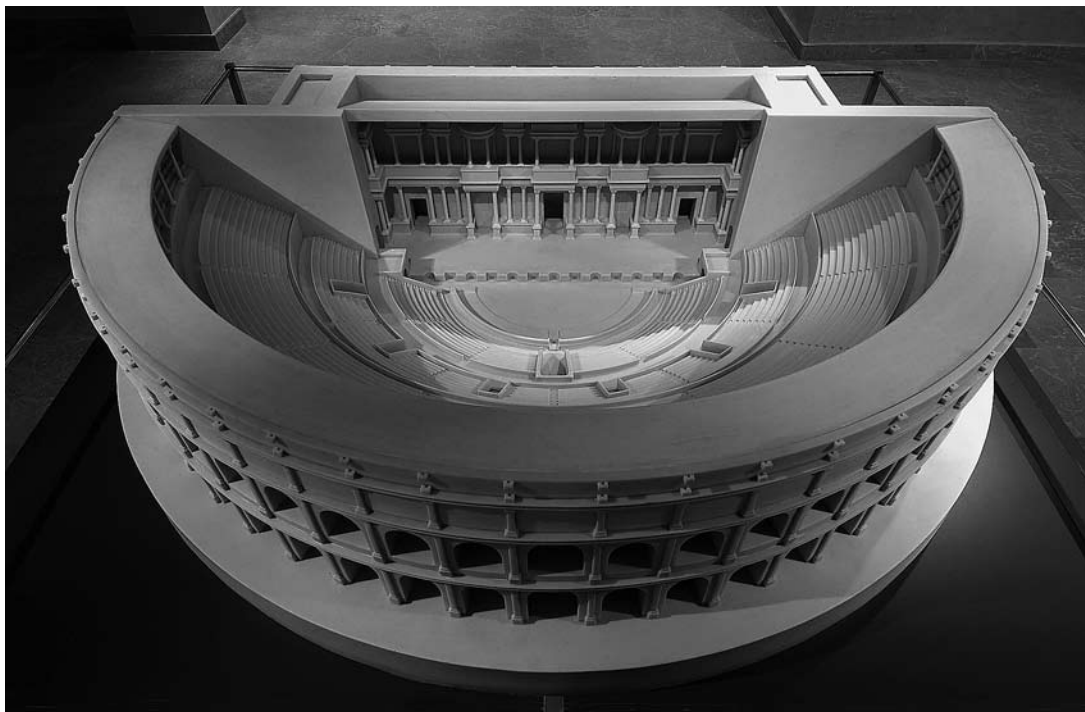
© Zaragoza City Council Archive;
Photographs made by: P.J. Fatás.

koja prikazuje unutarnje kretanje teatrom. Nastojali smo da posjetitelj jasno shvati zbog čega je svaki onodobni gledatelj trebao slijediti različit put do svog sjedišta, što je bilo određeno spolom i društvenim slojem, te da ga posjetitelj u mislima može slijediti do njegova mjesta.

Teatar Caesarugustae zdanje je otvoreno sa svih strana, čija je unutarnja konstrukcija napravljena u obliku *opus caementicium*, obložena klesanim kamenom u

zidu. U Zaragozazi kamena nema u izobilju, pa se često tijekom generacija trebao ponovno iskoristavati isti kamen za različita zdanja. Tako se i kamen kojim je bio obložen Teatar Ceasarugustae rabio zajedno s kamenom ostalih zdanja za gradnju obrambenih zidina krajem 3. st., zbog čega je teatar izgubio svoj monumentalni izgled. Teatar, s *caveom* promjera 105 m, unatoč tome što je sačuvan u fragmentima, jedan je od najboljih

sl.28. Maketa teatra

© Zaragoza City Council Archive;
Photographs made by: P.J. Fatás.

sl.29.-33. U nastojanju da današnji posjetitelji pri obilasku teatra koliko je god moguće slijede plan obilaska prostora kretanja što ga je spomenik obuhvaćao u rimskom razdoblju, postavljen je niz mostića koji olakšavaju kretanje nekim prolazima, što je pokušaj da se visina poda podudara s izvornim podom rimskog zdanja.

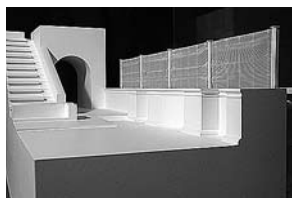
U izradi konstrukcije koja služi kao potporanj nastojalo se da mostići budu potpuno neovisni o izvornim strukturama spomenika.

Da bi arheološki ostaci zaštitili od nepovoljnih vremenskih uvjeta sagrađena je velika zaštitna konstrukcija koja se sastoji od prostorne mrežaste strukture, a cijeli je sklop inspiriran rimskim velumom.

© Zaragoza City Council Archive;
Photographs made by: P.J. Fatás.

primjera građanskih zdanja te vrste u Španjolskoj. Međutim, posjetitelju je teško, ako ne i nemoguće, uočiti izvorni oblik teatra bez elemenata tumačenja ostataka. Stoga smo bili vođeni idejom da kriteriji prezentiranja podrazumijevaju intervenciju koja je puna poštovanja, minimalna i reverzibilna.

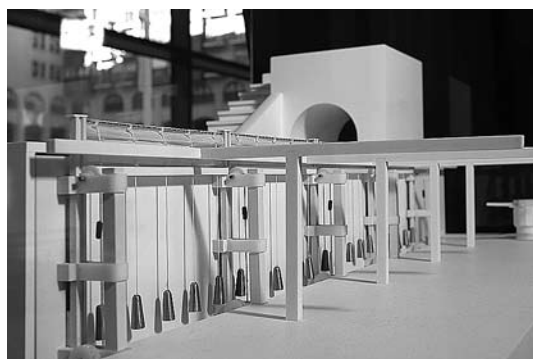
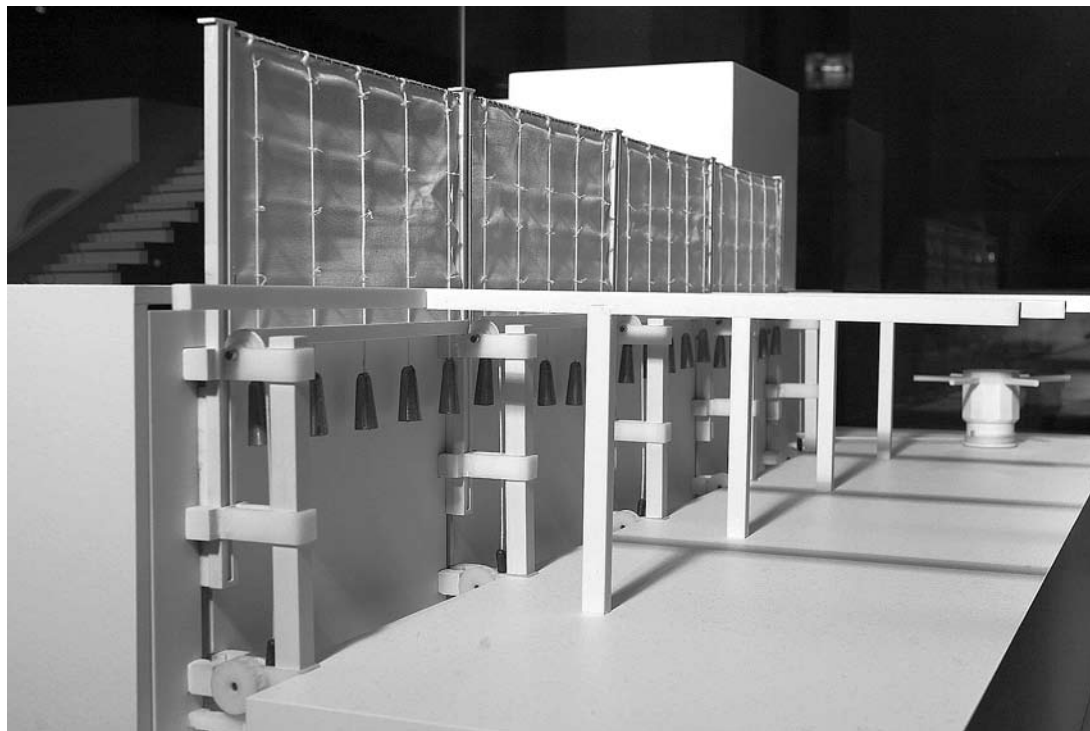
Kretanje spomenikom. U nastojanju da današnji posjetitelji pri obilasku teatra koliko je god moguće slijede plan obilaska prostora kretanja što ga je spomenik obuhvaćao u rimskom razdoblju, postavljen je niz mostića koji olakšavaju kretanje nekim prolazima, što je pokušaj da se visina poda podudara s izvornim podom rimskog zdanja. U izradi konstrukcije koja služi kao potporanj nastojalo se da mostići budu potpuno neovisni o izvornim strukturama spomenika.

sl. 34.-38. Maketa arhitektonskog proćelja iz razlićitih vizura.

Zavjesa ili aulaeum rekonstruirana je prema kinetićkoj maketi postavljenoj u unutrašnjosti muzeja, koja prikazuje njezin naćin funkcioniranja, tj. njezino podizanje od poda pulpituma prije predstave te njezino skupljanje.

© Zaragoza City Council Archive;
Photograph number 34 made by: P.J. Fatás.

Zaštitni elementi. Jedan od glavnih zadataka intervencije na spomeniku jest njegovo oćuvanje. Grad Zaragoza ima kontinentalnu klimu, zbog koje su katkad uvjeti ekstremni, pa se smatralo potrebnim arheološke ostatke zaštititi od nepovoljnih vremenskih uvjeta.

Dogovoreno je da se sagradi velika zaštitna struktura koju ćine krov i potporni stupovi. Konstrukcija izabrana za izgradnju krova sastoji se od prostorne mrežaste strukture koju ćine sferni ćvorovi i cjevaste šipke te prozirni pokrov od polikarbonata, a cijeli je sklop inspiriran rimskim velumom. Konstrukcija je prilagoćena opsegu arheoloških ostataka i zakriva svjetlost unutarnjeg prostora najmanjim brojem stupova te omogućuje prikladno postavljanje razlićitih tehnićkih instalacija kao što je rasvjeta te sustav odvoda kišnice, a time se ne oštećuju arheološki ostaci.

Zaštitni je pokrov postavljen na visini od 25 m, koja se podudara s izraćunanom visinom rimskog teatra, ćime se pridonosi njegovu boljem razumijevanju.

Među prednostima koje proizlaze iz gradnje zaštitne konstrukcije prepoznajemo manje napore u postupku ćišćenja te oćuvanja konstrukcija, što omogućuje da se tom prostoru prikljuće brojni ostaci kao što je mramorni pod *orchestre*, koja zbog svoje krhkosti ne bi izdržala klimatske uvjete na otvorenome, pa se stvara unutarnji prostor koji pogoduje ograćivanju, vrednovanju i poimanju spomenika, omogućujući istodobno i kvalitetni posjet u ugodnim i povoljnim uvjetima.

Elementi za tumaćenje. Na razlićitim mjestima mostića kojima se obilazi spomenik postavljeni su plakati koji dopunjuju informacije što ih pružaju makete postavljene u unutrašnjosti muzeja. Oni sadržavaju slike u 3D formatu koje prikazuju izvorni oblik što ga je mogao imati svaki dio zdanja. (Informativni su pultovi postavljeni na mjestima koja omogućuju zanimljiv uvid u spomenik te su u skladu s planom obilaska što ga nude osobni audiovodići.)

Obraća dijelova pozornice. *Scaenae frons* ili arhitektonsko proćelje, koje se u ovom zdanju proteže na dva kata, slućilo je za izvoćenje predstava, a u ovom je teatru saćuvano samo na razini temelja. Mećutim, tijekom arheoloških iskopavanja, pojavili su se razlićiti izvorni elementi vezani za dekorativne materijale koji se ćuvaju u unutrašnjosti muzeja i koji su pripomogli rekonstrukciji.

Pulpitum je prednji dio pozornice uzdignut u odnosu prema *orchestri*, a na njemu su glumci izvodili predstave. Pod je bio naćinjen od dasaka, a rekonstruiran je uz sitne izmjene njegove razine.

sl.39. Audiovizualna instalacija koja prikazuje arhitektonsku rekonstrukciju uz pomoć slika u 3D formatu nosi naziv Teatar Caesaraugustae, 20 stoljeća povijesti te omogućuje posjetitelju da doživi ugođaj rimskog teatra sa svim njegovim aktivnostima.

© Zaragoza City Council Archive;
Photograph made by: P.J. Fatás.

Zavjesa ili *aulaeum* rekonstruirana je prema kinetičkoj maketi postavljenoj u unutrašnjosti muzeja, koja prikazuje njezin način funkcioniranja, tj. njezino podizanje od poda *pulpituma* prije predstave te njezino skupljanje.

Orchestra, polukružni prostor izvorno namijenjen koru i smješten između gledališta i pozornice, u teatru Caesaraugustae obuhvaćala je pod popločan mramorom različitih boja, što je odraz obnove krajem 1. st. Njezini su dijelovi obnovljeni te poslije ponovno postavljeni na izvorno mjesto. Postojeće su rupe ispunjene žbukom neutralne boje. Poseban odjeljak posvećen je jami smještenoj u *orchestri* i nazvanoj *Carontovo stubište*, koje je služilo kao zanimljivo scensko mjesto za pojavljivanje duhova mrtvaca ili stvorenja iz pakla iz tragedija heleničkog teatra.

Među različitim mogućnostima rekonstrukcije nepotpunih arheoloških ostataka spomenika odlučeno je da se neće dodavati novi materijali koji bi se postavili iznad postojećih struktura i na taj način prekrili ono što nam je od njih ostalo, već da će se arhitektonske rekonstrukcije napraviti putem projekcija, što bi u budućnosti omogućilo uvođenje eventualnih promjena u rekonstrukciju ostataka. Odlučeno je da se rekonstruiraju arhitektonski elementi koji su pronađeni putem projekcija, a ne iz dodanih materijala.

U tom je smislu iznad ostataka postavljena audiovizualna instalacija koja prikazuje arhitektonsku rekonstrukciju uz pomoć slika u 3D formatu, koje se projiciraju iznad dva različita područja: pozornice nad stražnjim pročeljem današnjeg muzeja, gdje su postavljena dva pokretna ekrana, te gledališta s osam ekrana koji vise sa stropa.

Ta audiovizualna projekcija nosi naziv *Teatar Caesaraugustae, 20 stoljeća povijesti* te omogućuje posjetitelju da doživi ugođaj rimskog teatra sa svim njegovim aktivnostima.

Smatramo da su intervencijama učinjenim u teatru Caesaraugustae stanovnici grada približeni povijesti grada te da je obnovljeno važno baštinsko dobro koje je postalo kulturna prepoznatljivost Zaragoze.

APPEAR (*Accessibility Projects. Sustainable Preservation and Enhancement of urban subsoil Archaeological Remains 2003-2005*). Četiri muzeja Rute Caesaraugustae izabrana su 2004. g. u sklopu međunarodnog projekta APPEAR. Riječ je o projektu pod pokroviteljstvom Europske komisije, a Ruta je poslužila kao primjer pronalaska opipljivih rješenja problema što ga stvara pristup urbanim arheološkim nalazištima.

Muzeji Rute izabrani su kao primjer njihova postojanja unutar zajedničke mreže, tj. unutar kruga. Ostali europski primjeri koji su pomno istraženi obuhvaćaju muzej Vesunna u Perigueuxu (Francuska), gdje je pokretač bila arhitektura Jeana Nouvela, te postupak odlučivanja o očuvanju teatra Rose u Londonu, Hippolytusove kuće u Alcalá de Henaresu (Španjolska), crkve Sant Laurenta u Aosti (Italija), Stare palače Coudenberg u Briselu (Belgija), grobnice svetog Petra i Pavla u Pecu (Mađarska) te Crypte Balbi u Rimu.

U muzejima Rute Caesaraugustae ističu, među ostalim: rješenje problema očuvanja ostataka, javne polemike zbog same Rute, postupak donošenja odluka, društveni učinak na okruženje, homogenost izabranih diskursa koji su vrlo didaktični, tumačenje pojedinih mjesta, inter-

disciplinarni rad, te ujedinjenje muzeja u jednu rutu koja omogućuje upoznavanje rimskoga grada.

U ciljeve projekta uključeno je i određivanje popisa urbanih nalazišta koja su postala muzejima u Španjolskoj te izrada praktičnog vodiča za stvaranje muzeja u arheološkim enklavama unutar urbanih prostora. U projektu se inzistiralo na određivanju pouzdanih kriterija ili vrijednosti koje se mogu iskoristiti u postupku odlučivanja o otvaranju ili neotvaranju muzeja u arheološkim enklavama urbanih prostora, tj. na izradi metodologije koja ne bi uključivala subjektivna mišljenja, koja bi bila iskoristiva u svim slučajevima te koja može poslužiti za komparativnu analizu.

Popis mogućih vrijednosti u nekoj arheološkoj enklavi obuhvaća:

- povijesnu vrijednost, koja predočuje povijesne aktivnosti i događanja
- znanstvenu vrijednost, koja dopunjuje povijest, tumači je itd.
- estetsku vrijednost, vizualna obilježja
- društvenu vrijednost, mjesto za iskorištavanje društvenog kapitala
- simboličku vrijednost, bilo da je riječ o političkoj, religijskoj ili vrijednosti identiteta
- ekonomsku vrijednost, turističko upravljanje i isplativost
- obrazovnu vrijednost, učinkovite obrazovne instrumente
- pitanje što su muzeji Rute CaesarAugustae donijeli gradu.

Muzeje godišnje posjeti oko 120 000 osoba, što je najveći broj u pokrajini Aragón, u kojoj se Zaragoza nalazi.

S obzirom na učinak Rute na društvo, možemo istaknuti:

- didaktičku i obrazovnu ulogu; u muzejima Rute 2008. g. ukupno je 21 701 školarac odradio didaktičke aktivnosti, a postoje i kompletni didaktički programi na različitim školskim razinama, kao i mogućnosti posjeta cijelih obitelji
- njezin doprinos poboljšanju urbanoga i društvenog izgleda povijesne jezgre grada
- ekonomski učinak; muzeji uvelike utječu na turizam, posebice na ugostiteljstvo
- muzeji surađuju s tvrtkama smještenima u blizini povijesne jezgre grada, i na taj način čine društvo dinamičnijim
- svi su muzeji dostupni osobama s nekim oblikom invalidnosti (vidnom, slušnom ili motoričkom), čime pridonose njihovoj integraciji u društvo
- muzeji potiču stanovnike na upoznavanje povijesti grada. Ruta je postala simbol identiteta te je pridonijela

tome da se stanovnici počnu zanimati za baštinu. Osjećaju se nasljednicima kulture grada.

Zaragoza je grad koji se ističe širenjem svoje baštine.

HERITY. Europski sustav kvalitete HERITY za muzeje i zdanja baštinskog tipa, otvorenih javnosti, ocjenjivao je 2008. g. muzeje Rute, a certifikati su im predani 19. svibnja 2009. g. To su prvi španjolski muzeji koji su dobili certifikat kvalitete pod pokroviteljstvom UNESCO-a.

Herity je akronim sastavljen od riječi Heritage i Quality (baština i kvaliteta), a znači globalni sustav ocjenjivanja spomenika otvorenih javnosti.

Certifikat Herity ima oblik mete podijeljene na četiri dijela koja odgovaraju relevantnosti mjesta (percipiranoj vrijednosti), sposobnosti očuvanja, komunikaciji (prenošenju informacija) i pružanju usluga. Svaki se dio ocjenjuje ocjenom od 1 do 5. Certifikat se treba obnoviti svake treće godine, a postavlja se na vidljivo mjesto na ulazu u muzej ili spomenik.

Certifikat se temelji na pojedinačnom vrednovanju upravitelja mjesta, javnosti i skupine vanjskih stručnjaka, a njihov odnos postotaka varira za svako od četiri područja.

Taj certifikat pomaže očuvanju i predstavljanju baštine te posjetiteljima daje praktične informacije pri odlučivanju o tome je li neko mjesto vrijedno posjetiti ili ne.

Herity je nevladina organizacija osnovana u Rimu 1994. g., a prvo ocjenjivanje provela je u Italiji 2004. g., pri čemu je vrednovano 39 baštinskih mjesta, muzeji pod Gradskom upravom Rima, vatikanski muzeji i eko-muzeji. Trenutačno se provode vrednovanja u Brazilu, Italiji, Portugalu i Španjolskoj.

Razmotrit ćemo još četiri arheološka muzeja u Španjolskoj koji su nedavno otvoreni ili obnovljeni te koji su dobar primjer novog načina predstavljanja arheološke baštine. Započet ćemo s najmanjim od ta četiri, tj. s gradskim muzejom u Irúnu.

Muzej u Irúnu

U arheološkome muzeju Irúna nalaze se ostaci iz rimskog razdoblja antičkoga grada Oiassa. U muzeju se upoznaje arheološka baština tog područja, a Muzej se pretvara u referentni centar za poznavanje i širenje informacija o rimskom razdoblju u Biskajskom zaljevu. Muzej je bio nominiran za nagradu *Najbolji europski muzej* 2009. g., a riječ je o inicijativi što je promiče zaklada European Museum Forum, koja tu prestižnu nagradu dodjeljuje još od 1977. g. Zaklada je naglasila brojne kulturne aktivnosti koje muzej provodi vezano za antičku povijest i arheologiju te istaknula doprinos Muzeja jačanju povijesne dimenzije lokalnog identiteta, kao i društveni i kulturni učinak u njegovu okruženju.

sl.40. Arheološki muzej Irún
© Roman Museum of Oiassa, Irún

Dinamizmu rimskoga grada Oiassa pridonijela je aktivna luka, posebice u razdoblju najveće aktivnosti, između 70. i 200. g. vezano za rudnike srebra i bakra Aiako Harria.

Rimska luka otkrivena je 1992. i od tada su započeli poslovi usmjereni na otvaranje Muzeja Oiassa. Na stražnjem dijelu zemljišta današnjeg muzeja otkriveni su 1996. g. ostaci rimskih kupelji. Nakon što su sređeni i postavljeni kao dio muzeja, ti su ostaci postali dio muzejske ponude. Muzej nudi mogućnost upoznavanja rimskog utjecaja na domaće stanovništvo, i to na zabavan način, arheološkog nalazišta u luci i svakodnevnog života u gradu tijekom 1. i 2. st.

Muzej rimskog teatra u Cartageni

Rimski teatar Cartagene, tj. antičke Carthago Nove, otkriven je 1988. g. Dug put koji je tada započeo ne završava restauracijom zdanja teatra, već podrazumijeva integraciju ostataka u urbani sklop, njihovo adekvatno očuvanje i izlaganje s didaktičkim i kulturnim namjenama, kao i izgradnju muzeja te popratnoga istraživačkog centra. Cijeli taj sklop otvoren je 2008. g. Rimskim teatrom i muzejom upravlja Zaklada rimskog teatra Cartagene, koja je osnovana 2003. i koju čine autonomna pokrajina Murcia, Gradska uprava Cartagene, zaklada Cajamurcia te udruženje više tvrtki.

Potpuna obnova rimskog zdanja podrazumijeva nešto više od samoga arheološkog istraživanja te je postala

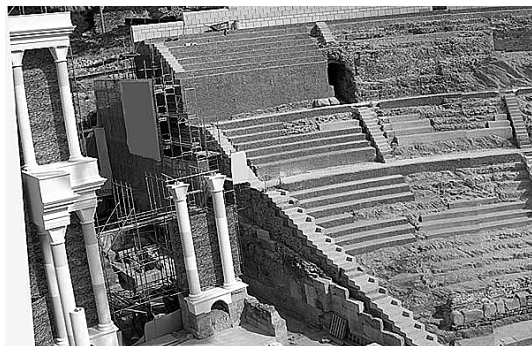
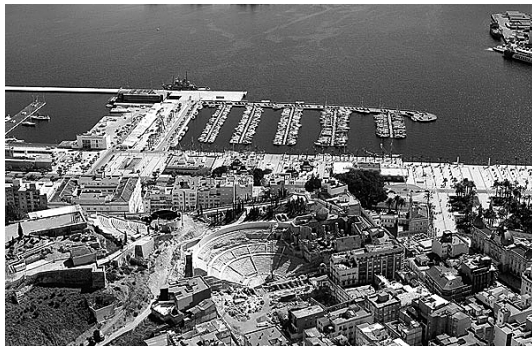
pokretač obnove jednoga od najdepresivnijih dijelova grada. Nadalje, zdanje se nalazi pokraj najemblematičnijih zdanja grada poput katedrale, gradske palače, srednjovjekovnog dvorca i luke, što ga svrstava među najatraktivnija i monumentalnija mjesta u gradu.

Teatar Carthago Nove otvoren je između 5. i 1. g. pr. Krista, a mogao je primiti 6 000 posjetitelja, kao i teatar Caesaraugustae. Sagrađen je na planinskoj stijeni, a cavea se nalazi na obronku jednoga od najviših brežuljaka grada.

U dekorativnom programu ističu se brojne ideološke poruke poput prinošenja žrtava tradicionalnim božanstvima rimske države na trima oltarima sa simbolima Kapitolijske trijade.

Pri restauraciji slijedili su se temeljni kriteriji usmjereni ponajprije na bolje upoznavanje posjetitelja sa spomenikom. U tu svrhu restauratori su odlučili novim materijalima obnoviti one dijelove gledališta koji su potpuno nestali, pazeći da pritom ne promijene izvorni izgled, a očuvani je izvorni oblik obnovljen.

Naposlijetku, obnovljeni su i prilazni putovi kako bi se mogla posjetiti i običi unutrašnjost muzeja te je djelomično rekonstruirano pročelje pozornice. Osim toga, riječ je i o restauraciji koja je trebala biti reverzibilna, ali se istodobno nastojao umanjiti utjecaj novih materijala. Dakle, riječ je o prezentiranju koje je poprilično drugačije od onoga u teatru Caesaraugustae. Muzej je jedan od elemenata koji potvrđuju globalnost integralnog projekta i odgovor je na potrebu za prostorom u kojemu će biti

sl.41.-45. Muzej rimskog teatra u Kartageni
© Archive's Photographs of Roman
Foundation Theatre of Cartagena

obuhvaćeni svi primjerci pronađeni tijekom iskopavanja. Muzej omogućuje uključivanje palače Riquelme i crkve Svete Marije Stare u cijeli taj sklop, s tim da je Teatar posljednje i najdojmljivije zdanje u muzeju. Muzej se prostire na dva zdanja međusobno povezana hodnikom koji se nalazi ispod ulice.

Muzej grada Almerije

Pokrajinski arheološki muzej u Almeriji utemeljen je 1933. dekretom što ga je donio predsjednik Vlade Republike, a glavni je inicijator bio Luis Siret, jedna od najvažnijih ličnosti europske arheologije po kojemu je muzej i nazvan Pokrajinskim arheološkim muzejom *Luis Siret*. Nedavno je muzej potpuno obnovljen te je novo sjedište otvoreno 2006. g. European Forum Museum dodijelio je 2008. g. arheološkome muzeju Almerije posebno priznanje. Europski forum muzeja u obrazloženju je naglasio tri aspekta: senzibilitet kojim se prikazuje prapovijest unatoč problemima koje podrazumijeva, poetski jezik koji se rabi u muzejskom postavu, eleganciju vidljivu u prezentiranju cijeloga muzeološkog

projekta, tj. u dijelovima koji su izabrani te u načinu na koji su ispričani.

Arhitektonsku i muzeografsku strukturu prije svega čine središnji prostor, koji obuhvaća predvorje i dvostruko stubište. Iznad glava posjetitelja nalazi se tzv. *Siretov oblak*, koji sadržava reprodukcije radnih dokumenata tog arheologa, čime se odaje počast tom istraživaču. Kretanje muzejom je vođeno, iako su dopuštene promjene, pa se posjetiteljima omogućuje slobodan posjet i alternativni tematski obilasci.

Zbirke Muzeja Almerije velike su i raznolike; kronološki obuhvaćaju razdoblja od prvih naseljenika pa do danas. U muzeju je i velika etnografska kolekcija narodne keramike, regionalne odjeće i oružja. Međutim, u izložbenom dijelu muzeja naglasak je na dvama kulturalnim trenucima koji obilježavaju arheologiju te pokrajine: na kulturi Millaresa i kulturi Argara. To su glavna obilježja koje predstavlja obnovljeni Muzej Almerije; riječ je o specijaliziranom diskursu koji podrobno opisuje dva konkretna razdoblja.

To je pokušaj udaljavanja od enciklopedijskog muzeja u kojemu postoje strogi odjeljci za pojedina razdoblja i skupine predmeta kako bi se ustupilo mjesto društvenom i humaniziranom muzeju u kojemu se primjerci pokušavaju staviti u kontekst te koji se prikazuju iz perspektive njihove upotrebe odnosno uloge, tj. kao korisno oruđe u ljudskim rukama.

Sama prezentacija sadržava raznolika didaktička sredstva, prikazuju se audiovizualne projekcije, interaktivni elementi i scenografije, a upotrebljava se i suvremeni umjetnički jezik za razvoj izložbenog diskursa u arheološkome muzeju.

sl.46.-49. Pokrajinski arheološki muzej u Almeriji
 © Almeria Museum Archive, Copyright Regional Culture Ministry, made by Miguel Ángel Marín and Fernando Alda.

Izuzetno je i korištenje rasvjetom, u čemu je slijeđen primjer Muzeja u Alicanteu, koji ćemo upoznati kasnije, a čak je ista skupina ljudi radila na muzeografiji obaju muzeja. Muzej u Almeriji prvi je upotrijebio LED svjetiljke (diode koje emitiraju svjetlost) u većem dijelu stalnog postava.

U postavu Muzeja ističe se idealna reprodukcija stratigrafskog rascjepa u prirodnoj veličini (15 m visine) sa 16 slojeva počevši od prvih stijena pa do danas, utemeljenoga na nalazištu El Ejido.

Kako bi se prikazali i oni fundusi koji ne čine stalni postav Muzeja, na posljednjem se katu Muzeja nalazi

sl.50.-51. Stalni postav Pokrajinskog arheološkog muzeja u Almeriji
© Almeria Museum Archive, Copyright Regional Culture Ministry, made by Miguel Ángel Marin and Fernando Alda.

prostor u kojemu će se rotacijskim i privremenim postavima te uz jednake didaktičke i komunikacijske kriterije prikazivati selekcija iz fundusa Muzeja, čime će se postići dinamika kulturne ponude te ustanove.

MARQ, arheološki muzej Alicantea

MARQ je obnovljeni Pokrajinski muzej arheologije i lijepih umjetnosti, utemeljen 1932. g., koji je s današnjim izgledom otvoren 2002. g. Nalazi se na prostoru stare bolnice površine 9 200 m². Riječ je o muzeju koji je pod upravom pokrajinske vlade Alicantea.

Dobitnik je nagrade za najbolji europski muzej koju mu je dodijelio European Forum Museum 2004. g. pod

sl.52.-53. Stalni postav MARQ, arheološki muzej Alicantea
© Archive's Photographs, MARQ
Archaeological Museum of Alicante

sl.54. Zgrada MARQ-a
Arheološki muzej Alicantea
© Archive's Photographs, MARQ
Archaeological Museum of Alicante

okriljem Vijeća Europe. Godine 2006. dobio je certifikat UNE-EN (ISO 9001:2000) za sustav kvalitetne uprave. Zamišljen je kao veliki centar za očuvanje i istraživanje te je tako i sjedište Centra za arheološku dokumentaciju Alicantea. Riječ je o avangardnome, multimedijiskome muzeju u čijoj prezentaciji važnu ulogu ima primjena svjetlosti i scenografske rasvjete, što ga u tome čini prvim u Španjolskoj.

Izložba je postavljena kronološkim slijedom počevši od prapovijesti pa do 1932. g.

Na ovim se slikama mogu vidjeti dvorana prapovijesti, sljedeća je posvećena Iberima, s jakom povezanošću s mediteranskim kulturama Feničana i Punjana. Dvorana rimske kulture objašnjava podrijetlo grada Alicantea, antičkog Lucentuma, današnji arheološki park muzeja; na dvama velikim ekranima veličine 18 m prikazane su

sl.55.-57. Stalni postav MARQ, arheološki muzej Alicantea
 © Archive's Photographs, MARQ
 Archaeological Museum of Alicante

dvije virtualne panorame koje omogućuju posjetitelju da putuje kroz vrijeme do antičkoga grada, te da posjeti njegove kupelji, ulice, forum itd. Dvorana srednjeg vijeka daje paralelni prikaz islamskoga i kršćanskog društva. Obilazak završava dvoranom posvećenom novom dobu, postavom u kojemu se obrađuju promjene što ih je u građansko društvo početkom 20. st. unijela industrijalizacija koja je potaknula osnivanje muzeja 1932. Izloženo

je 3 000 predmeta smještenih u vitrinama koje zauzimaju 180 dužnih metara te 225 crteža s rekonstrukcijama iz prošlosti. Tu su još i makete i panoramski murali.

U dvoranama se primjenjuju nove tehnologije uz pomoć šest audiovizualnih projekcija velikog formata. Dvorane s kolekcijama dopunjuju se trima tematskim dvoranama s didaktičkim i interaktivnim pomagalicama kojima se objašnjava što je arheologija. Napravljene su tri scenografije u

prirodnoj veličini koje rekonstruiraju ugođaje iskopavanja: *Špilja* - rekonstruiranje iskopavanje iz doba prapovijesti na selu. Prikazan je stratigrafski rascjep u kojemu se razlikuje 14 različitih razina, počevši od srednjeg paleolita do brončanog doba. U audiovizualnoj projekciji uočavaju se promjene u pejzažu koje se zbivaju tijekom vremena, tj. od prije 120 000 godina do danas. U jednom dijelu špilje primjećuje se udubina koja upućuje na skrivena iskopavanja i štetu koja se pritom nanosi baštini. *Crkva* u kojoj se rekonstruirao urbano iskopavanje, tj. povijest grada. Izabrana scenografija obuhvaća samostanski gotički kula, još uvijek naseljen. Ispod njega su dokumentirana različita povijesna razdoblja, srednjovjekovna islamska nastamba, rimsko mjesto te najstarije razdoblje koje odgovara naselju iz iberskog doba. Svi rekonstruirani arheološki predmeti nalaze se u dvoranama Muzeja. *Ispod vode* – dvorana je u kojoj je rekonstruirano podvodno iskopavanje, tj. olupina lađe. U dvorani je u prirodnoj veličini rekonstruiran rimski trgovački brod s teretom i opremom iz 1. st. Audiovizualnom projekcijom prikazuje se razvoj plovila od neolitika pa do prije sto godina.

Međutim, tim scenografijama nije se želio ostvariti samo ugođaj, već one trebaju poslužiti kao uporište za dokumentaciju i istraživanje koje provode arheolozi. Uz njih su postavljeni taktilni interaktivni ekrani zahvaljujući kojima se posjetitelji mogu upustiti u istraživanje, otkrivanje i

deduktivni proces koji je dio svih arheoloških okruženja, bilo da je riječ o iskopavanjima na selu, u gradu ili ispod vode. Uz taj muzej nalazi se i nalazište Illeta dels Bayets, koje je nedavno otvorilo svoja vrata posjetiteljima. Riječ je o nalazištu koje obuhvaća razdoblja od prapovijesti do rimskog doba.

Sve u svemu, Muzej Alicantea odredio je smjernice španjolske avangarde u prezentiranju španjolskih muzeja te je pravi primjer takve prezentacije.

Nadam se da su vam prezentiranje muzeja Rute Caesar-Augustae, kao i kratki pregled četiriju izabranih španjolskih muzeja dali uvid u današnji način prezentiranja arheološke baštine u Španjolskoj, u kojoj se ističu specijalizacija diskursa, didaktičko tumačenje informacija i muzeografija u kojoj se primjenjuju moderne tehnologije te u dinamičnu, kulturnu, društvenu i ekonomsku ulogu što je muzeji imaju u svom okruženju.

Sa španjolskog jezika prevela: Ivana Zeljković

Napomena:

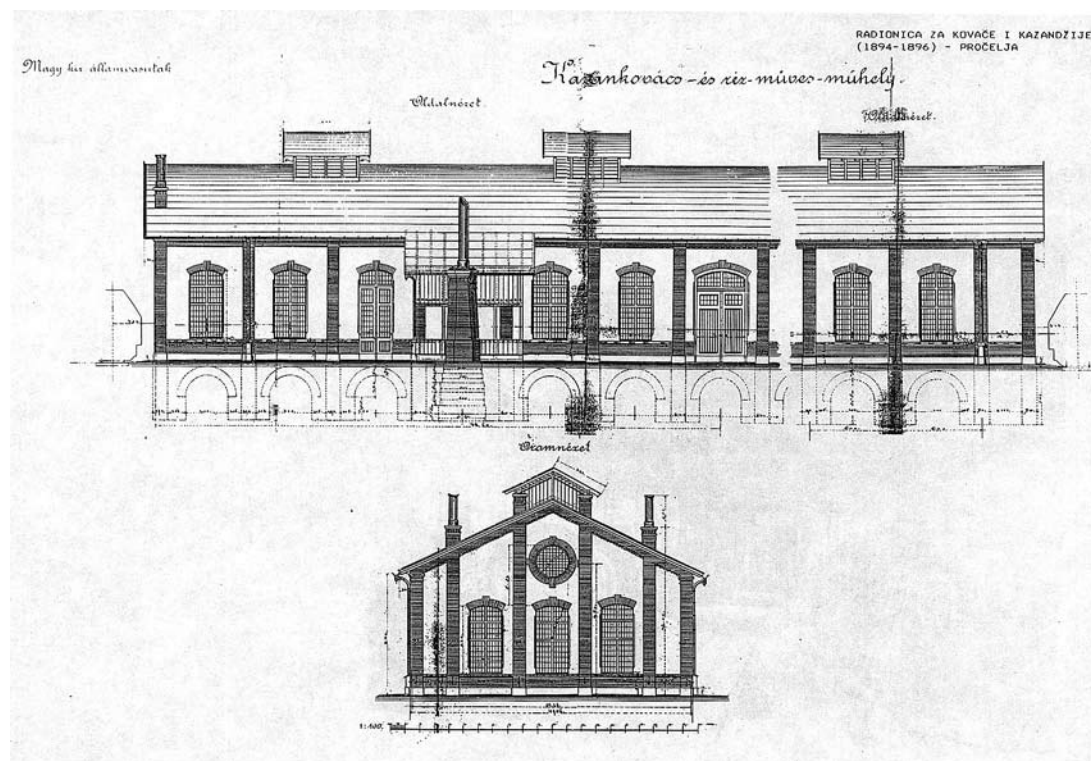
Tekst prenosi izlaganje Inovacija i atrakcija u španjolskim arheološkim muzejima koje je gospođa Mª Carmen Aguarod Otal održala u Muzejskom dokumentacijskom centru, 11. rujna 2009.

sl.58. Illeta dels Banyets je najpoznatiji i jedno od najranijih arheoloških nalazišta u gradiću El Campello, udaljenom 9 km od Alicantea.

© Archive's Photographs, MARQ Archaeological Museum of Alicante

OD STROJARNICE DO MUZEJA: POTICAJNI PROJEKT MUZEALIZACIJE ZAŠTIĆENE ŽELJEZNIČKE INDUSTRIJSKE BAŠTINE U ZAGREBU

HELENA BUNIJEVAC □ Hrvatski željeznički muzej, Zagreb

sl. 1. Tipski nacrt pročelja kovačke radionice (HŽM; Fototeka)

sl. 2. Prva snimka strojarničnog kompleksa na zagrebačkom Trnju s početka 20. st. (HŽM; Fototeka)

Hrvatski željeznički muzej, u suradnji sa HŽ-ovim službama Korporativne komunikacije i Korporativne promocije, osmislio je i ostvario multimedijски projekt pod nazivom *Od strojarnice do muzeja*. Projekt je oživotvoren 5. listopada, uz Dan Hrvatskih željeznica, čije je obilježavanje ove godine bilo vezano za 115. godišnjicu neprekidnog rada TŽV-a *Gredelj*, danas najvećega željezničkog postrojenja za održavanje tračničnih vozila i posljednje tvornice na zagrebačkom Trnju. Tvornica će uskoro biti pre-

mještena sa svoje izvorne lokacije i povijesno obilježenih objekata te objediniti svoje kapacitete u industrijskoj zoni u Vukomercu, a svoj povijesni trag na Trnju trebala bi ostaviti u dijelu baštinski obilježenih objekata.

Tvornica je izgrađena 1894. g. kao Glavna strojarnica Mađarskih državnih željeznica (MAV-a) i bila je specijalizirana za održavanje parnih lokomotiva i željezničkih vagona. U vrijeme gradnje bila je među prvim, ali i najvećim industrijskim postrojenjima u zemlji. Daljnji razvoj potaknuo je širenje djelatnosti, usvajanje novih tehnologija s područja održavanja i izgradnje željezničkih vozila te širenje kapaciteta i radnih postrojenja. Već sredinom 20. st. tvornica je prerasla prvotni prostor i razinu potrebne tehničko-tehnološke opremljenosti, a sve je više postajala smetnja urbanističkom redefiniranju zagrebačkog Trnja, koje je prerastalo u prostor gradskoga središta. Stoga je 1960-ih godina započet projekt preseljenja tvornice s trnjanske lokacije u Vukomerec. Godine 1967.

obavljeno je djelomično preseljenje, a tvornica će biti u cijelosti preseljena početkom 2010., kada će svi *Gredeljevi* kapaciteti biti objedinjeni u suvremeno proizvodno postrojenje.

Tog trenutka povijesno značajan kompleks željezničkih radionica, koji obuhvaća prostor od 131 000 m² na Trnju, bit će uključen u postupak prostornog redefiniranja trnjanskog područja. S obzirom na činjenicu da je prvotni *Gredeljev* kompleks vrijedno neponovljivo nalazište industrijske baštine specifične po svojim graditeljskim i arhitektonskim obilježjima, ali i bogato čuvalište strojeva, uređaja i naprava, od kojih su neki tu od početka djelovanja tvornice, nije svejedno na koji će se način redefinirati navedeni povijesno obilježeni kompleks. Stručna, kulturološka valorizacija tog tvorničkog kompleksa potvrdila je njegove baštinske vrijednosti 2004. g. upisom četiriju *Gredeljevih* radionica (za održavanje lokomotiva, za održavanje vagona, kovačnice i tokarnice) te vodo-tornja u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, te 2008. g. uvrštenjem 13 strojeva u Registar pokretne baštine RH. Te bi činjenice trebale biti uzete u obzir i pri reurbanizaciji povijesnoga strojničkog kompleksa kako prostorno redefiniranje ne bi dovelo do narušavanja urbanog identiteta grada i do potpunog zatiranja naslijeđene povijesne važnosti tog prostora.

Osigurana građa za muzej *in situ*

Prema mišljenju struke, jedno od najkvalitetnijih rješenja akceptiranja baštinjenih i zaštićenih vrijednosti nekadašnje Strojarnice, današnjega TŽV-a *Gredelj*, sigurno je muzealizacija dijela zaštićenih prostora, i to

oblikovanjem željezničkoga muzeja *in situ*, dakle muzeja na samome mjestu zbivanja, u radionicama i halama u kojima su se više od jednoga stoljeća održavala i gradila upravo željeznička vozila. A takav muzej - Hrvatski željeznički muzej (HŽM) - razvija se proteklih 18 godina s južne strane *Gredeljeva* trnjanskog kompleksa. HŽM-ovi osnivači bili su predvidjeli da njegov izložbeni prostor budu upravo *Gredeljeve* hale kada se proizvodnja iz njih jednom premjesti na drugu lokaciju. Do sada je Hrvatski željeznički muzej prikupio građu koja je svojevrсни presjek 150-godišnjega djelovanja željezničkog sustava u Hrvatskoj, njegove važnosti za gospodarski napredak u pojedinim razdobljima, ali i za umreženost u europske prometne tokove. Ne treba dvojiti o atraktivnosti izložaka iz HŽM-ovih zbirki, pogotovo o izloščima iz zbirke koja objedinjuje više od stotinu željezničkih vozila na parni, električni i dizelski pogon, od kojih su mnoga tijekom radnog vijeka bila održavana upravo u strojničkim postrojenjima na zagrebačkom Trnju.

Zbog svega toga slijed od strojarnice do muzeja u ovom je primjeru logičan, opravdan i učinkovit. Zato je cijeli projekt obilježavanja 115. godišnjice *Gredelja* ostvaren pod navedenim nazivom u autentičnom prostoru *Gredeljeve* radionice za održavanje vagona, koja je na jedan dan bila pretvorena u izložbeni prostor. Na taj je način u izvornom prostoru kulturnoga dobra fingiran izložbeni postav Hrvatskoga željezničkog muzeja. Tom prigodom na radnim su kolosijecima bile izložene HŽM-ove muzejske lokomotive, i to parne lokomotive serije 116, 51, 62 i 33 te električna lokomotiva serije 361. Riječ je o vozilima koja imaju svoju povijesnu priču i muzejski značaj, koja su tijekom radnog vijeka održavana upravo u *Grede-*

sl. 3. Izvorni izgled pročelja radionice za održavanje lokomotiva (HŽM; Fototeka)

sl. 4. Depljan izložbe *Od strojarnice do muzeja*

sl. 5. Dio fingiranog postava bile su i parna lokomotiva oznake 116-037 iz 1904. g. te parna lokomotiva oznake 62-054 iz 1944. g. (snimio D. Staničić)

sl. 6. Muzejske lokomotive HŽM-a izložene u radioničkom prostoru *Gredelja*; parna lokomotiva JŽ 51-144, izgrađena 1945. u Tvornici strojeva i mostova u Slavonskom Brodu (današnji *Đuro Đaković*), i električna lokomotiva FS E 626.093/JŽ 361 201, izgrađena 1932. u Tvornici strojeva u Saronnu, Italija (snimio D. Staničić)

sl. 7. Parna lokomotiva 33-098 na svečanosti je predstavljena kao posljednja parnjača koja je u rujnu 2009. g. obnovljena u TŽV-u *Gredelj* (snimio D. Staničić)

sl. 8. Dio zbirke posebnih pružnih vozila (snimio D. Staničić)

ljevim radioničkim postrojenjima i obilježila dio njegove proizvodnje. Tako je i popravak električne lokomotive serije 361 godine 1953. označio početak održavanja električnih lokomotiva u *Gredelju*, a obnova muzejske lokomotive 33-098 dovršena je uoči postavljanja izložbe i simbolično označava završetak održavanja parnih vozila na trnjanskom dijelu *Gredelja*. Veliku pozornost pobudila su i izložena posebna pružna vozila, među

kojima su bila pružna kolica na ručni pogon, pružna trokolica na nožni pogon, kvatrocikl na nožni i kvatrocikl na motorni pogon. Dokumentacijski dio izložbe obuhvaćao je povijesne činjenice o razvoju željezničkog sustava u Hrvatskoj, o razvoju i uporabnom slijedu vučnih vozila, o izgradnji MÁV-ove strojarnice u Zagrebu, o povijesnim artefaktima koji taj kompleks čine povijesno obilježenim, o Hrvatskome željezničkome muzeju i njegovu fondusu, o vozilima koja su se u *Gredelju* održavala tijekom njegove povijesti. Navedeni prikazi predloženi su na dvadesetak izložbenih panoa veličine 70 x 100 cm.

Prinos izložbenom postavu dao je i Klub željezničkih modelara *Zagreb* izloživši modularnu maketu željeznice s pokretnim modelima HŽ-ovih vlakova, kao i modele lokomotiva, vagona i tramvaja koji su se održavali ili gradili u *Gredelju*. Cjelovitost izložbe bila je naglašena i projekcijom fotografskih zapisa iz povijesti *Gredelja*, koji se stalno projicirao na golemom panou, ali i povijesnom pričom o *Gredelju*, nastalom na temelju znanstveno-muzejskog istraživanja, koja je bila potka cijelog programa.

sl. 9. Željeznice u malome na modularnoj maketi (snimio D. Staničić)

Projekt *Od strojarnice do muzeja* bio je poticaj za muzealizaciju *Gredelj*evih radionica koje su zaštićene kao kulturno dobro i koje su sigurno najvredniji resurs željezničke baštine u zemlji. Pritom je izložba, odnosno fingirani izložbeni postav zorno potvrdio da je interaktivni suživot baštinijenih vrijednosti i muzejskih artefakata u primjeru TŽV-a *Gredelj* dohvatljiv i stručno opravdan, a time i izvediv. Nažalost, taj se put u to nije imala prigodu uvjeriti i šira javnost jer je izložba zbog radnih procesa koji se još uvijek ostvaruju trajala koliko i samo prigodno događanje, dakle samo jedan dan. Unatoč tomu, poruka o potrebi zaštite barem segmenta povijesno obilježenih objekata *Gredelja* i njihova sažimanja s kompatibilnim muzejskim zbirkama Hrvatskoga željezničkog muzeja vjerojatno je došla do ustanova koje bi se trebale brinuti o zaštiti, čuvanju i smislenom prezentiranju nacionalnih kulturnih vrijednosti.

Primljeno: 21. studenoga 2009.

“FROM ENGINE ROOM TO MUSEUM”: A STIMULATING PROJECT FOR THE MUSEALISATION OF THE PROTECTED RAILWAY INDUSTRIAL HERITAGE IN ZAGREB

In collaboration with Croatian Railways (CR) divisions for corporate communication and corporate promotion, the Croatian Railway Museum has devised and produced a multimedia project entitled *From Engine Room to Museum*. The project was given life in connection with the marking of the 115 years of uninterrupted work of *Gredelj*, today the largest railway plant for the maintenance of track vehicles and the last factory in

Zagreb's Trnje. The factory should very soon leave its original site, and will leave a historical trace of itself in Trnje in structures marked as heritage sites. This factory, built in 1894 as the main engine room of the Hungarian State Railways (MAV), specialising in the maintenance of steam locomotives and rolling stock.

At the time of its construction it was among the first but also the largest industrial plant in the country. Further development initiated the expansion of the activity, the adoption of new technologies in the domain of maintaining and constructing rolling stock and the expansion of capacities and working plant.

In the middle of the 20th century the factory had outgrown its original space and level of engineering necessary and technological equipment, and had increasingly become a nuisance to the town planning redefinition of Trnje, which was tending to grow into the space of the city centre. Hence in the 1960 a start was made on a project to shift the factory from its site in Trnje to one in Vukomerec. In 1967, the move was partially made, and will be finished at the beginning of 2010, when *Gredelj*'s capacities will be unified in a contemporary production plant. At that moment the historically important complex of railway workshops occupying a space of 131,000 square meters in Trnje will be included in the procedure for the spatial redefinition of the Trnje area.

Because the original *Gredelj* complex is a valuable and unrepeatable site of the industrial heritage, specific for its structural and architectural characteristics, and a rich storehouse of engines, devices and instruments, some of which have been here from the beginning of the work of the factory, it is not a matter of indifference how the historically marked complex will undergo redefinition.

The project *From Engine Room to Museum* was a spur to the musealisation of *Gredelj*'s workshops, which are protected as a cultural property and which beyond doubt the most valuable resource of the railway heritage in the country. The article is at the same time a message to institutions that should care for the protection, preservation and purposeful presentation of natural cultural values about the need for protecting at least a segment of the historically marked structures in *Gredelj* and their amalgamation with compatible museum collections of the Croatian Railway Museum.

TRAGOM PRVIH ZBIRKI ETNOGRAFSKOG MUZEJA U SPLITU

mr. sc. BRANKA VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK □ Etnografski muzej Split, Split

sl.1. Naslovnica muzejskog časopisa *Koledar Pokrajinskoga muzeja za narodni obrt i umjetnost* iz 1913. godine

sl.2. Naslovnica časopisa *Koledar Pokrajinskoga muzeja za narodni obrt i umjetnost* iz 1914. godine

1 Izložba je bila održana u kući Stipana Bartulice, u predjelu Lučac, u kojem je bila smještena Obrtna škola (M. Ivanišević, *Točno mjesto prve izložbe etnografske zbirke u Splitu*. *Ethnologica Dalmatica* 14, Split 2005., str. 159-183.) Ona se uzima kao početak djelovanja Etnografskog muzeja u Splitu (V. Čulinović Konstantinović, *Veze Etnografskog muzeja i Graditeljske, zanatlijske i umjetničke škole u Splitu*. U: 100 godina Obrtničke škole u Splitu, Split 1993., str. 117-142.; S. Braica, *90 godina Etnografskog muzeja Split*, Split 2000.).

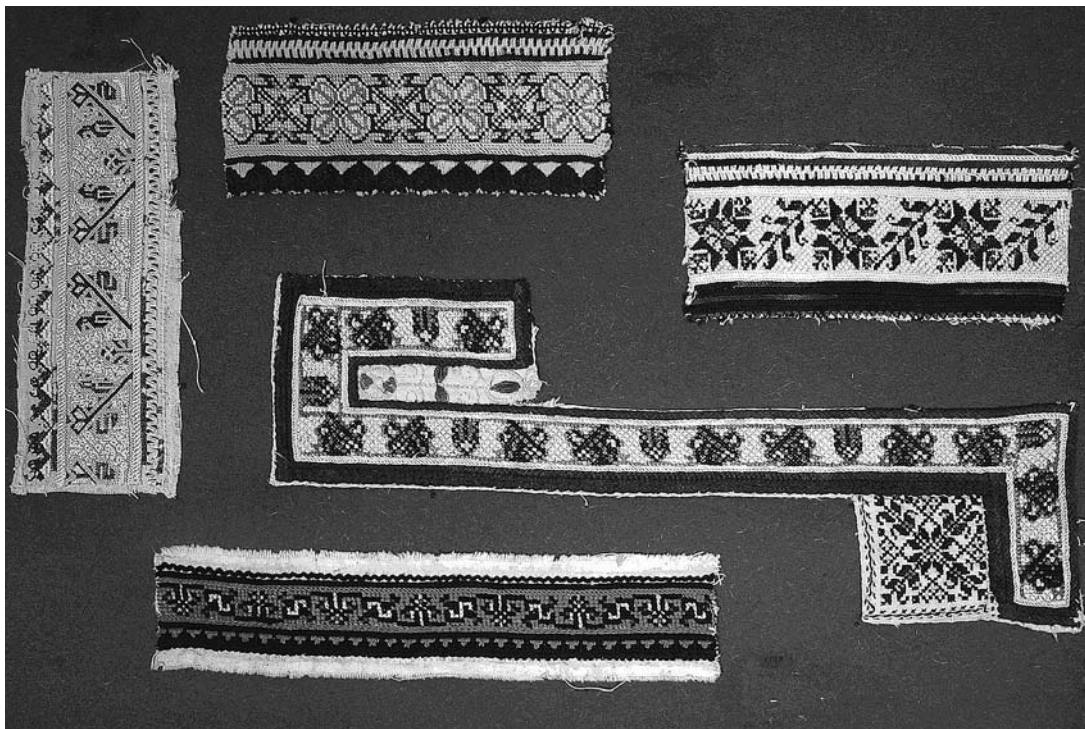
2 K. Tončić, *Pokrajinski muzej za narodni obrt i umjetnost u Spljetu*. U: *Koledar Pokrajinskoga muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu*, Split 1913., str. 3-5.

U sklopu godišnje prezentacije učeničkih radova Obrtne škole u Splitu koja je otvorena 3. srpnja 1910. godine, bili su izloženi i brojni etnografski predmeti poput zbirke narodne umjetnosti iz Dalmacije.¹ Za to je bio zaslužan ravnatelj Škole Kamilo Tončić (1878. - 1961.), koji je ujedno bio i ravnatelj Muzeja.

U godinama prije Prvoga svjetskog rata izašla su dva broja muzejskog časopisa s naslovom *Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost*. U prvom članku prvoga broja Kamilo Tončić je pisao o nužnosti postojanja takve muzejske ustanove i mogućnostima razvoja u budućnosti, te ukratko o prikupljenim predmetima muzejske zbirke. U tom je tekstu iznio podatak o približno pet tisuća predmeta, te o otkupljenim zbirkama *učiteljice Hossmann*, *župnika Čavlova* i *profesora V. V. Vukasovića*, kao i o predmetima koje su muzeju darovali muzej iz Knina i splitska Hrvatska čitaonica.²

Neki od tih podataka navodili su se u tekstovima o počecima djelovanja Muzeja, posebice u razdoblju između dva svjetska rata, a korišteni su i u novije vrijeme. Međutim, usporedbom s prvom inventarnom knjigom kao najranijom dokumentacijom Muzeja otkriva se niz nejasnoća.

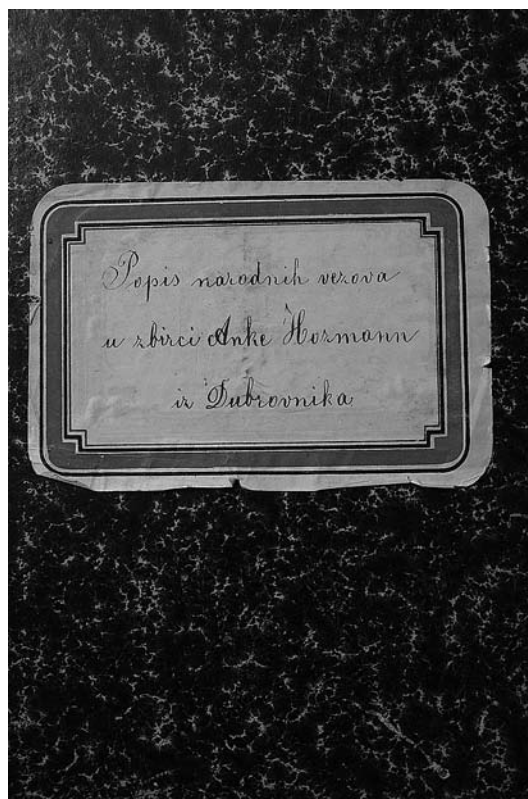
To se prije svega odnosi na navedeni broj predmeta. Prva inventarna knjiga, u koju je Tončić upisivao predmete od 12. veljače 1912. do 30. srpnja 1922. godine, završava rednim brojem 5181. Iz toga proizlazi da je 1922. godine bilo samo nešto manje od dvjesto predmeta koji su nabavljeni tijekom devet godina, odnosno od 1913. godine, kada je podatak o zbirci iznesen. Toliko povećanje fundusa vrlo je upitno, bez obzira na pretpostavku da zaključnom godinom knjige sva muzejska građa nije bila inventirana te uzimajući u obzir i otežavajuće uvjete prikupljanja građe u ratnim godinama.

sl.3. Uzorci veza iz Zbirke Hozmann

sl.4. Uzorci veza iz Zbirke Vuletić Vukasović

sl.5. Bilježnica u koju je Kamilu Tončić popisao uzorke veza iz zbirke Hozmann

Slijedom podataka upisanih u prvoj inventarnoj knjizi, početne godine nabave predmeta za Muzej označene su kao 1910./11., 1912., 1912./13. i 1913. godina, s količinom od 3; 586; 18 i 291 predmet, odnosno s ukupno 898 predmeta u razdoblju od 1910. do 1913. godine. Taj se broj treba uzeti kao približan, jer uz neke predmete nije zabilježena godina njihove nabave.³ On nam, ipak, govori da podatak o fondusu iznesen u *Koledaru...* ne možemo držati realnim pokazateljem njegova stanja. Tončić je, dakle, znatno povećao broj predmeta zbirke, uzimajući u obzir i one koji su bili u postupku nabave ili ih je planirao nabaviti u budućnosti. Time je vjerojatno želio istaknuti nužnost financijske potpore zbirke koja se odlikuje impozantnom količinom artefakata tzv. narodne umjetnosti, odnosno muzejskoj ustanovi koja je bila u procesu nastajanja.

Detaljnijim uvidom u današnju muzejsku dokumentaciju i arhiv otvaraju se i druga pitanja vezana za spomenute zbirke, koje su prema tom izvoru bile otkupljene ili darovane Muzeju do 1913. godine.

Zbirka učiteljice Hozmann iz Dubrovnika, koja sadržava dalmatinska, dubrovačka i hercegovačka veziva⁴ nije zabilježena u inventarnim knjigama, tako da se ne može izravno identificirati. Prema tome, nijedan se postojeći predmet ne može izravno povezati s tom osobom, odnosno sa zbirkom. Međutim, u arhivu Muzeja sačuvana je bilježnica s naslovom *Popis narodnih vezova u zbirci*

³ Većina predmeta datirana je godinom, odnosno brojem računa, no uz neke predmete nema ni toga podataka. U promatranom razdoblju samo je 156 predmeta obilježeno godinom nabave predmeta (1912. g.), a kasnije je zabilježeno 20 predmeta primljenih 1912., a isplaćenih računom iz 1913./1914. godine.

⁴ Vidi bilj. 2., str. 5.

sl.6. Gusle, poklon Starinarskog muzeja u Kninu

sl.7. isto, detalj

sl.8. Drveni kalež, dar Starinarskog muzeja u Kninu (na str. 61.)

sl.9. Drveni kalež, dar Starinarskog muzeja u Kninu (na str. 61.)

5 Na zbirci uzoraka (dinarskih) vezova trenutno radi kustosica Ida Jakšić, koja povezuje današnje stanje ovih predmeta s arhivskim popisom.

6 Vidi bilj. 4.

7 Inv. br. 261, 262 Kotari (nab. 1912. g.); 505-508 Benkovac-Kotari (1913. g.); 509-542 Zemunik (1913. g.); 517, 518 Kotari (1913. g.); 520 isto; 524 isto; 526, 527 isto; 529, 530 isto; 532-537 isto; 544-554 isto; 562-564 isto; 566 isto; 576-581 Benkovac (1913. g.); 582-583 Kotari (1913. g.); 591, 592 Benkovac (1913. g.); 618 Kotari (1913. g.).

8 Inv. br. 315-435.

9 Vidi bilj. 4.

10 V. Vuletić Vukasović, Napomene o narodnom umjeću, Dubrovnik 1914., str. 70-71.

11 Inv. br. 650-675.

Anke Hozmann iz Dubrovnika, u koju je Tončić zapisao pojedine uzorke tekstilnih ručnih radova na numeriranim tabicama. Oni su podijeljeni prema grupama: Konavoski narodni vezovi, Primorski narodni vezovi, Narodni vezovi iz Spjetske okolice, Narodno sinjsko tkanje, Narodni vezovi iz Zadarske okolice, Paško narodno vezivo, Hercegovački narodni vezovi i hercegovačke marame, Hrvatski narodni vezovi, Moravski narodni vezovi, Arbanaški narodni vezovi i čipke. Usporedbom toga popisa s današnjom zbirkom uzoraka vezova evidentno je da su ti fragmenti tekstilnih predmeta postali dijelom fundusa, ali da su inventirani bez bilješke o zbirki kojoj su pripadali.⁵

To upućuje na mogućnost da je i zbirka župnika Čavlova sa krasnim kotorskim vezivom na mnoštvu starinski košulja, kakve se više nigdje ne nose,⁶ na isti način postala dijelom fundusa Muzeja. U prvoj inventarnoj knjizi upisano je 80 košulja, koje su uglavnom bile ukrašene vezom, a odgovaraju kriterijima navedenog lokaliteta i vremena nabave. To su rukavi i košulje iz Kotara, Benkovca i Zemunika, nabavljeni za Muzej 1912. i 1913. godine.⁷ Usto, zabilježen je 121 uzorak veza iz Benkovca i okolice, koji su bili nabavljeni 1912. godine, pa ostaje otvorena mogućnost da su i oni bili dijelom te zbirke.⁸

Treća zbirka, koja se navodi kao otkup Muzeja do 1913. godine, jest ona V. V. Vukasovića što sadržaje vezivo i čipke iz dubrovačke okolice i dalm. Zagorja te dosta fotografija i slika, a koje će, po naročitom ugovoru s vlasnikom nositi njegovo ime.⁹ Sljedeće godine vlasnik zbirke Vid Vuletić Vukasović u svojoj knjizi o narodnom umijeću piše: Sada je spomenuti Album vezova itd. u zbirki na-

rodoslovnoga muzeja u Spljetu... U Albumu je oko 350 komada uz popis i kazalo uresa i narodnih mu načina s dotičnim tehničkim nazivima, to u Lici, s fotografijama, s bojadisanim slikama narodne nošnje s načinima i vezovima u zlatu, svili i vunici itd a to iz Hercegovine, iz Dalmacije, iz Bosne itd.¹⁰

Raznovrsnost tih predmeta s različitim, neprecizno određenih lokaliteta otežava njihovo praćenje u muzejskoj dokumentaciji. No za razliku od prethodnih zbirki, u knjigama inventara uz neke je predmete zabilježeno da su iz zbirke prof. Vida Vukasovića. Tako je u prvoj inventarnoj knjizi upisano 26 tekstilnih predmeta (pojaseva, rubaca, rukava košulje, jastuka)¹¹ nabavljenih 1914. godine, dakle nakon izlaska Tončićeva teksta o Muzeju, odnosno nakon navođenja podatka o otkupljenoj zbirci. U kasnijoj dokumentaciji, točnije u trećoj knjizi inventara, u koju je predmete upisivala kustosica Aida Koludrović,¹² upisana su i dva rupca iz Hercegovine, nabavljena 1912. godine (sl. 5.).¹³ Potom su u sljedećoj knjizi inventara upisana još 24 uzorka veza iz Konavala, s bilješkom o vremena izrade oko 1880. godine, ali bez podatka o godini njihove nabave.¹⁴

Sukcesivno dokumentiranje predmeta te zbirke upućuje na mogućnost da ona nije bila otkupljena do 1913. godine, a ni neposredno nakon toga, kako je sugerirao Tončić u svome članku. Iz sačuvane korespondencije s vlasnikom, koja se više odnosila na dopisivanje u vezi s njegovim tekstovima objavljenim u muzejskom časopisu, jedna rečenica upućuje na to da su Vuletićevi predmeti bili u muzeju, ali mu nije još bila isplaćena otkupna cijena (EMS-K-1-m).¹⁵ Vjerojatno zbog ratnih okolnosti otkup nije u cijelosti realiziran, pa su u Muzeju danas samo dijelovi spomenute zbirke, i to većinom ukrasni fragmenti tekstilnih predmeta iz Konavala i Hercegovine.

Prvi predmeti darovani Muzeju bili su oni iz Staretinarskoga muzeja u Kninu, koji se navode kao lijepa zbirčica rezbarija na drvu.¹⁶ Drugi izvori spominju predaju raznih rezbarija i narodnih nošnji za Obrtni muzej u Splitu, koja se zbila u sklopu svečanosti otvorenja obnovljene stare mletačke crkve na kninskoj tvrđavi 5. srpnja 1911. godine.¹⁷

Rezbareni predmeti relativno su brzo upisani u prvu knjigu inventara, s bilješkom o darovatelju. Tako je inventirano deset predmeta izrađenih u drvu, ukrašenih rezbarenjem, a nabavljenih za Muzej 1912. godine. To su dvije daščice - kalema za namotavanje tekstilne niti, jedan tobolac - vodir, četvere gusle, jedna šalica i dva drvena kaleža.¹⁸ Suradnja između te dvije ustanove nastavljena je i kasnije, pa su sljedećih godina zaprimljene tri drvene kutije i dva metalna dijela muške opreme, a 1922. godine još sedam lula i jedan nož, upisani kao poklon fra Lujke Maruna.¹⁹

Tončić spominje i kolekciju slika stare dalmatinske nošnje, koju im je darovala splitska Hrvatska čitaonica.²⁰ Ona, međutim, nije bila zabilježena u inventarnoj knjizi, niti je podatak o tome sačuvan u arhivu, pa danas nema

nikakva traga u postojećoj muzejskoj dokumentaciji, pa ni u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, koja je sljednica Čitanice.²¹

Detaljnim uvidom u arhiv i likovnu zbirku Etnografskog muzeja Split, može se pretpostaviti da su to bili listovi iz mape Ludwiga Salvatora, koji su prikazivali figure u narodnim nošnjama iz Dalmacije.²² Vjerojatno je riječ o pojedinačnim listovima iz izdanja koja su izlazila u Leipzigu i Beču od 1870. do 1878. godine, kao serija od devet sveščića s ukupno 45 tabli.²³ Oni su 1904. godine ponovno tiskani u Leipzigu kao knjiga *Das was verschwindet*, u kojoj su se, uz već objavljene table, nalazila još 42 lista s popratnim i uvodnim tekstom. Tončić je 1938. godine za Muzej otkupio ostatak tabli iz prvoga izdanja i priredio mapu *Narodne nošnje s jadranskoga primorja i zagorja*, a na svaku je tablu dotiskao redni broj i hrvatski naslov.²⁴ Te su mape danas u knjižničnom fondu Muzeja.²⁵

Iz svega navedenoga proizlazi potreba kritičkog odnosa prema tim i drugim podacima o predmetima koji su skupljani u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja splitskoga Etnografskog muzeja. Kao što je i skupljačka koncepcija bila drugačija od današnje, tako se i dokumentacija o predmetima znatno razlikovala od suvremene i uglavnom se svodila na neredovito bilježenje nepreciznih i necjelovitih podataka.

Poštujući specifične političke i kulturne okolnosti u kojima su se stvarale prve zbirke, nije mi namjera umanjiti zasluge ni Tončićevu presudnu ulogu u nastajanju Muzeja. Umjesto toga, želim upozoriti na neprihvatljivost preuzimanja ovih i sličnih podataka kao činjenica o fundusu, bez kontrole izvora, čime se stvara pogrešna slika o djelovanju Muzeja. Uz sve teškoće retrogradne identifikacije predmeta prema oskudnim bilješkama, potrebno je neprestano istraživati prve zbirke, promatrajući ih u užem i širem kontekstu, uz korištenje svih dostupnih podataka,

12 A. Koludrović je radila u Muzeju od 1935. godine. Ona je reinventirala predmete unutar sedam grupa, te na taj način nastavila inventiranje novonabavljenih predmeta.

13 Pod inventarnom oznakom V/6573 upisani su podatci: *stari broj 809 - nabavljeno 1912. god. - marama (1 polovica) - Hercegovina - iz zbirke Vuletić Vukasović* (Knjiga inventara III.). Slijedeći predmet V/6574, povezan sa starim brojem 870, ima iste podatke. Oba predmeta u prvom inventaru nemaju bilješku da su pripadala zbirci Vuletić Vukasović.

14 Inv. oznake V/8023- V/8046, bez starog inventarnog broja.

15 Iz pisma V. Vuletića Vukasovića upućenog K. Tončiću 29. 01.1914. godine: *Napokon Vas molim, ako bi dobrostivo nastojali, a da ugl. Uprava Muzeja podmiri svotu, što mi duguje za album, jer i ja imam dosta obaveza kao otac mnogobrojne obitelji* (EMS-K-1-m/4).

16 Vidi bilj. 4.

17 Tončić je načinio nacrt za mramornu spomen ploču s glagoljskim natpisom. Tom prilikom je bio izabran počasnim članom Hrvatskoga strinarskoga društva, kojega je osnovao fra Lujo Marun 1887. godine. (S. Piplović, Tehnički suradnici Hrvatskoga starinarskoga društva, *Starohrvatska prosvjeta* 18, Split 1988, str. 207.).

18 Inv. br. 185, 186, 210, 216 – 220, 224 i 225.

19 Godine 1915.: toka inv. br. 3132; god. 1916./1917. drvene kutije inv. Br.: 2736-2738, dio muške opreme inv. br. 2798; god. 1922.: lule inv. br. 4750-4756, nož 4757.

20 Vidi bilj. 4.

21 Zahvaljujem se na podatku Ivanki Kuić iz Sveučilišne knjižnice u Splitu.

22 Popis "slika" iz oko 1940. godine, od kojeg se danas neke nalaze u drugim ustanovama, sadržava uz originalne autorske radove i reprodukcije, primjerice *narodne nošnje i običaje iz raznih ital. mapa*. Istovremeno nema svih likovnih radova koji su zatečeni 1995. godine, kada sam započela reinventiranje slika i skulptura kao posebne likovne zbirke. U ovom popisu navode se 43 "slike" iz knjige *Ono što nestaje*, kao prikazi narodnih nošnji.

23 U Arheološkom muzeju u Splitu sačuvana je knjiga sa 40 tabli s prikazima narodnih nošnji označena kao *Album narodnih nošnja dalmatinskih I*. Zahvaljujem se Arsenu Duplanciću na ovom podatku i stručnoj pomoći.

sl.10. Etnografska zbirka u Obrtnoj školi
Fotodokumentacija: Etnografski muzej Split

pa i naizgled sporednih detalja. Time bi buduća istraživanja mogla ponuditi nove spoznaje, koje će pridonijeti boljem razumijevanju povijesti skupljanja predmeta u prvome hrvatskom muzeju etnografske orijentacije.

Primljeno: 18. svibnja 2009.

IN SEARCH OF THE FIRST COLLECTIONS OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN SPLIT

As part of the annual presentation of pupils' works from the Trades School in Split, which was opened on July 3, 1910, numerous ethnographic objects were exhibited, as collection of folk art from Dalmatia, for which the director of the school Kamilo Tončić (1878-1961), also director of the museum, was most to be credited.

In the years before World War I, two numbers of the museum journal came out; it was named *Calendar of the Provincial Museum for Folk Craft and Art*. In the first article of the first issue, Kamilo Tončić wrote of the necessity for the existence of this kind of museum establishment and the possibilities of development in the future, and in brief about the assembled objects of the museum collection. In this article he gave the figure of about five thousand objects, and about the purchased collections of *the instructress Hossmann, the parish priest Čavlov and Professor V. V. Vukasović*, as well as objects given by the museum in Knin and the Split Croatian Reading Room.

Some of these data have been referred to in texts about the beginnings of the activity of the museum, particularly in the interwar period, and have also been used in more recent times.

However, in a comparison with the first inventory book, the earliest museum documentation, and with a more detailed look into the current museum documentation and archives, a number of obscurities became apparent and other issues related to these collections, which according to this source had been purchased by or given to the museum by 1913.

Just as the collecting conception was different from that of today, so the documentation about objects was considerably different, and on the whole boiled down to the irregular noting of imprecise and incomplete information.

While respecting the specific cultural and political circumstances in which the first collections were created, the author wanted to show that it is not acceptable to take over these data as facts about the holdings without control of the sources, which will create a false image of the work of the museum.

With all the difficulties of retrospective identification of objects according to these scanty notes, it is necessary incessantly to explore the first collections, observing them in the wider and narrower contexts, while using all the available information, even details that seem at first sight to be subsidiary.

It is observed that with this approach to research new information can be provided that will surely contribute to a better understanding of the history of the collection of objects in the first Croatian museum with an ethnographic orientation. There is a need to adopt a critical attitude to the use of data about objects that were collected during the time of the foundation and the first working of the Split Ethnographic Museum.

24 A. Duplančić, Bilješke uz mapu 'Splitska narodna nošnja'. U: Splitska gradeca, Etnografski muzej Split 1998., str.43-44.

25 Uz nedostatak dokumentacije o prvoj nabavi listova, ni kasnije intervencije nisu potpuno jasne s obzirom na muzejski fondus. U arhivu je sačuvan dokument o problemima s carinom iz 1938. godine, kada su pristigle dvije pošiljke listova iz Čehoslovačke, te jedan tekst koji nije datiran, a u kojem piše da je otkupljeno nekoliko desetaka primjeraka prvoga izdanja sa 45 listova. Potom je oko 1940. godine fotografirano svih 87 listova, bez bilješke o izvoru.

NOVE GLAZBENE ZBIRKE MUZEJA GRADA ZAGREBA

ZBIRKA OPERETNE PRVAKINJE RUŽE CVJETIČANIN / DONACIJA MARINE WÜRTH KLEPAČ

mr. sc. MAJA ŠOJAT-BIKIĆ □ Muzej grada Zagreba, Zagreb

Marina Würth Klepač darovala je krajem 2008. godine Muzeju grada Zagreba vrijednu građu iz ostavštine svojih znamenitih roditelja – Ruže Cvjetičanin (Zagreb, 5. veljače 1916. – Zagreb, 18. veljače 2002.), operetne prvakinja, i Rudolfa Klepača (Majerje, 30. ožujka 1913. – Zagreb, 1. siječnja 1994.), fagotista, profesora i dirigenta (sl.1.). Potaknuta uspješnom multimedijskom izložbom *Mister Morgen – Ivo Robić*, koju je Muzej grada Zagreba priredio 2007. godine, te željom da se ostavština njezinih roditelja trajno sačuva kao kulturno dobro i prezentira javnosti, odlučila se na donaciju. Izložba o Robiću razriješla je dvojbu u svezi s primateljem donacije – Muzejsko-kazališnom zbirkom Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU ili Muzejom grada Zagreba – u korist MGZ-a zbog razlike u komunikacijsko-informatičkim performansama tih dviju institucija. Posredovanjem uglednog fagotista i predsjednika Hrvatske udruge za zaštitu izvođačkih prava (HUZIP) Zvonimira Stanislava, koji je prvi kontaktirao autoricu ovoga teksta (jer, kako kaže, “Robić je kriv za sve”), ostvareno je poznanstvo s Marinom Würth, ali je obavljen i predan i sustavan rad na razvrstavanju i dokumentiranju predmeta koje je baštinila od roditelja. Tako su nastale dvije zbirke – Zbirka Ruže Cvjetičanin i Zbirka Rudolfa Klepača. Preporuku i zamolbu da se ta donacija prihvati i stručno obradi poslala je i Hrvatska udruga orkestralnih i komornih umjetnika (HUOKU), zajedno s Hrvatskim društvom glazbenih umjetnika (HDGU), ističući u pismu od 12. studenoga 2008. kako su Ruža Cvjetičanin i Rudolf Klepač *u više od pet desetljeća bogate umjetničke djelatnosti, uz vrhunske domete i kreativna ostvarenja bili nositelji zvjezdanih trenutaka zagrebačke interpretativne glazbene umjetnosti svoga vremena.*

U životu svake muzejske institucije sretan je trenutak onaj kad jedan uspješan izložbeni projekt ne završi zatvaranjem izložbe i tiskanjem pratećega kataloga, već privuče nove donatore i potakne nove, srodne projekte. U takvim okolnostima muzej postaje i mjesto utjecaja na građanske odluke, a građanin njegov “vanjski djelatnik”¹ (Marini Würth zasigurno se nije bilo lako rastati s predmetima koji evociraju uspomene na roditelje). Koncept građanina suradnika primijenili smo na izložbama *Dobro mi došiel prijatelj – Viki Glovacki* (2006.) i *Mister Morgen – Ivo Robić* (2007.), koje su imale desetke vanjskih su-

sl.1. Ruža Cvjetičanin i Rudolf Klepač

radnika. Donatorica je pomogla u dokumentiranju zbirke, a savjet Ive Maroevića o tome tko sve treba stvarati dokumentaciju² potaknuo nas je da dodatno istražimo, opišemo i izradimo klasifikacijsku shemu zbirke čiju smo donaciju posredovali.

U ovom ćemo radu predstaviti zbirku naše proslavljene operetne prvakinja Ruže Cvjetičanin (sl.2.). Valja napomenuti da je zbirka već digitalizirana i opisana standardnom shemom metapodataka. Kao prvi korak, najvažnije je bilo istražiti sekundarne informacijske izvore kako bi se identificirali svi operetni, operni i dramski naslovi u kojima je Ruža Cvjetičanin ostvarila oko osamdeset uloga. Time je novostvorena vrijednost digitalne zbirke premašila puki broj digitalnih objekata, tj. digitalnih inačica analognih predmeta. U perspektivi, digitalna će zbirka obuhvatiti i druge baštinske izvore i tako postati integrirajući okvir za komunikaciju životne i umjetničke priče Ruže Cvjetičanin, neraskidivo utkane u kulturnu i glazbeno-scensku povijest grada Zagreba. Njoj će biti pridružena Zbirka Rudolfa Klepača (digitalizacijski plan za 2009.). U sljedećem broju časopisa *Informatica Museologica* predstaviti ćemo Zbirku Rudolfa Klepača, našega najvećeg fagotista.

1 Šola, Tomislav. *Marketing u muzejima: ili o vrlini i kako je obznaniiti*. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2001. Str. 71.

2 “Zapitamo li se tko izrađuje dokumentaciju, tada je nepisano pravilo da je izrađuje svaki stručnjak koji dolazi u dodir s baštinom, bilo da je istražuje, da na njoj radi ili komunicira njezine poruke. [...] Svatko je dužan dokumentirati i maksimalno djelotvorno identificirati ono što je utvrdio ili uradio na predmetu baštine.” Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1993. Str. 191.

Zbirka Ruže Cvjetičanin

Zbirka ima 476 predmeta: fotografija, kazališnih i koncertnih plakata i najava, programskih knjižica, notnih izdanja, časopisa i novinskih isječaka, dokumenata, nagrada te odjeće, modnog pribora, scenskog nakita i A/V zapisa, a moguća je i dopuna zbirke. Više od polovice zbirke čine fotografije, koje tematski pokrivaju dva razdoblja kazališne karijere Ruže Cvjetičanin – u

Hrvatskome narodnom kazalištu (1933.-1955.) i u Zagrebačkome gradskom kazalištu Komedija (1955.-1969.), život izvan scene – u mladenačkoj dobi i obiteljskom krugu sa suprugom i djecom – Marinom i Željkom (Zagreb, 23. listopada 1950. - Zagreb, 26. travnja 2005.), koji je također bio naš proslavljeni fagotist.

Opis na razini zbirke prema modelu RSLP³ dan je sljedećom shemom:

Naziv zbirke:	Zbirka Ruže Cvjetičanin	
Opis zbirke:	zbirka predmeta iz ostavštine zagrebačke operetne prvakinja Ruže Cvjetičanin (Zagreb, 5. 2. 1916. - Zagreb, 18. 2. 2002.)	
Fizička obilježja:	476 predmeta fotografije (275 kom.) kazališni i koncertni plakati i najave (18 kom.) programske knjižice (2 kom.) notna izdanja (6 kom.) ostala izdanja (1 kom.) časopisi (10 kom.) novinski članci (57 kom.) dokumenti (81 kom.) nagrade / spomenice (2 kom.) odjeća, obuća, modni pribor i scenski nakit (21 kom.) A/V zapisi (3 kom.)	
Jezici:	hrvatski, njemački, engleski	
Tip zbirke:	kulturno-povijesna, glazbeno-scenska	
Tema:	koncept:	opereta
	predmet:	Hrvatsko narodno kazalište, Veliko kazalište, Malo kazalište, Zagrebačko gradsko kazalište Komedija
	osobe:	Ruža Cvjetičanin, Zlatko Šir, Rudolf Klepač, Željko Klepač
	mjesta:	Zagreb, Split, Rijeka, Crikvenica, Novi Vinodolski, Dubrovnik, Salzburg, Graz, Linz, Lübeck
Vrijeme:	prikupljanja:	1921.-2002.
	nastanka:	1921.-2002.
Vlasnik:	Marina Würth Klepač	
Pridružena zbirka:	Zbirka Rudolfa Klepača	
Datum ulaska:	11. prosinca 2008.	
Način ulaska:	poklon	
Porijeklo:	Marina Würth Klepač, Zagreb, Tratinska 61	
Posredovanje:	mr. sc. Maja Šojat-Bikić, MGZ	

Iz sheme je razvidno da su predmeti kontekstualizirani prema ideji, a ne prema fizičkoj i funkcionalnoj taksonomiji. Detaljnije iščitavanje poruka predmeta i

konceptualizacija sadržaja zbirke rezultirat će sljedećom klasifikacijskom shemom, prema kojoj je modelirana i digitalna zbirka.

1. Djetinjstvo i mladost
1.1. Zaljubljena u operetu <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije s roditeljima, u školi, u kući u Mirkovečkoj 28, u vožnji biciklom, na tenisu, na kupanju, s prijateljicama
1.2. Audicija <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije, portreti snimljeni u fotoatelijeru ▫ nedovršeni memoari
2. Hrvatsko narodno kazalište (1933.-1955.)
2.1. Prvi nastup 1933. (<i>Senzacija u kazalištu</i>) <ul style="list-style-type: none"> ▫ nedovršeni memoari ▫ novinski članci (Jutarnji list, Večer)
2.2. Zlatno doba zagrebačke operete (1930-ih) <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije s operetnih predstava <i>Havajski cvijet</i> Paula Abrahama, <i>Fakinka</i> Jare Beneša, <i>Grofica Marica</i> Emmericha Kálmána, <i>Sveti Anton svih zaljubljenih patron</i> Jare Beneša, <i>Mam'zelle Nitouche</i> Hervéa, <i>Reci tko si</i> Rikarda Šimačeka, <i>Kneginja čardaša</i> Emmericha Kálmána, <i>Vesela udovica</i> Franza Lehára, <i>Barun Trenk</i> Srećka Albinija, <i>Vječni ženik</i> Đure Prejca ▫ plakati operetnih predstava <i>Mala Floramye</i> Ive Tijardovića, <i>Ševa</i> Franza Lehára, <i>Sveti Anton svih zaljubljenih patron</i> Jare Beneša, <i>Roxy</i> Paula Abrahama, <i>Đak prosjak</i> Karla Millöckera ▫ novinski članci (Jutarnji list, Večer, Novo doba) ▫ fotografije operetnog ansambla HNK
2.3. Idealan operetni par Ruža Cvjetičanin i Zlatko Šir <ul style="list-style-type: none"> ▫ autogram-karte (foto Tonka) ▫ fotografije snimljene u atelijeru, u kazališnim kostimima
2.4. Na zagrebačkoj radijskoj postaji <ul style="list-style-type: none"> ▫ klavirski separati šlagera iz repertoara Ruže Cvjetičanin ▫ fotografije s radijskih nastupa ▫ World-Radio, The BBC Foreign Programme Journal, 1937., s Ružom Cvjetičanin na naslovnici ▫ Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb, službeni list radiopostaje Zagreb, 1941., s Ružom Cvjetičanin na naslovnici
2.5. Ratne godine (1941.-1945.) <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije s operetnih predstava <i>Eva</i> Franza Lehára, <i>Pjesmom kroz život</i> Milana Asića, <i>Ples u operi</i> Richarda Heubergera, <i>Ptičar</i> Karla Zellera, <i>Ševa</i> Franza Lehára, <i>Tri djevojčice</i> Heinricha Bertéa prema glazbi Franza Schuberta, <i>Zemlja smiješka</i> Franza Lehára, komedije <i>Crvene ruže</i> Alda de Benedettija ▫ Gluma, hrvatski mjesečnik za kazališni život, 1943.
2.6. Nepoželjna buržujaska sladunjavost (1945.-1955.)
2.6.1. Pokušaji obnove operete <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije s obnovljenih operetnih predstava <i>Mam'zelle Nitouche</i> Hervéa, <i>Šišmiš</i> Johanna Straussa, ml. ▫ plakat operete <i>Šišmiš</i>
2.6.2. Obnova <i>Male Floramye</i> , 1948. <ul style="list-style-type: none"> ▫ fotografije s operetne predstave <i>Mala Floramye</i> Ive Tijardovića ▫ plakat operete <i>Mala Floramye</i> ▫ Kazališni list, vjesnik Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, 1948.

- partitura *Male Floramye* s posvetom skladatelja Ive Tijardovića, Školska knjiga, Zagreb, 1952.
- izdanje Ivo Tijardović: *Trideset godina kompozitorskog i kazališnog rada*, HNK Split, 1954.

2.7. Gostovanja u inozemstvu

- fotografije iz Opere u Grazu, 1952.
- programska knjižica Opere u Grazu
- kazališni plakati i najave Opere u Grazu i Lübecku te Zemaljskog kazališta u Linzu
- pisma i dopisnice koncertnih agencija s pozivima na gostovanja

2.8. Malobrojna priznanja

- Spomenica stogodišnjice Opere HNK, 1971.
- Zahvalnica Sindikalne podružnice HNK, 1971.

3. Zagrebačko gradsko kazalište Komedija (1955.-1969.)

3.1. *Grofica Marica* gubi aristokratski pridjev

- fotografije s operetne predstave *Marica* Emmericha Kálmána, 1954.
- plakat operete *Marica*

3.2. Obnova operete i prvi mjuzikli (1954.-1967.)

- fotografije s operetnih predstava *Stvaramo reviju* Marijana Maića, *Trenk i njegovi panduri* Srećka Albinija, *Đak prošnjak* Karla Millöckera, *Vesela udovica* Franza Lehára, *Viktorija i njen kavalir* Paula Abrahamma, *Kod bijelog konja* Ralpa Benatzkog, komedije *Nikad nije prekasno* Felicity Douglas
- programska knjižica operete *Trenk i njegovi panduri* Srećka Albinija
- plakati operete *Trenk i njegovi panduri*, mjuzikla *Lady* iz Pariza, operete *Tri djevojčice*
- fotografije ansambla Komedije
- dva audiozapisa

3.3. Trijumfalni 30-godišnji jubilej 1964.

- fotografije s jubilarne proslave u HNK i Komediji
- pozivnica na proslavu i predstavu *Kod bijelog konja* u HNK
- telegrami, pisma i posjetnice čestitara, hrvatskih uglednika
- zlatnocrna koktel-haljina s proslave
- novinski članci

4. U mirovini

4.1. *Stakleni dragulji*

- snimka TV emisije *Stakleni dragulji* iz 1972.
- scenski nakit ("stakleni dragulji")
- klavirski separat iz *Grofice Marice*
- klavirski separat *Hello Dolly*
- časopis *Studio*, različiti brojevi
- novinski članci
- pisma obožavatelja

4.2. Sjećanja primadone

- časopis *Studio*, različiti brojevi
- časopis *Vikend*, različiti brojevi
- posljednji intervju *Jutarnjem listu*, 2001.

5. U obiteljskom krugu

5.1. Vjenčanje s Rudolfom Klepačem 1945.

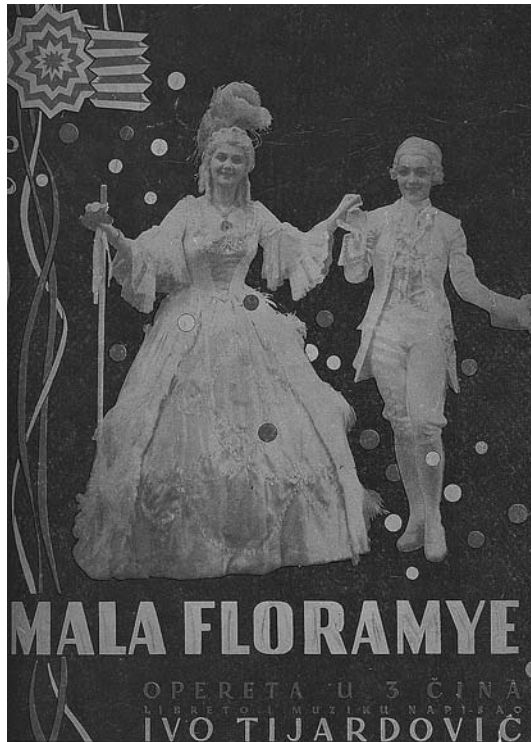
- fotografije iz obiteljskog albuma

5.2. Obiteljski život na relaciji Zagreb - Salzburg - Dramalj

- fotografije iz obiteljskog albuma
- osobni dokumenti
- haljine, pelerina, kapa, torbice, sandale, rukavice

sl.2. Ruža Cvjetičanin

sl.3. Naslovnica partiture Male Floramye iz 1952. godine

Neki naglasci iz Zbirke Ruže Cvjetičanin

Među notnim izdanjima ističe se glasovirsko izdanje partiture Tijardovićeve *Male Floramye* (Školska knjiga, Zagreb, 1952.), na čijoj je naslovnici, prema izričitoj želji skladatelja, Ruža Cvjetičanin u raskošnom kostimu Floramye (sl. 3.). Na prvoj stranici zapisana je posveta: *Zagrebačkoj izvrstnoj Floramye Ruži Cvjetičanin na uspomenu Ivo Tijardović, Zagreb, 1954.*

Od časopisa valja istaknuti World-Radio, The BBC Foreign Programme Journal, od 24. prosinca 1937., s Ružom Cvjetičanin na naslovnici i potpisom: *The Rose Flower of Yugoslavia – which is the translation of the name of Miss Ruza Cvjeticanin, the charming singer who frequently broadcasts from Zagreb*⁴ (sl.5.). Reporter koji je snimio tu fotografiju poslao je Ruži Cvjetičanin primjerak novina.

Brojni novinski članci svjedoče o iznimnoj kazališnoj karijeri⁵, a korespondencija s austrijskim i njemačkim koncertnim agencijama⁶ o pozivima i gostovanjima u inozemstvu. Kazališni plakati iz tridesetih godina 20. stoljeća pokazuju koliko je bio intenzivan operetni život u Zagrebu, kada se priređivalo četiri do čak osam premijera u godini te igrane po dvije predstave nedjeljom i blagdanom.

Telegrami, čestitke i posjetnice hrvatskih uglednika – pjevača, glumaca, kazališnih djelatnika, skladatelja, dirigenata i političara⁷ – u povodu proslave 30. obljetnice umjetničkog rada, 25. svibnja 1964. godine, dragocjena su svjedočanstva jedne velike operetne karijere. Srećom, sačuvana je zlatnocrna koktel-haljina iz zagrebačkog salona “Renata”, u kojoj je Ruža Cvjetičanin

proslavila svoj veliki 30-godišnji jubilej u HNK. Tu su i druge haljine iz salona “Renata”, torbice, sandale i rukavice te lijepa mala zbirka scenskog nakita (sl.9.). Također je dragocjena zbirka tzv. autogram-karti (sl.6.), snimljenih u poznatim zagrebačkim fotoateljima (Tonka, Sesar, Reputin).

Nažalost, Ruža Cvjetičanin nije završila započete memoare. Ostao je rukopis na samo 11 stranica, ali i iz tako kratkog uvoda u primadonina sjećanja možemo iščitati kako je već zarana imala samo jedan san – postati operetnom pjevačicom.

Zbirka Ruže Cvjetičanin obogatila je fundus Muzeja grada Zagreba, posebice fototeku i dijelom pokrila važnu tematsku cjelinu iz kulturne povijesti grada – zagrebački operetni život od tridesetih do šezdesetih godina 20. st., koja do sada nije bila znatnije zastupljena u muzejskom fundusu. Ako se prezentira javnosti, vratit će u život ugaslu tradiciju zagrebačke operete. No komunikacija s predmetima zbirke neće biti dovoljna, valjat će obraditi i druge izvore i naći dobru mjeru zahvata u dubinu teme. Svakako će trebati sagledati zagrebački operetni život u cjelini, s naglascima na zlatnom dobu između dva rata (pogotovo tridesetih godina 20. st.), vrijeme Drugoga svjetskog rata i poraća, kad je opereta zasmetala novoj političkoj eliti. Pridružena Zbirka Rudolfa Klepača upotpunit će sliku o umjetničkom paru Cvjetičanin-Klepač, a mogla bi potaknuti i novi ciklus digitalnih projekata, s temom znamenitih zagrebačkih parova (primjerice, Rudolfa i Margite Matz, Miroslava i Bele Krleže, Cate i Dubravka Dujšina, čije zbirke Muzej grada Zagreba čuva), no to bi zahtijevalo prodigitalne promjene u profesionalnom habitusu i pomake od institucionalne orijentiranosti na predmet baštine prema fokusiranosti na korisnike. Dopuštajući si ekskurs, možemo se usput zapitati koliko je znamenitih Zagrepčana prezentirano na webu, kako uopće prezentiramo nacionalne kulturno-povijesne teme i koliko smo zapravo indiferentni prema korisnicima. No ostavimo tu temu za neku drugu priliku, a ovdje se pozabavimo činjenicama iz umjetničkog života Ruže Cvjetičanin kao okvirom za multimedijско pripovijedanje na webu ili in situ (sl.8.), definiranim klasifikacijskom shemom digitalne zbirke. Priča ne prenosi samo apologetske fraze, već daje i kritički pogled na prošlost, uz, dakako, što više korištenja osobnih iskaza same primadone i glazbenih kritičara (izvori u povijesnoj periodici) kako bi se povećala njezina evidencijska vrijednost.

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU RUŽE CVJETIČANIN KAO OKVIR ZA MULTIMEDIJSKU PRIČU

Zaljubljena u operetu

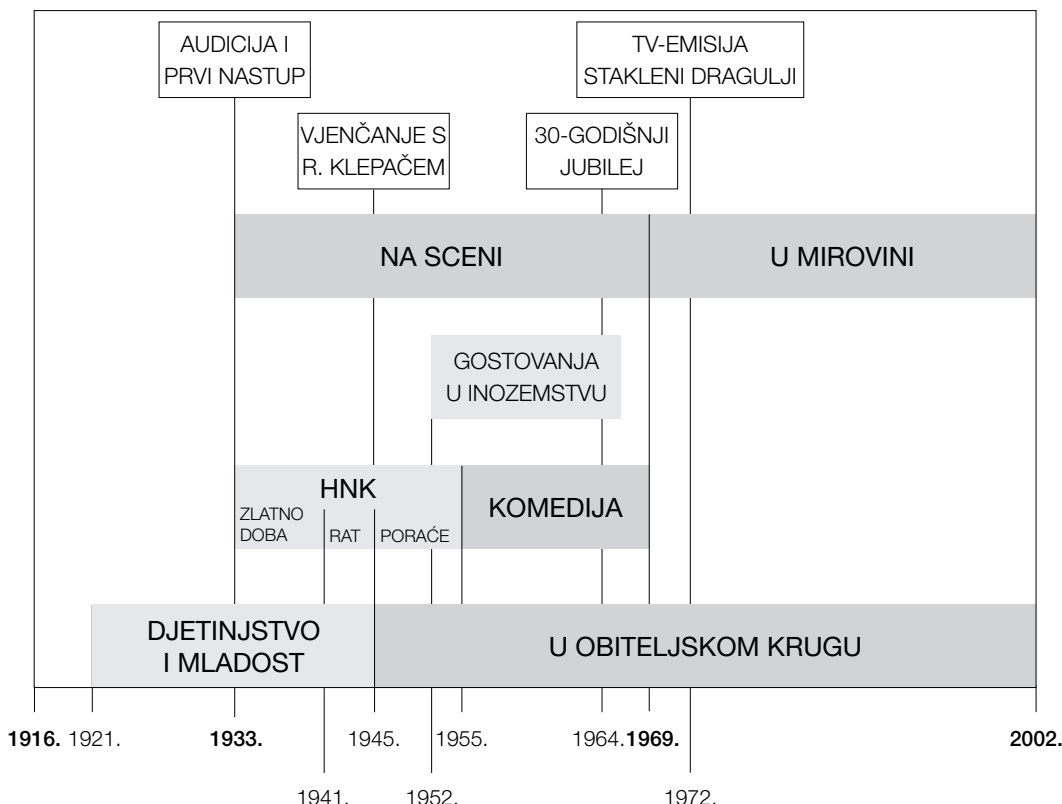
Ruža Cvjetičanin kćerka je Đure Cvjetičanina, uglednoga financijskog nadsavjetnika, i majke Marije r. Kundmann. Do pete godine živjela je u Budimpešti, potom u Splitu, a u osmoj godini vratila se u Zagreb. Stanovala je na

4 “Ružin cvijet” Jugoslavije – što je prijevod imena gospođice Ruže Cvjetičanin, šarmantne pjevačice koja često nastupa na Radio Zagrebu (prijevod MŠB).

5 Između dva rata u Zagrebu su izlazile novine Jutarnji list (1912.-1941.), Večer (1920.-1941.), Obzor (1920.-1941.), Novosti (1907.-1941.) i Hrvatski dnevnik (1936.-1941.), koje su redovito donosile kazališne kritike, među kojima i operetne. Pisali su ih Lujo Šafranek-Kavić, Žiga Hiršler, Vladimir Kovačić i dr.

6 Opera Int. Konzertorganisation Wien, Bühnenvermittlung Alois Starka Wien, Städtische Bühnen Dortmund, Städtische Bühnen Gelsenkirchen, Felix Ballhausen Theater-Agentur München.

7 Milan Asić, Miladen Bašić, Viktor Bek, Pero Budak, Marija Crnobori, Cata Dujšin-Ribar, Lili Čaki, Mirjana Dančuo, Josip Dečić, Margita i Dejan Dubajić, Marko Fotez, Aleksandar Freudenreich, Jakov Gotovac, Milan Horvat, Emil Kutijaro, Marica Lubejeva, Vera Misita, Ivo Oberski, Boris Papandopulo, Václav Runkas, Vladimir Ruždjak, Milan Šepec, Ivo Tijardović, Nenad Turkalj, Ivo Vujljević, Zagrebački solisti, Većeslav Holjevac, Pero Pirker, dr. Ivan Ribar, Ivan Šibl i dr.

sl.4. Grafički prikaz zbirke

Trešnjevci, u Mirkovečkoj ulici 28, i pohađala realnu gimnaziju. U Zagrebu je zarana upoznala svijet operete i počela maštati o svojemu budućem mjestu na kazališnim daskama.⁸ Jedina, ali velika prepreka ostvarenju tog sna bio je strog i prilično konzervativan otac. No sudbina joj je bila sklona. Počela je potajno učiti pjevanje kod Ivane Arnold i Marijana Majhenića. U jednom društvu slučajno ju je otkrio tenor Gustav Remec te, oduševljen i iznenađen s obzirom na njenu mladost, obećao da će je predložiti za audiciju u opereti.

Sa sedamnaest godina na audiciju

□ U rukopisu započetih memoara čitamo: *Audicija se obično pravi na pozornici, ali ja sam je imala u najužem krugu u sobi dirigenta Oskara Jozefovića. Kada me je ugledao, odmah je rekao pa to je ona mala što vječito stoji ispred kazališta. Posve naravno, uvijek sam čekala glumce i tražila autograme. Vidjela sam da baš nije previše ozbiljno shvatio moju audiciju. Međutim, kada sam otpjevala dvije arije iz Grofice Marice i Zemlje smiješka, sasvim se je promijenio. Odmah je nazvao intendanta Petra Konjovića i direktora opere Krešu Baranovića, po razgovoru sam osjetila da sam mu se neobično svidjela, ali sam morala ponovno doći drugi dan na audiciju, ali sada je bio kompletan auditorij: Konjović, Baranović, Matačić, Jozefović, Binički⁹ i još neki mladi dirigenti. Ja sam ponovno otpjevala moje dvije arije s istim elanom i ubrala svoj prvi aplauz. Smjesta me je Konjović pozvao u svoju sobu na razgovor. Ponudio mi je glavnu ulogu u*

opereti Grof Luxemburg pošto se je ta opereta upravo uvježbavala [...] Konjović me tada upozorio na sve lijepe i teške časove toga zvanja i rekao mi je neka uvijek tako neposredno i srdačno pjevam kao što sam sada na audiciji. Još mi je rekao neka nemam tremu, neka si uvijek zamišljam da one glave što vidim u tmni gledališta, da su to kupusove glave.

I tako je maloljetna Ruža Cvjetičanin odmah uskočila u probe Lehárova *Grofa Luxemburga* sa svojim prvim partnerom, Nikšom Stefaninijem. Uslijedilo je savršavanje pjevanja kod Ivane Arnold i Marijana Majcena (kasnije Marije Borčić) te plesa kod Margarete Froman. Prije nastupa uspjela je, posredovanjem obiteljske prijateljice, privoljeti oca na dopuštenje za izlazak na kazališnu scenu.

Senzacija u kazalištu

Debitirala je 22. studenoga 1933. godine naslovnom ulogom Angèle Didier u opereti *Grof Luxemburg* Franza Lehára, u Malom kazalištu¹⁰ (danas Dramsko kazalište Gavella) i odmah poznjela veliki uspjeh među zagrebačkom publikom i kritikom. Sljedećeg dana zagrebački dnevni list *Večer* objavljuje prikaz Žige Hiršlera pod naslovom *Senzacija u kazalištu – Ruža Cvjetičanin izvrstan talent*, a Jutarnji list tekst Luje Šafraneka-Kavića *Grof Luxemburg / Debut Ruže Cvjetičanin*. Hiršler ističe kako je u Ruži Cvjetičanin otkrivena rijetka akvizicija, te se čini, da smo s njom dobili silu, koja će moći privući

8 Operete su se tada davale u zgradi Streljane u Tuškancu. Kazalište u Tuškancu svečano je otvoreno 26. prosinca 1923. operetom *Mikado* Arthura Seymoura Sullivana. Posljednja predstava održana je 10. veljače 1929. godine. Operetni solisti bili su Irma Polak, Mila Popović-Mosinger, Fanika Haiman, Ančica Mitrović, Tošo Lesić, Arnošt Grund, Milan Šepec, Aleksandar Binički, Zvonimir Tkalec, Dejan Dubajčić, Stjepan Ivelja, Ivo Oberski, Viktor Leljak, Alfred Grünhut i dr. Cindrić, Pavao. *Kazalište u Tuškancu*. // Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu. Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, 1969. Str. 423-424.

9 "Teško je zamisliti kompetentniju komisiju od ove, koja je istog trenutka primijetila njezinu pjevačku i scensku nadarenost i ništa manje izražen temperament" (Davor Schöpf u emisiji "Popularni operetni prvaci – Ruža Cvjetičanin", Drugi program Hrvatskoga radija, 14. srpnja 1993.).

10 Bivši kino Helios u Frankopanskoj 10, preuređen u kazalište, koje je svečano otvoreno 23. veljače 1929. U tom je kazalištu opereta doživljavala svoje velike dane dok su nastupali Mila Popović-Mosinger, Erika Druzović, Nada Auer, Ruža Cvjetičanin, Marica Lubejeva, Fanika Haiman, Margita i Dejan Dubajčić, Milan Šepec, Drago Hrzić, Aleksandar Binički, Vladimir Majhenić, Zvonko Tkalec i drugi. Sa završetkom kazališne sezone 1952./53., 30. lipnja 1953. završilo je djelovanje Maloga kazališta kao dependanse matične kuće HNK (Grković, Mato. *Malo kazalište*. // Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu. Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, 1969. Str. 477-479.).

sl.5. Naslovnica časopisa World Radio s Ružom Cvjetičanin

ljude u kazalište. Ona je znala oduševiti dupkom puno gledalište, koje je orilo od frenetičnog pljeska. Nastup mlade Ruže Cvjetičanin bijaše zaista mala i prava operetna senzacija nakon dugog vremena.

Šafranek-Kavić će izvijestiti: *Ova još vrlo mlada pjevačica je jaki, rodjeni, izraziti, vrlo ljubazni i graciozni pozorišni talenat. Sigurna muzikalnost, još nezreli, ali vanredno ugodan zvonki, opsežni, već sada izdašni, od prirode dobro postavljeni svijetli i sjajni sopran, temperaturnat, veliki glumački i plesački dar, krasna vitka pojava uz dražesno lice, to su sve pozitivne sposobnosti, koje su u jednoj večeri mladu početnicu učinile miljenikom publike. Od nje struji onaj čarobni teatarski fluidum koji stvara kontakt i koji sugestivno osvaja, a kojega nitko ne može naknadno steći ili nadomjestiti nečim naučenim.*

Intendant HNK Petar Konjović nije mogao nazočiti trijumfalnom debiju jer je bio u Parizu, ali poslali su mu telegram i on je telegramom odgovorio da Ruža Cvjetičanin može smjesta potpisati angažman. Potpisivanje stalnog angažmana usred kazališne sezone, uz izvrsne operetne pjevačice – Milu Mosinger-Popović, Margitu Dubajić, Nadu Auer, Maricu Lubejevu i Eriku Družović – bio je svojevrsan presedan.

Zlatno doba zagrebačke operete

Tridesete godine 20. st. bile su zlatne godine zagrebačke operete. Tada je Hrvatsko narodno kazalište iznosilo po nekoliko premijera u sezoni. Ruža Cvjetičanin ostvarila je sve primadonske i subretske naslovne uloge¹¹ u operetama koje su činile repertoar HNK sljedeća dva desetljeća od njezina debija i bile izvođene na dvije scene, u Velikome i Malom kazalištu (predstave

s manjim ansamblom). Nažalost, nije ostao zabilježen nijedan zvučni zapis cjelovite operetne uloge, već samo poneke arije¹², ali u arhivi Kazališta nalazimo zapise o desecima ostvarenih naslovnih uloga (navodimo ih redoslijedom premijernih izvedbi, praizvedbi odnosno obnova).

To su:

- Angèle Didier (Franz Lehár, *Grof Luxemburg*, obnova 7. studenoga 1933.)
- Dijete (Ralph Benatzky, *Dražesno dijete / Das Schokoladenmädchen oder bezauberndes Fräulein*, premijera 14. siječnja 1934.)
- Raka (Paul Abraham, *Havajski cvijet / Die Blume von Hawaii*, premijera 20. ožujka 1934.)
- Margita (Franz Lehár, *Ševa / Wo die Lerche singt*, premijera 17. lipnja 1934., obnova 10. ožujka 1944.)
- Floramye (Ivo Tijardović, *Mala Floramye*, obnove 11. rujna 1934. i 27. veljače 1948.)
- Mia (Rikard Šimaček, *Reci tko si*, praizvedba 23. studenoga 1934.)
- Apolenka (Jara Beneš, *Sveti An ton, svih zaljubljenih patron / U svatého Antonička*, premijera 22. prosinca 1934.)
- Ankica (Žiga Hiršler, *Kaj nam pak moreju*, praizvedba 31. siječnja 1935.)
- Fedora (Emmerich Kálmán, *Cirkuska princeza / Die Zirkusprinzessin*, obnova 2. veljače 1935.)
- Nelly (Edmund Eysler, *Umjetnička krv / Künstlerblut*, obnova 22. veljače 1935.)
- Denise (Florimond Hervé, *Mam'zelle Nitouche*, obnove 1. travnja 1935., 12. listopada 1940. i 15. studenoga 1947.)
- Bara (Đuro Prejac, *Vječni ženik*, praizvedba 29. travnja 1935., obnova 1. rujna 1940.)
- Honorine (Moise Simons, *Ti si ja / Toi c'est moi*, premijera 19. lipnja 1935.)
- Ančica (Bernhard Grün, *Gdje cvate ljubav / Wo die Liebe blüht*, premijera 1. listopada 1935.)
- Hannerl (Franz Schubert–Heinrich Berté, *Tri djevojčice / Das Dreimäderlhaus*, obnove 4. listopada 1935. i 22. ožujka 1953.)
- Jaromira (Jaromir Weinberger, *A propos, što radi Andula / Apropó co dělá Andula*, premijera 23. studenoga 1935.)
- Marica (Emmerich Kálmán, *Grofica Marica / Gräfin Maritza*, 1935.)
- Anita (Franz Lehár, *Giuditta*, premijera 7. ožujka 1936.)
- Zlata (Žiga Hiršler, *Napred naši*, praizvedba 13. ožujka 1936.)

¹¹ U subretskom fahu naslijedila je Maricu Lubejevu, koja je iz HNK otišla 1939. godine.

¹² Hrvatski radio posjeduje snimke arije Giuditte iz istoimene Lehárove operete, nastupne arije grofice Marice iz istoimene Kálmánove operete, duet grofa Tassila (Đani Šegina) i grofice Marice iz Kálmánove Grofice Marice, duet Mary i Su-Čonga (Berto Matešić) iz Lehárove *Zemlje smiješka*, ariju iz Hermanova mjuzikla *Hello Dolly*. Arija grofice Marice i duet Tassila i Marice snimljeni su na dvostrukom CD-u *Sve Komedijne godine*, koji je Komedija objavila 2000. godine, u povodu 50. obljetnice djelovanja.

sl.6. Autogram-karta iz ateliera Tonka

sl.7. Tenor Zlatko Šir i Ruža Cvjetičanin

- Hanči (Jara Beneš, *Na zelenoj livadi / Na ty louce zeleny*, premijera 19. travnja 1936.)
- Valencienne (Franz Lehár, *Vesela udovica / Die lustige Witwe*, obnove 2. srpnja 1936. i 28. svibnja 1941.)
- Olga (Jarda Jankovec, *Kukavica / Horimir kukačka*, premijera 23. rujna 1936.)
- Bessie (Jara Beneš, *Fakinka / Uličnice*, premijera 9. studenoga 1936.)
- Vera (Eduard Gloz, *Tu je sreća*, praizvedba 23. prosinca 1936., obnova 20. prosinca 1942.)
- Bronislava (Karl Millöcker, *Đak prosjak / Der Bettelstudent*, obnova 14. veljače 1937.)
- Stasi (Emmerich Kálmán, *Kneginja čardaša / Die Csardasfürstin*, obnova 24. ožujka 1937. pod naslovom *Silva*)
- Cilika (Fery Klammert–Rudolf Hochwall, *Sretni Tonček / Saison in Kitzbühl*, premijera 17. lipnja 1937.)
- Ivka (Žiga Hiršler, *Iz Zagreba u Zagreb*, praizvedba 3. listopada 1937.)
- Roxy (Paul Abraham, *Roxy*, premijera 20. studenoga 1937.)
- Fatima (Alfred Pordes Srečković, *Omer-paša*, praizvedba 19. siječnja 1938.)
- Mare (Eduard Gloz, *Na plavom Jadranu*, praizvedba 8. veljače 1938.)
- Tončka (Jara Beneš, *Djevojčice iz Praga / Za naší salaš*, premijera 16. studenoga 1938.)

- Collete (Srećko Albini, *Bosonoga plesačica*, preradba 23. travnja 1939.)
- Franzi (Oscar Strauss, *Čar valcera / Ein Walzertraum*, obnova 15. lipnja 1939.)
- Greta (Franz Lehár, *Plava mazurka / Die blaue Mazur*, premijera 27. listopada 1939.)
- Ciboletta (Johann Strauss, *Jedna noć u Veneciji / Eine Nacht in Venedig*, premijera 21. travnja 1940.)
- Marica (Srećko Albini, *Barun Trenk*, obnova 9. siječnja 1941.)
- Pepita (Franz Lehár, *Eva*, obnova 10. listopada 1941.)
- Christa (Karl Zeller, *Ptičar / Der Vogelhändler*, obnova 21. prosinca 1941.)
- Ana (Milan Asić, *Pjesmom kroz život*, praizvedba 29. siječnja 1942.)
- Dolly (Ralph Benatzky, *Moja sestra i ja / Meine Schwester und ich*, obnova 23. travnja 1942.)
- Rosalinda (Johann Strauss, ml. *Šišmiš / Die Fledermaus*, obnove 8. prosinca 1944. i 28. listopada 1952.)
- Mi (Franz Lehár, *Zemlja smiješka / Das Land des Lächelns*, obnova 21. prosinca 1944.)
- Jarinka (Boris Aleksandrovič Aleksandrov, *Svadba u Malinovki*, premijera 15. rujna 1947.)

Tempo zlatnog doba zagrebačke operete bio je ubitačan¹³. Ruža Cvjetičanin imala je i po 280 nastupa u sezoni jer tada nije bilo alternacija. S uspjehom je nastupila u naslovnoj ulozi Marine Verani u komediji Crvene ruže (*Due dozzine di rose scarlatte*) Alda de Benedettija (obnova u svibnju 1945. u Malom kazalištu).

¹³ Četiri premijere 1933. godine, pet 1934., osam 1935., šest 1936., tri 1937., četiri 1938. itd. Nedjeljom, na Božić i Štefanje, davale su se po dvije predstave, popodnevna i večernja.

sl.8. Elementi multimedijske priče

Idealan operetni par

Ruža Cvjetičanin nastupala je s vodećim opernim i operetnim pjevačima – Nikšom Stefaninijem, Slobodanom Živojnovićem, Milanom Šepecom, Ivom Oberskim, Vladimirom Majhenićem, Stojanom Kolarovim, Stjepanom Iveljom i dr., a najdražeg partnera, tenora Zlatka Šira¹⁴, s kojim je zajedno nosila zagrebački repertoar klasične operete, i kritika i publika smatrali su njezinim idealnim partnerom. Prvi su put zajedno nastupili 15. lipnja 1939. u opereti *Čar valcera* Oscara Straussa. Oduševljavali su publiku i kritiku u Lehárovim operetama *Eva*, *Plava mazurka* i *Ševa*, Heubergerovu *Plesu u operi*, Zellerovu *Ptičaru*, Hervéovoj *Mam'zelle Nitouche*, Asićevoj opereti *Pjesmom kroz život* i dr.

Ljubimica Zagreba

Godine 1945. udala se za fagotista Rudolfa Klepača, koji je tada bio član i solist opernog orkestra HNK. Rudolf Klepač će 1955. godine započeti svoju solističku i profesorsku karijeru na Mozarteumu u Salzburgu te postati jedan od najvećih fagotista svjetskoga glasa. Koliko su Zagrepčani voljeli Ružu Cvjetičanin, najbolje svjedoči zgoda na dan njezina vjenčanja: *Vjenčali smo se 8. travnja 1945. godine. Preradovićev trg bio je pun ljudi. Okupilo ih se nekoliko tisuća. Bacali su mi cvijeće i vikali: Predomislite se. Išli smo se slikati fotografu Sesaru u Ilici. Tek u ovim godinama saznajem koliko su me voljeli kad me zaustave na ulici pa kažu: Joj, da znate kak smo bili u vas zaljubljeni.*¹⁵

14 Zlatko Šir (Zagreb, 1911. - Zagreb, 1997.), operni i operetni tenor i pedagog, na sceni HNK debitirao 15. lipnja 1939. u opereti *Čar valcera* Oscara Straussa.

15 Ružin cvijet. // Vikend. 1194 (1991.), str. 28.

16 Radio Zagreb, utemeljen 15. svibnja 1926. godine, unajmio je 1940. godine prostorije u tvornici Arko, u Vlaškoj 116, i time si omogućio normalan rad. Preseljenje s Markova trga na Gornjem gradu obavljeno je u rujnu 1940. godine. Pjevače je otada mogao pratiti orkestar.

Fotografije Ruže Cvjetičanin (tzv. autogram-karte, većinom snimljene u fotoateljelu Tonka) prodavale su se na zagrebačkim kioscima, uz fotografije filmskih zvijezda, izlazile su i na naslovnica ilustriranih novina (Cinema, Panorama, Radio-Zagreb). Njezin glas često se čuo sa zagrebačke radijske postaje (najprije s Gornjega grada, a od rujna 1940. iz Vlaške ulice¹⁶), na kojoj je uživo izvodila popularne šlagere i operetne arije. Vlaho Paljetak i njegova *Marijana* u ritmu tanga (1936.) označili su početak domaće produkcije plesnih melodija. Do pojave lake glazbe i stasanja generacije zabavnoglasbenih izvođača krajem četrdesetih i u pedesetim godinama, operni i operetni prvaci nosili su, uz klasični, i repertoar lakšeg žanra te kabaretski program. Prije *Marijane* veliku je popularnost stekla pjesma *Daleko m'e biser mora* iz Tijardovićeve operete *Mala Floramye*, u interpretaciji Ruže Cvjetičanin.

Ratne godine

Najuspješnije operetne godine Ruže Cvjetičanin poremetio je Drugi svjetski rat. Ipak, i u tim tegobnim vremenima kulturni je život bio prilično intenzivan. U HNK se uspješno izvode operne, operetne i dramske predstave. U Malom kazalištu praižvedene su domaće operete *Pjesmom kroz život* Milana Asića (29. siječnja 1942.) i *Čar mjesečine* Eduarda Gloza (8. lipnja 1944.), a obnovljena je Glozova opereta *Tu je sreća* (20. prosinca 1942.). U Velikom kazalištu obnovljene su operete *Vesela udovica* Franza Lehára (28. svibnja 1941.), *Eva* Franza Lehára (10. listopada 1941.), *Ptičar* Karla Zellera

sl.9. Scenski nakit

(21. prosinca 1941.), *Moja sestra i ja* Ralpa Benatzkog (23. travnja 1942.), *Ples u operi* Richarda Heubergera (1943.), *Ševa* Franza Lehára (10. ožujka 1944.), *Šišmiš* Johanna Straussa, ml. (8. prosinca 1944.) i *Zemlja smiješka* Franza Lehára (21. prosinca 1944.).

Nepoželjna buržujaska sladunjavost

Za operetu, međuratnoj zagrebačkoj kazališnoj publici najdražu glazbeno-scensku formu, u poraću nastaju tjeskobna vremena. *Opereta vuče slušaoca sobom u kraj lagodne bezbrižnosti i savršeno ne traži od njega da mu se nametne nekom složenosti, sistemom ili čak problematikom. Cilj joj je zabava, nasmijanost i nestašnost dobrog raspoloženja, razigranost koja se sama sobom nameće prpošnim tonovima i uzdiže iznad tmurnosti svakidašnjice. Spontani humor upotpunjuje ovaj ugođaj.*¹⁷ Ta buržujaska sladunjavost nije se činila dovoljno odgojnim poslijeratnim komunističkim vlastima. Scenografska i kostimografska raskoš operete, prinčevi, baruni, grofice i kneginje nisu više bile dobrodošle scenske pojave. U pokušaju obnove operete, HNK postavlja *Svadbu u Malinovki* sovjetskoga skladatelja Borisa Aleksandroviča Aleksandrova (premijera je bila 15. rujna 1947. u Malom kazalištu).

Povratkom Ive Tijardovića u HNK¹⁸ obnovljena je 1948. godine njegova *Mala Floramye*¹⁹, a 17. lipnja iste godine doživjela je 150. izvedbu. U razgovoru s Denisom Derkom Ruža Cvjetičanin se prisjetila: *Za tu Floramye red je bio od Kazališne kavane do HNK. To je bila ludnica. On je kao intendant stvarno riskirao, i to je bila*

*raskošna, bogata predstava s velikim baletom. No, tu je bio kraj.*²⁰

Osim *Mala Floramye*, obnovljene su operete *Mam'zelle Nitouche* Florimonda Hervéa (15. studenoga 1947.), *Šišmiš* Johanna Straussa, ml. (28. listopada 1952. i 6. ožujka 1966.), *Tri djevojčice* Heinricha Bertéa na glazbu Franza Schuberta (22. ožujka 1953.). Ipak, opereta nezadrživo gasne na daskama Velikoga kazališta.

U tom razdoblju Ruža Cvjetičanin je nastupala i u manjim opernim ulogama kao Esmeralda (Bedřich Smetana, *Prodana nevjesta*, obnova 17. rujna 1945.), Frasquita (Georges Bizet, *Carmen*, obnova 28. listopada 1945. te 1. studenog 1953.), carević Fjodor (Modest Petrovič Musorgski, *Boris Godunov*, obnova 30. lipnja 1946.), Musetta (Giacomo Puccini, *La Bohème*, obnova 7. studenog 1946.), Lucietta (Ermanno Wolf-Ferrari, *Četiri grubijana*, obnova 19. travnja 1950.), Pjevačica (Ivo Tijardović, *Dimnjaci uz Jadran*, praizvedba 20. siječnja 1951.).

Godine 1952. gostuje u Opernhaus u Grazu, u ulozi Rosalinde u Straussovu *Šišmišu* (među prvim je hrvatskim umjetnicima koji su nakon rata dobili putovnicu), a 1954. u Lübecku pjeva Fedoru u opereti *Cirkuska princeza* Emmericha Kálmána. Godine 1965. nastupa u Linzu, u Kálmánovoj *Grofici Marici*. Gostovala je još u Gelsenkirchenu i Wiesbadenu. Bilo je mnogo poziva iz inozemstva, ali zbog djece i suprugove međunarodne karijere odlučila je ostati u Zagrebu.

17 Novo doba, 5. svibnja 1937.

18 Imenovan je intendantom 11. srpnja 1945. i na toj je dužnosti ostao do 29. rujna 1949. godine.

19 Ivo Tijardović, sudionik NOB-a, uspio je dobiti dopuštenje vlasti za izvedbu svoje operete *Mala Floramye* na pozornici Velikoga kazališta. Izvrsna izvedba *Mala Floramye* u bogatoj scenskoj opremi davala se od 27. veljače 1948. do 2. travnja 1950. 50 puta, uvijek u punoj dvorani. To je ujedno bila zadnja izvedba domaće operete u 20. st. na pozornici Velikoga kazališta (Lipovšćak, Veljko. *Zabavna glazba u Zagrebu između 1920.-1960.* // Leiner, Vesna; Maja Šojat-Bikić; Boris Mašić. *Mister Morgen – Ivo Robić*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2007. Str. 195.).

20 Derk, Denis. *Grofica Marica u – osamaestoj*. // Zagrebački trg. 7 (1995.), str. 20.

Opereta seli u Komediju

Zagrebačko gradsko kazalište Komedija, utemeljeno 1. studenoga 1950. godine, počinje djelovati 29. studenoga iste godine i već 23. prosinca izvodi operetu *Zemlja smiješka* Franza Lehára.²¹ Taj će glazbeno-scenski oblik, uz kasniji mjuzikl (od 1960.) i rock-operu (od 1975.), postati zaštitnim znakom Komedije. Godine 1954. Ruža Cvjetičanin je kao gošća nastupila u *Marici* Emmericha Kálmána, u režiji Borivoja Šembere (premier je bila 26. svibnja 1954., a obnova 13. lipnja 1965. pod punim naslovom). *Grofica Marica* počela se u Komediji igrati pod naslovom *Marica*. Čak i Narodni list od 21. prosinca 1954. godine smatra to preimenovanje nepotrebnim gubitkom "operetno-aristokratskog atributa u naslovu". Ruža Cvjetičanin tada je još imala stalni angažman u HNK, no kad je glavno nacionalno kazalište ugasilo operetu, a ona nije željela pjevati manje operne uloge, 1. rujna 1955. prelazi u Komediju, na nagovor tadašnjeg ravnatelja, prof. Ive Hergešića. Komedija je, uz Ružu Cvjetičanin, imala izvrsne soliste – Melitu Kunc, Nadu Sirišević, Mirjanu Dančuo, Lili Čaki, Slavena Smodlaku, Marijana Kunšta, Đanija Šeginu, Vladu Štefančića i dr.

U Komediji je Ruža Cvjetičanin ostvarila ove uloge²²:

- grofica Marica (Emmerich Kálmán, *Grofica Marica / Gräfin Maritza*, premijera 26. svibnja 1954. pod naslovom *Marica*, obnova 13. lipnja 1965. pod izvornim naslovom *Grofica Marica*)
 - Perina (Ivo Tijardović, *Splitski akvarel*, premijera 29. siječnja 1955.)
 - Josepha Vogelhuber (Ralph Benatzky, *Kod bijelog konja / Im weissen Rössl*, obnove 21. listopada 1955. te 25. svibnja 1964.)
 - Maja Bilin (Marijan Maić, *Stvaramo reviju*, praizvedba 26. svibnja 1956.)
 - Floramy/Suzette (Ivo Tijardović, *Mala Floramy*, premijera 18. studenoga 1956.)
 - Marica (Srećko Albini, *Trenk i njegovi panduri*, premijera 25. svibnja 1957.)
 - Viktorija (Paul Abraham, *Viktorija / Viktoria und ihr Husar*, premijera 19. ožujka 1958.)
 - Bronislava (Karl Millöcker, *Đak prosjak / Der Bettelstudent*, premijera 13. veljače 1959.)
 - Hanna Glawari (Franz Lehár, *Vesela udovica / Die lustige Witwe*, premijera 27. studenoga 1959.)
 - Erynne-Odette (Peter Kreuder, mjuzikl *Lady iz Pariza*, premijera 19. siječnja 1967.)
 - Giuditta Grisi (Franz Schubert, *Tri djevojčice / Das Dreimäderlhaus*, premijera 26. travnja 1967.).
- Također je nastupila u ulozi Barbare Dixon u komediji *Nikad nije prekasno (It's never to late)* Felicity Douglas (premier je 27. listopada 1958.).

21 Klarić, Dubravka. *Prošlost i sadašnjost "Komedije"* [citirano: 2008-12-29]. Dostupno na: <http://www.komedija.hr/okazalistu/proslost.htm>

22 Na ovim podacima autorica zahvaljuje Dubravki Klarić iz ZGK Komedija.

23 Bilo je to 25. svibnja 1964. godine.

24 Opereta *Kod bijelog konja (Im weissen Rössl)*, glazba: Ralph Benatzky, libreto: Hans Müller i Erik Charell, redatelj Vlado Štefančić; dirigent Maks Mottl; scenograf Pero Mihanović; koreograf Mili Štambuk; kostimografinja Jasna Novak. Ruža Cvjetičanin nastupila je u ulozi Josephe Vogelhuber.

25 Jakčin, Dražen. *Još bib pjevala, da me zovu*. // Vikend. 616 (1980.), str. 22-23.

26 Vidjeti bilješku 7.

27 U Dramlju je obitelj Klepač 1962. godine sagradila vilu prema nacrtima maestra Klepača.

28 Ambrozić-Paić, Arlette. *Carstvo operete: Ruža Cvjetičanin, glavna zvijezda u emisiji "Stakleni dragulji"*. // Studio. 425 (1972.), str. 35.

Kad je opereta krajem šezdesetih godina i u Komediji postupno ugašena, osjećaj da više nema što pjevati potaknuo je Ružu Cvjetičanin na samovoljni, prijevremeni odlazak u mirovinu, tiho i bez velikih riječi. Bilo je to 31. ožujka 1969. godine.

Trijumfalni jubilej

Oproštajnu predstavu u Komediji nije odigrala, ali je zato tri puta slavila 30-godišnji jubilej. "Kad sam 1964. godine slavila jubilej,²³ HNK me pozvao da se jubilarna predstava i proslava održe u velikom teatru. Ja sam u to vrijeme bila članica Komedije i rijetkost je da vas drugi teatar pozove da u njemu slavite jubilej. To mi je bilo posebno drago, jer sam u HNK bila član 24 godine. Sa mnom je nastupio ansambel kazališta Komedija, a davali smo *Kod bijelog konja*²⁴, također jednu od mojih dragih i velikih rola. Zanimanje za jubilej bilo je ogromno. Ne samo da su sva mjesta bila rasprodana nego su ljudi sjedili i na stepeničastim prolazima između redova. I ulazili bi i dalje da dežurni vatrogasci to nisu zabranili zbog sigurnosti. Nakon dva dana, u istoj dvorani velikog teatra, imali smo reprizu jubileja, i to je, koliko znam, jedinstven slučaj u našim kazališnim analima. A nakon izvjesnog vremena, imali smo isti jubilej i u Komediji, pa sam ja tako bila trostruka jubilarica."²⁵

Odbor za proslavu činili su Marko Blažević, Ivo Vuljević, Bela Krleža, Cata Dujšin-Ribar, Franjo Paulik, Vera Grozaj, Milan Šepec, Marijan Kunšt, Đani Šegina, Vlado Štefančić, Milan Šeatović, Aleksandar Reiching i Martin Richter. Brzozjavne i pismene čestitke poslali su joj mnogi uglednici – glumci, pjevači, kazališni djelatnici, skladatelji, dirigenti i političari.²⁶

Nakon umirovljenja živjela je na relaciji Zagreb - Salzburg - Dramalj.²⁷ Za svoj rad dobila je vrlo malo priznanja i nagrada. Godine 1971. dobila je Zahvalnicu Sindikalne podružnice Hrvatskoga narodnog kazališta za dugogodišnji požrtvovni rad te Spomenicu stogodišnjice Opere Hrvatskoga narodnog kazališta, a 1996. za osobite zasluge u kulturi odlikovana je Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

Izvan scene

Ostala je trajno zabilježena antologijska 56-minutna emisija *Stakleni dragulji* RTV-a Zagreb (prvi put emitirana 30. svibnja 1972.) autora i redatelja Vlade Seljana, u kojoj je glavna zvijezda Ruža Cvjetičanin, uz voditelja Vladu Štefančića i goste, tenora Bertu Matešića, Borivoja Šemberu, Đanija Šeginu, maestra Ivu Tijardovića, balet HNK, zbor Muzičke škole "Vatroslav Lisinski" i Simfonijski orkestar RTZ.²⁸ U emisiji su izvedeni ulomci iz opereta Johanna Straussa, ml. (*Šišmiš*), Franza Lehára (*Giuditta* i *Zemlja smiješka*), Emmericha Kálmána (*Grofica Marica*) i Jerryja Hermana (*Hello Dolly*). Naslov emisije slikovito govori kakav nakit na sceni nose operetne primadone. Godine 1983. Ivan Hetrich posvetio

joj je jednu emisiju iz svog ciklusa Srdačno vaši (prvi put emitirana 12. studenoga 1983.).

Godine 1996. pojavljuje se, na nagovor redatelja Jakova Sedlara, prvi put na filmskom platnu. Tumači manju ulogu tete u njegovu filmu *Ne zaboravi me*. Posljednji intervju dala je Željku Slunjskom, a objavljen je u Jutarnjem listu od 30. kolovoza 2001. godine.

Zaključno

U 1960-im godinama operetu polako istiskuje glazbeno-scenski izraz mjuzikla, a potom rock-opere. Danas Zagreb više ne njeguje žanr operete poput Budimpešte, Graza ili Beča, iako su Zagrepčani desetljećima voljeli operetu²⁹ pa bi buduća izložba posvećena Ruži Cvjetičanin mogla biti i velik doprinos urbanoj regeneraciji. Stoga donacija Marine Würth Klepač koju smo predstavili u ovom radu dobiva veće značenje jer potencijalno donosi gradu i njegovim građanima vrijednosti koje zaslužuju pozornost javnosti.

NEW MUSICAL COLLECTIONS OF ZAGREB CITY MUSEUM

THE OPERETTA LEADING LADY RUŽA CVJETIČANIN COLLECTION / THE MARINA WÜRTH KLEPAČ DONATION

At the end of 2008 Marina Würth Klepač gave Zagreb City Museum valuable material from the estate of her celebrated parents – Ruža Cvjetičanin (Zagreb, February 5, 1916 – Zagreb, February 18, 2002), operetta star, and Rudolf Klepač (Majerje, March 20, 1913 – Zagreb, January 1, 1994), bassoonist, teacher and conductor.

In the life of every museum institution there is that happy moment when a successful exhibition project does not end with the closing of the exhibition and the printing of the relevant catalogue, but attracts new donors and generates new and similar projects. In this case the museum also exerted influence on citizens' decisions, and the citizen became a part-time worker (and it could not have been at all easy for Marina Würth to part with objects that evoked memories of her parents).

The Ruža Cvjetičanin Collection has enriched the holdings of Zagreb City Museum, particularly the photographic collection and has in part covered an important thematic unit from the cultural history of the town – the life of the Zagreb operetta from the 1930s to the 1960s – which has not previously been included in the museum holdings. It will certainly be necessary to consider the life of the Zagreb operetta as a whole, with an emphasis on the golden age between the two wars (particularly the 1930s), the time of the Second World War and the post-war period, when the operetta was a stumbling block for the new political elite.

At the very beginning of the investigation, the collection was digitalised and described with the standard system of metadata. The first step and the most important was to research secondary sources of information in order to identify all the works of opera, operetta and drama in which Ruža Cvjetičanin performed about eighty roles. In this way the newly created value of the digital collection goes way beyond the mere aggregate of digital objects, i.e. the digital versions of analogue objects. In the future the digital collection will cover other heritage sources and thus become an integrating framework for the communication of the story – in life and art – of Ruža Cvjetičanin, inseparably woven into the cultural and music theatre history of the city of Zagreb.

29 Josip Freudenreich kao zakupnik i upravitelj kazališta u Zagrebu (u sezoni 1863./64.) uvodi operetu te je 8. studenoga 1863. godine u Zagrebu izvedena prva opereta na hrvatskom jeziku, *Svadba kod svjetiljaka* Jacquesa Offenbacha. Offenbachove i Suppéove operete doživljavaju velik uspjeh. Tada se pojavljuju i Zajčeva operetna djela, pa se 9. ožujka 1867. premijerno izvodi njegova opereta *Momci na brod*. Batusić, Slavko. *Vlastitim snagama: (1860-1941)*. // Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu. Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, 1969. Str. 92-95.

REKONSTRUIRANI BAROKNI KABINETI U MÜNCHENSKOJ ALTE PINAKOTHEK – PRILOG POVIJESTI IZLAGANJA UMJETNIČKIH ZBIRKI

dr. sc. DUBRAVKA BOTICA □ Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

sl. 1. i 2. Rekonstrukcija kabineta slika kneza izbornika Johanna Wilhelma od Pfalza, Alte Pinakothek
© Bayerische Staatsgemäldesammlungen

U Münchenskoj galeriji Alte Pinakothek, jednome od najvažnijih europskih muzeja s impresivnom zbirkom slikarstva od srednjeg vijeka do kraja 18. st., održavala se od 6. veljače do 17. svibnja 2009. godine izložba *Kurfürst Johann Wilhelms Bilder/ Slike kneza izbornika Johanna Wilhelma*.

Autori izložbe su R. Baumstark, dugogodišnji ravnatelj ustanove, kojemu je ovo oproštajna izložba prije odlaska u mirovinu i M. Dekiert. Na kraju svog rada u galeriji Baumgartner se odlučio istražiti njezine početke. Naime, važan dio današnjeg postava Pinakoteke upravo su djela iz zbirke Johanna Wilhelma (1658. - 1716.), kneza izbornika Pfalza, koju su njegova supruga Anna Maria Luisa de' Medici i on držali na dvoru u Düsseldorfu, a sastojala se od galerije slika i dva privatna kabineta. Zbirka je bila jedna od najznačajnijih u 18. st., već tada dijelom otvorena javnosti, a u katalogu iz tog vremena stoji da se slike mogu razgledati "bez mača i u papučama".

Preko rodbinskih veza Wittelsbacha zbirka je prenesena u München u jeku napoleonskih ratova 1799. i 1806. godine, te s drugim obiteljskim zbirkama čini jezgru

kasnije osnovane Pinakoteke. Upravo je ukus Johanna Wilhelma, odnosno njegovo preferiranje flamanskog slikarstva, odredilo karakter i današnje galerije. Neka od najpoznatijih djela današnjeg postava potječu iz kneževske zbirke. To su prije svega brojna Rubensova djela, među njima i *Posljednji sud*, djela Van Dycka, ali i Rembrandtov ciklus *Pasije te Rafaelova Sveta obitelj iz kuće Canigiani*, kao i djela tada izuzetno cijenjenoga dvorskog slikara A. van der Werffa. Ta su djela na izložbi posebno istaknuta u stalnome postavu.

Uz rasvjetljavanje početaka Alte Pinakothek autori izložbe odlučili su se i za svojevrsan rijetko viđen eksperiment - rekonstrukciju dvaju privatnih kabineta kneza Johanna Wilhelma. Zahvaljujući sretnoj okolnosti da je zbirka bila dobro dokumentirana, u pariškoj Bibliothèque de l'INHA, Collections Jacques Doucet sačuvani su crteži J. P. von der Schlichtena s preciznim opisima i rasporedom slika, a kako je veći dio djela upravo u Münchenskoj Pinakoteci, autorima je uspjelo potpuno rekonstruirati kabinete u kojima je izloženo više od dvije stotine do sada mahom neizlaganih djela. Prema sačuvanim crtežima i dokumentima, identificirane su slike koje su dobile nove okvire, računalno su rekonstruirane dimenzije prostora, ulazna vrata, simetričan raspored slika na zidovima presvučenima tamnozelenom i crvenom svilom. Slike koje nedostaju nadomještene su uvećanim crtežima.

Posjetiteljima je tako pružena jedinstvena mogućnost da zavire u privatnu zbirku iz 18. st. Iako smo svjesni da se današnji način izlaganja uvelike razlikuje od baroknoga, kada su se slike vješale cijelom visinom zidova, ne ostavljajući praznog prostora, ipak je neizbježan svojevrsan vizualni šok koji izaziva susret s obiljem slika koje nam se pokazuju na zidovima polumračnoga kabineta. Na tamnim zidovima, u diskretnom osvjetljenju koje evocira svijeće, od poda do stropa gusto se redaju flamanske slike, slike talijanske *maniere*, najrazličitije tematike – od religijskih, preko alegorija, do mrtvih priroda... Bolji prikaz barokne raskoši i obilja teško se može predočiti!

Nema oslonca što ga pruža ustaljeni način izlaganja slika prema školama, razdobljima i slijedu povijesno-umjetničkih stilova, kako je organizirana većina galerija i

muzeja, nego se posjetitelj treba otvoriti novom iskustvu gledanja slika kako su ih doživljavali naručitelji i tadašnja odabrana publika na dvorovima. Tako gusto izložene slike gube neupitan status umjetničkih djela koji im pruža prazan galerijski bijeli zid i oštra svjetlost, a iz naguranog mnoštva slika nastaju zapanjujući vizualni efekti - slike se poput mozaika dopunjuju u bogati dojam i ponovno se uspostavlja kontekst kojemu su namijenjene. Nakon 300 godina ponovno su uspostavljene relacije među djelima, brojne slike, posebno mrtve prirode, zamišljene su kao slike u paru i tvore svojevrsan okvir izloženim djelima.

Trud uložen u minuciozno rekonstruiranje kabineta višestruko se isplatio. Osim rasvjetljavanja povijesti Pinakoteke, rekonstrukcijom kabineta omogućen je jedinstveni uvid u važna svjedočanstva tadašnjega vremena, skupljanje i nabavu slika u 18. st. Oživljen je važan dio povijesti izlaganja i skupljanja umjetnina koji je prethodio osnivanju javnih galerija. Naposljetku, zorno je predložen ukus naručitelja, s očitom sklonošću malim formama flamanskog slikarstva, ali i uloga umjetničkih zbirki kao sredstva samoprezentacije vlasnika zainteresiranoj publici.

Rekonstrukcija izvornog načina izlaganja djela sve je češća, tamni zidovi i diskretno osvjetljenje slika u novije vrijeme postaju pravilo pri izlaganju djela baroknog razdoblja (prisjetimo se nedavnog *Rembrandta* u zagrebačkome Muzeju za umjetnost i obrt), a slično je oblikovana i izložba koja paralelno traje u Münchenskoj galeriji *Hypo-Kunsthalle Frans Hals i haarlemski majstori zlatnog doba (Frans Hals und Haarlems Meister der Goldenen*

Zeit, 13. veljače - 7. lipnja 2009.). Iako bitno drugačijeg karaktera slika, na tamnim su zidovima evocirani interijeri tadašnjega nizozemskoga građanskoga društva, te daju uvid u drugu stranu života naručitelja u baroku.

Osvješćavanje povijesnog načina izlaganja djela omogućuje njihovo potpunije razumijevanje i tumačenje, rekonstrukcije konteksta u kojima su djela nastala neizostavan su dio temeljitog istraživanja, ali zanimljive su i široj publici. Kako su djela iz povijesnih zbirki najčešće raspršena po svjetskim muzejima, bilo bi zanimljivo ponovno ih vidjeti zajedno izložena, pa makar i u virtualnim baroknim kabinetima. Uz izložbu je objavljen i opsežan katalog u dva sveska te otisak kataloga kneževske galerije N. de Pigagesa iz 1778. godine.

Primljeno: 30. ožujka 2009.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

THE RECONSTRUCTED BAROQUE CABINETS IN THE MUNICH ALTE PINAKOTHEK – A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF EXHIBITING ART COLLECTIONS

In the Munich gallery Alte Pinakothek, one of the most important European museums, with an impressive collection of painting from the medieval period to the end of the 19th century, an exhibition was put on entitled *Kurfürst Johann Wilhelms Bilder, Pictures of Prince Elector Johann Wilhelm*.

The authors of the exhibition are R. Baumstark, long-term director of the institution and M. Dekiert. At the end of his work in the gallery, Baumgartner decided to investigate its beginnings. For an important part of today's display in the Pinakothek are works from the collection of Johann Wilhelm (1658-1716), prince elector of the Palatinate, which, together with his wife Anna Maria Luisa de' Medici, he kept at his court in Düsseldorf; it consisted of a gallery of paintings and two private cabinets [i.e. small private rooms].

As well as throwing light on the beginnings of the Alte Pinakothek, the authors of the exhibition determined on a kind of seldom-seen experiment – a reconstruction of the two cabinets of Prince Johann Wilhelm. Thanks to the happy circumstance that the collection was well documented, the authors were able completely to reconstruct the cabinets in which more than two hundred works were on show; on the whole they have not been exhibited. According to the extant drawings and documents, the pictures were identified; they obtained new frames; the dimensions of the space were reconstructed by computer, together with the entry doors, the symmetrical arrangement of pictures on walls covered in dark green and red silk. Any paintings that are missing have been replaced with enlarged drawings.

The industry invested into the meticulous reconstruction of the cabinets has been returned many times. Apart from throwing light on the history of the Pinakothek, the reconstruction of the cabinets has enabled a unique insight into important testimonies of the time, and the collection and procurement of paintings in the 18th century. An important part of the history of collecting and exhibiting paintings before the foundation of public galleries has been brought to life.

NEMATERIJALNA BAŠTINA KAO POKRETAČ REGIONALNOG RAZVOJA

CRAFTATTRACT / Tradicijski obrti – nove atrakcije za kulturni turizam

IM 40 (1-2) 2009.
IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE
MUSEUM THEORY AND PRACTICE

GORANKA HORJAN □ Muzeji Hrvatskog zagorja, Gornja Stubica

Uvod. Kako globalizacija užurbano napreduje, u današnjem se društvenom okruženju događaju mnogobrojne promjene. Jedna od njih je i porast važnosti kulturne baštine kao nositelja regionalnog razvoja. Tradicijska baština koja se oslanja na lokalnu posebnost vodeći je element u tom pristupu, naravno, ima li se na umu činjenica da njegova važnost leži u sposobnosti stvaranja snažnih veza s drugim sektorima – ponajprije s gospodarstvom i turizmom. Jedan od najočitijih sektora koji se i najbrže razvija jest kulturni turizam. Uvijek je postojao kompleksan odnos između turizma i kulture, a protezao se od otvorenih konflikata do mirne koegzistencije ili pak do suradnje kao najpoželjnijeg, no rijetkog oblika odnosa. Danas su oni povezani svugdje u svijetu. Baština, kulturna i prirodna, sagledava se kao važan pokretač turizma i lokalnog razvoja. Bez obzira na to posjećuju li se spomenici prošlih razdoblja, povijesne lokacije, parkovi prirode, tradicijski zasnovani muzeji na otvorenome ili pak prostori majstora nematerijalne baštine, baština je uključena u turističku ponudu. Lokalne su zajednice također postale svjesne kako njihovi regionalni operativni ili strateški planovi za razvoj moraju obuhvatiti kulturu i baštinu kao važan čimbenik.

U Hrvatskoj sve veći broj malih gradova i sela shvaća da su baština i kultura ključne riječi za uspješno planiranje i održivi razvoj, koji će zauzvrat stvoriti socijalnu koheziju u lokalnim sredinama. Muzeji Hrvatskog zagorja uspjeli su uključiti baštinsku komponentu u projekt koji je dobio financijsku potporu EU, a nakon što je završen, nastavljaju rad na novom projektu koji se nadovezuje na nj.

Polazište projekta

CRAFTATTRACT je akronim projekta koji su implementirali Muzeji Hrvatskog zagorja i njihovi partneri zahvaljujući sufinanciranju pretpripravnih fondova Europske Unije. Njegov je puni naziv *Tradicijski obrti – nove atrakcije za kulturni turizam*. Projekt je dobio visoke ocjene nakon stručnoga evaluacijskog postupka, u sklopu drugog poziva za INTERREG III A - Program za susjedstvo. Zadovoljni smo što su evaluatori prepoznali slojevite prednosti toga projekta.

Polazište za razradu projekta bilo je sagledavanje baštine ili, preciznije, tradicijske baštine kao bitne sastavnice

sl.1. Centar za tradicijske obrte i vještine u Kumrovcu bio je najzapaženiji i medijski najbolje popraćen dio projekta. Rad centra bio je naročito učinkovit u postupcima evaluacije kulturno-turističkih proizvoda.

razvoja. Kao autorica idejne koncepcije projekta kontaktirala sam potencijalne partnere u ranoj fazi pripreme što je omogućilo dobru pripremu proračuna i aktivnosti. Prednosti projekta svima su bile uočljive s obzirom na to da je predviđao praćenje putem niza indikatora tijekom implementacije, a održivost je bila osigurana namjerom da i nakon prestanka sufinanciranja od EU nastavimo aktivnosti koje smo osmislili.

U svibnju 2009. g. Hrvatsko muzejsko društvo je projektu CRAFTATTRACT dodijelilo godišnju nagradu kao najboljem projektu u 2008. godini potvrđujući time njegov značaj za muzejsku struku.

Kontekstualizacija kulture u sklopu kulturnoga turizma

Na nizu stručnih skupova raspravlja se o potrebi očuvanja tradicijske kulture, u posljednje vrijeme sve više i nematerijalne baštine, i tom se prilikom najčešće govori o autentičnosti izričaja i potrebi transfera znanja. Pri tome se često zanemaruju najosnovniji elementi, koji su preduvjet da bi te aktivnosti bile uspješne. Sažeti ih možemo u tri bitna aspekta - kontekst, prostor i vrijeme. Tradicijska je kultura prije više desetljeća ili stoljeća bila dio svakodnevnice - one kakva danas više ne može postojati. Zbivala se na određenom prostoru u određenom vrijeme, a sve su manifestacije te kulture imale svoj smisao u životu tadašnjih ljudi. Današnje vrijeme u istom prostoru ima drukčiju svakodnevicu i razumljivo je da u njoj ne možemo tražiti istovjetne oblike ponašanja i aktivnosti.

sl 2. Centar za tradicijske obrte i vještine u Kumrovcu, unutrašnjost

sl 3. Izložba CRAFTATTRACT postavljena u izložbenoj galeriji u Kumrovcu

sl 4. Izložba CRAFTATTRACT u Muzeju seljačkih buna u Gornjoj Stubici

sl 5. Izložba CRAFTATTRACT postavljena u izložbenoj galeriji u Kumrovcu

Kad je riječ o transferu znanja, smatram da je ključno pitanje u tom procesu pitanje motivacije. Zašto bi netko želio naučiti određene tradicijske vještine, obrte ili znanja i zašto bi ih onaj tko ih zna želio prenijeti mladim generacijama? Sve to iziskuje velik trud popraćen financijskim zahtjevima. Te su nas osnovne premise vodile tijekom realizacije projekta i pokušali smo pronaći prihvatljiv okvir u kojemu bi odgovori na ta pitanja bili oni koje bismo kao struka željeli čuti.

Želim naglasiti potrebu za sagledavanjem tradicijske kulture u sadašnjem kontekstu jer inače bi svi naponi za njezinu promociju i očuvanje mogli biti uzaludni. U izgrađivanju poveznica između baštine i turizma u ravnotežni smo odnos željeli uključiti prihvatljive modele koji bi i nositeljima vještina i onima koji ih trebaju naučiti bili prihvatljivi i zanimljivi.

U edukacijskome modelu to smo i uspjeli, no u turističkom segmentu imali smo velikih teškoća. Razlozi su brojni. Ključan je razlog to što turizam i kultura potpuno različito pristupaju zajedničkom sadržaju pa je to nužno uskladiti na razuman način, što zahtijeva intenzivne pregovaračke postupke za koje obje strane nemaju jednak interes. Pretpostavili smo da je ono što bi turizmu moglo biti zanimljivo razvoj novih mikrolokacija. Današnji turisti također žele pobjeći od uniformirane ponude kojoj su izloženi, traže autentične doživljaje i žele upoznati domaće stanovništvo u njihovu svakidašnjem okruženju. U tu vrstu ponude svakako se uklapa odlazak do nositelja nematerijalne baštine, bilo do radionica obrtnika ili pak do kuća poznavatelja određenih tradicijskih vještina. To

najčešće uključuje odlazak barem do baštinskih ustanova kao što je muzej na otvorenome u Kumrovcu, na tradicijske sajmove i sl., što je naš projekt također poticao.

Održivost projekta

Zajedničko investiranje obaju sektora u razvoj kulturnoga turizma, na što i samo ime upućuje, rezultira projektima poput CRAFTATTRACT-a, koji su održivi, prenose baštinske vrijednosti na jasan i prepoznatljiv način, zasnovani su na stručnim podlogama i sustavno provedenim istraživanjima. Oni su i multidisciplinarni, uključeni u širi socijalni kontekst, inkluzivni i dinamični, zasnovani na jasno definiranim ciljevima, a postižu mjerljive rezultate i pogodni su za stvaranje novih poslovnih odnosa. Drugim riječima, trebali bi stvoriti financijsku korist za one koji će biti uključeni u buduću suradnju, jer se samo tako osigurava održivost projekta.

Već na samom začetku projekta posebnu smo pozornost pridali njegovoj vidljivosti. Predviđjeli smo javnu

sl 6. Edukacijske radionice u sklopu projekta CRAFTATTRACT - kovačka radionica, Kumrovec

promociju i uključenost medija, ne samo u organizaciji press konferencija i redovitoj komunikaciji putem medijskih obavijesti, već i u sagledavanju medija kao važnih agenata projekta, onih koji potencijalnim sudionicima daju potrebne informacije o mogućnostima uključivanja u projekt putem tiska i lokalnih radiopostaja. Velik broj ciljanih skupina uključenih u projekt sluša lokalne radiopostaje te je to bio dobar medij da im se uputi informacija.

Interakcije između baštine i turizma u ovom su projektu slojevite i utemeljene su na profesionalno razrađenim podlogama. Već u pripremnoj fazi projekta pokušali smo uključiti sve potrebne aspekte. Kao prvo, oslonili smo se na regionalne strateške dokumente jer su oni iznimno

važno polazište za podršku kada se traži potpora iz prepristupnih fondova EU. Oni su zacrtani u suglasju s regionalnim potrebama i nizom mjera i aktivnosti potiču prioritete na razini lokalnih uprava i samouprava. Za naš projekt to je bilo područje Krapinsko-zagorske županije. Koristili smo se postojećim strateškim dokumentima i na nacionalnoj i na globalnoj razini. Posebno želim istaknuti *Konvenciju za očuvanje i zaštiti nematerijalne kulture baštine* koju je Hrvatska potpisala među prvim europskim zemljama. Sve se to pokazalo uspješnim i rezultiralo je potpisivanjem ugovora s Ministarstvom financija, odnosno sa Središnjom jedinicom za financiranje i ugovaranje, koja danas ima status agencije, u vrijednosti većoj od 240 000 eura, od koje je EU sufinancirao 74%.

Organizacija i provedba projekta

Glavni nositelj i subjekt odgovoran za provedbu projekta bili su *Muzeji Hrvatskog zagorja* na hrvatskoj strani i *ZRS Bistra Ptuj* na slovenskoj. Ostali su partneri bili s hrvatske strane *Krapinsko-zagorska županija*, a sa slovenske *Regionalni muzej Murska Sobota*, *Grad Ptuj* i *Regionalni muzej Ptuj*. Složenost projekta zahtijevala je pažljivu selekciju strateških partnera koji će biti sposobni pratiti cijeli niz potrebnih aktivnosti i koji imaju potencijala izvesti potrebne zadatke. Možemo ih podijeliti u dvije kategorije – one koji pomažu da se projekt uključi u regionalni razvoj i one koji će pripremiti projekt za implementaciju i daljnje umrežavanje. Svi su partneri iskusni u svom dijelu posla. Baštinske ustanove imaju potrebna znanja za mapiranje resursa i aktivnosti koje se odnose na tradicijsku kulturu i nematerijalnu baštinu, a istraživački je centar sudjelovao u nizu projekata evaluacije kulturno-turističkih proizvoda. Osim toga, osigurali smo potporu lokalnih autoriteta, što je vrlo važno za održivost projekta. Projekt je sufinanciran u razdoblju od 14 mjeseci i implementiran je u regijama Krapinsko-zagorske županije, Pomurju i Podravju.

Glavni cilj projekta bilo je stvaranje zajedničkoga kulturnog i turističkog prostora s obje strane granice na temelju kreativnog korištenja baštine. Namjera je bila stvoriti sinergiju između tradicijskih obrta i nematerijalne baštine te tradicijskih obrta i turističkog sektora. Ta sinergija zatim rezultira novim atrakcijama u pograničnom području, koje izravno pridonose razvoju regije. Projekt nudi stvaranje zajedničke platforme za izgradnju kapaciteta u pograničnom području, kapaciteta koji su novi resursi za kulturni turizam.

Glavno polazište bila je činjenica da velik broj tradicijskih obrta i različitih vještina, zajedno s još uvijek nedovoljno istraženim područjem nematerijalne baštine u Sloveniji i Hrvatskoj, znači velik potencijal za sektor kulturnoga turizma. To je pogranično područje poznato po bogatoj povijesti i tradiciji obrtništva, koja je djelomično dokumentirana u brojnim publikacijama i člancima te na izložbama. Međutim, sadašnja je situacija daleko od zadovoljavajuće. Sve više obrta i vještina nestaje, pa je to ujedno bio i izazov projektu. Prepoznavanjem potreba i realizacijom niza ciljeva negativni se trend pokušava zaustaviti i promijeniti. Projekt je razvio model čuvanja raznolikosti ljudskih vještina tako da osim same evidencije o određenoj vještini promišljamo način kako je uključiti u ponudu i osigurati joj egzistenciju u budućnosti. Naravno, podrazumijevajući pristanak nositelja tih vještina. Upravo je delikatna nematerijalna baština najugroženija. Za vrijeme implementacije projekta postalo je bolno očito kako je sve manji broj ljudi sposoban obaviti tradicionalan posao koristeći se vlastitim rukama. Nije riječ samo o obrtima – čak i jednostavni svakodnevni zadaci zahtijevaju određenu vještinu koju današnje generacije nemaju. Time ne samo da gube tradicionalna znanja već i vlastitu inventivnost. Ne mogu se očekivati nikakva poboljšanja u području praktičnih znanja ako se ona ne

primjenjuju. To stvara veliku ovisnost isključivo o sektoru usluga, što se u budućim poremećajima tog dijela tržišta može pokazati kobnim.

Projekt je mladim generacijama ponudio transfer znanja na zanimljiv način, izvan učionica, u autentičnome tradicijskom okruženju i u izravnom kontaktu s majstorima – nositeljima znanja. Bilo je ohrabrujuće vidjeti potrebu mladih ljudi za razvijanjem vještina, što može stvoriti i nove mogućnosti za porast konkurentnosti na rastućem tržištu. I to ne samo na području kulturnoga turizma već i šire. Među nositeljima različitih tradicijskih vještina uključenih u projekt nisu bili samo obrtnici u formalnom smislu već i ljudi koji posjeduju određene kompetencije u području materijalne i nematerijalne baštine.

Glavni cilj pratili su specifični ciljevi kao što su stvaranje kompatibilne baze podataka o tradicijskim obrtima i vještinama. Baza podataka implementirana je u skladu s potrebama tržišta, i to na dvije lokacije, jednu u Hrvatskoj, a drugu u Sloveniji, svaku sa svojom bazom kojom upravljaju centri za tradicijske obrte i vještine. Drugi specifičan cilj bila je izgradnja novih atrakcija u pograničnom području te uvođenje novih turističkih destinacija. Uz nove sadržaje majstorskih radionica u muzeju ponudili smo i nove rute obilazaka u šest specifičnih tematskih programa. Još jedan važan specifični cilj bilo je stvaranje mreže partnerstva koje je uključivalo različite interesne skupine, s posebnom pozornosti posvećenoj povezivanju tih skupina koje ne dolaze lako u međusobni dodir ili međusobno uopće ne komuniciraju. Dobar primjer tih skupina jesu tradicijski obrtnici starije generacije i učenici srednjih strukovnih škola. Važan cilj je i korištenje tradicije kao polazišta za nove ideje i programe koji će obuhvatiti tradicijske vještine i znanja u razvoju te tako pridonositi njihovu očuvanju. To je osigurano putem postojeće baze podataka, koja pruža mogućnost turističkom sektoru za koncipiranje novih programa.

Interesne skupine, sudionici i korisnici

Sudionici u projektu odrađuju svoj dio poslova, a korisnici se mogu koristiti onim što im projekt pruža za oblikovanje vlastite ponude ili proizvoda za tržište. Važno je izbjeći neke nesporazume poput onih koji se odnose na kompetencije pojedinih sektora. Projekt ne podrazumijeva da će se muzealci sada baviti izradom turističkih programa i pripremati gotove programe za tržište ili pak provoditi nastavu za učenike srednjih škola. Taj dio rade djelatnici turističkog sektora, koji od toga ostvaruje i dobit, a katkad to rade obrazovne ustanove. Ali muzeji su im, u suradnji s drugim stručnjacima, priredili korisne podloge za to. Sve interesne skupine vezane za projekt dobile su informaciju o tome, a stručni skup i okrugli stol o temi upozorio je i na mogućnost novoosnovanih centara da zainteresirane korisnike upute na odgovarajuće kontakt adrese u svezi sa specifičnim problemima kao što su tijela koja donose pojedine propise, osiguravaju potpore i sl.

Ciljane skupine uključene u projekt bile su sudionici u projektu i korisnici projekta. Sudionici su bili obrtnici koji si se bavili tradicijskim obrtima, nositelji vještina nematerijalne baštine ili ljudsko blago (*living human treasures*), sudionici radionica, baštinski stručnjaci, stručnjaci u području kulturnoga turizma i mediji. Kao primarne korisnike, osim samih sudionika, valja izdvojiti kulturne ustanove i parkove, turističku industriju u svim segmentima (agencije, *touroperatori*, *spa centri*, *event manageri* itd.), lokalne zajednice (županije, općine, gradovi) i ekonomija (obrtničke komore, malo i srednje poduzetništvo i dr.) te obrazovne ustanove.

Intersektorski učinci

Projekt ima učinak na više različitih sektora i njegova se implementacija može lako pratiti na nekoliko razina.

Baštinska razina obuhvaća istraživanje, dokumentiranje, pohranu i procesiranje informacija koje se kasnije upotrebljavaju. Za muzejsku ustanovu to je bio relativno najlakši dio iako je potrošeno mnogo vremena kako bismo se složili o sadržaju koji bi rezultirao efikasnom bazom podataka. Također je bilo potrebno osmisliti jednostavno i lako pretraživanje najrelevantnijih podataka.

Edukacijska razina podrazumijeva dostupnost informacija u podatkovnoj bazi radi stvaranja edukativnih programa koji se primjenjuju u daljnjoj edukaciji i prijenosu znanja putem radionica i drugih oblika praktične nastave. Projekt uključuje transfer znanja i vještina među obrtnicima i učenicima. Model je pristupačan i inkluzivan, jednako otvoren institucijama i pojedincima. Može se uključiti u obrazovni program, a jedan od vidljivih rezultata jest to da su neke škole pokazale zanimanje za njega. Postoje još važni dijelovi zakonske regulative koji se moraju riješiti da bi se model mogao neometano koristiti u većem obujmu.

Turistička je razina vidljiva u kulturno-turističkim programima dobivenim od sektora i u podlogama za distribuciju novih atrakcija. To je ujedno bio i najslabiji dio projekta. Naime, iako su se u nj spremno uključili predstavnici Ministarstva turizma, turističke zajednice i razvojne agencije, odaziv turističkih agencija, *touropoperatora* i drugih, dakle onih koji bi za nj trebali imati ekonomski interes, bio je slab. Turistički je sektor teško privući i nema interesa za zajedničku izgradnju destinacija – turistički subjekti žele nov proizvod, no nažalost često radije daju prednost "lažnjacima" koji su lako dostupni nego da se potrudu oko autentičnog doživljaja. Vjerojatno i taj njihov odnos ima neke razloge vezane za tržište.

Marketinška razina uključivala je snažnu promociju rezultata projekta cijelim nizom aktivnosti. Kako bi se senzibilizirala javnost, osigurala potpora i pobudilo zanimanje za projekt te za ono što on nudi tržištu redovito smo komunicirali s različitim medijima. Zauzvrat smo imali njihovu čvrstu potporu i bili zahvalni za njihovo pokrivanje projekta od početka do kraja. Razvojna razina projekta

sl 7. Edukacijske radionice u sklopu projekta CRAFTATTRACT - stolarska radionica, Kumrovec
Fotodokumentacija: Muzeji Hrvatskog zagorja - Muzej "Stari selo" Kumrovec

vidljiva je u koristima koje je dao (porastu zaposlenosti, dolasku novih turista, ponudi novih proizvoda, stvaranju novih destinacija). Do sada smo uspjeli stvoriti ili dati poticaj novoj ponudi na nekim destinacijama poput novih radionica u muzejima ili pak organiziranjem posjeta odabranim obrtnicima u njihovim radionicama. U Mariji Bistrici potaknuta je i privatna inicijativa za mali muzej medicinarstva u sklopu licitarske radionice Brlečić.

Transfer znanja i razvojna uloga projekta

Izgradnja novih kapaciteta u pograničnom području ne može se zamisliti bez mladih generacija.

Taj dio projekta realizirali smo uz pomoć nekoliko obrazovnih radionica u kojima su se učili obrti i vještine, a mladi sudionici dobivali su znanja od starih majstora. Mladi ljudi koji su sudjelovali u našim radionicama imali su vrlo pozitivan pristup prema poslu. Priključili su nam se dobrovoljno, bili su ponosni što sudjeluju u EU projektu i kasnije su imali osjećaj da im je to iskustvo bilo korisno. Uvidjeli su da su naučili nešto što zna vrlo mali broj ljudi i da im to u budućnosti može povećati konkurentnost na tržištu rada. Svjesni su tih prednosti, što će olakšati poticanje interesa za tradicijsku baštinu među mlađom populacijom. Najzanimljiviji rezultat projekta bilo je upravo veliko zanimanje za radionice organizirane za učenike srednjih strukovnih škola.

Osnivanje Centra za tradicijske obrte i vještine u Kumrovcu bio je najzapaženiji i medijski najbolje popraćen učinak projekta. Centar ostaje djelatan i nakon završetka projekta te služi kao informacijska baza za regiju. Njegovu važnu ulogu očekujemo i u nastavku projekta, u drugoj fazi, jer je on mjesto pohrane informacija koji su često potrebne različitim korisnicima (baštinskim stručnjacima, stručnjacima s područja turizma, obrtnicima itd.). Projekt je postavio dobre temelje za budući rad i važno je naglasiti kako je strateško partnerstvo ostvareno ovim projektom zaista bilo svrsishodno, i to ne samo zbog stvaranja zajedničke metodologije, koju su primijenila oba centra za tradicijske obrte i vještine u pograničnom području, tijekom istraživanja te pri radu s podatkovnom bazom, već i stoga što isti partneri nastavljaju raditi na projektu.

Sudjelujući u konferenciji pod nazivom *Tradicijski obrti – izazov za kulturni turizam* u sklopu projekta CRAFTATTRACT, stručnjaci s područja baštine i kulturnoga turizma imali su mogućnost međusobno izmijeniti iskustva. Interes sudionika bio je izuzetan i s hrvatske i sa slovenske strane, što je dokaz kako je projekt shvaćen kao nešto što donosi korist lokalnoj zajednici. Upravo zaključci s toga skupa utemeljeni na zajednički definiranim smjernicama za razvoj, bili su poticaj za novi projekt. Stoga smo u listopadu 2008. nastavak projekta nazvali CRAFTNET DESTINATION – *Tradicijski obrti i tehnologije korištene za razvoj destinacija u regiji* i njime aplicirali za daljnje sufinanciranje iz europskih pretprikladnih fondova.

Primljeno: 28. travnja 2009.

**THE INTANGIBLE HERITAGE AS GENERATOR OF REGIONAL DEVELOPMENT
CRAFTATTRACT / TRADITIONAL CRAFTS – NEW ATTRACTIONS FOR CULTURAL TOURISM**

As globalisation is hurrying apace, many changes are taking place in the social setting of today. One of them is the rise in the importance of the cultural heritage as vehicle of regional development. The traditional heritage that relies on local particularity is the leading element in this approach, naturally bearing in mind the fact that its importance lies in the capacity for creating powerful links with other sectors – primarily with the economy and tourism. In Croatia an increasing number of small towns and villages are realising that the heritage and culture are key words for successful planning and sustainable development that will in return create social cohesion in local milieus. The Museums of Hrvatsko Zagorje have successfully involved the heritage component in a project that has received financial support from the EU, and after the completion of it, are continuing work on a new project that carries on from where it left off.

CRAFTATTRACT is an acronym for a project implemented by the Museums of Hrvatsko Zagorje and their partners, thanks to co-financing from the pre-accession funds of the EU. Its full name is Traditional Crafts – new attractions for cultural tourism. The project received high marks during the expert evaluation procedure, within the framework of the second call for INTERREG III Neighbourhood Programme. The point of departure for the elaboration of the project was the comprehension of the heritage, or more precisely, the traditional heritage, as essential component of development.

Mainly in charge of and responsible for the implementation of the project were the Museums of Hrvatsko Zagorje on the Croatian side and ZRS Bistra Ptuj on the Slovene. Other partners were on the Croatian side the Krapina and Zagorje County, and on the Slovene the Murska Sobotka Regional Museum, the city of Ptuj and the Ptuj Regional Museum.

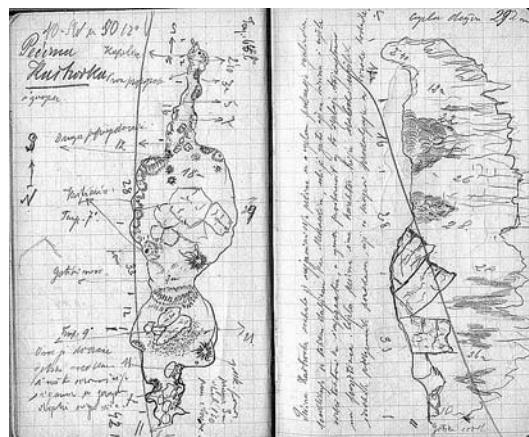
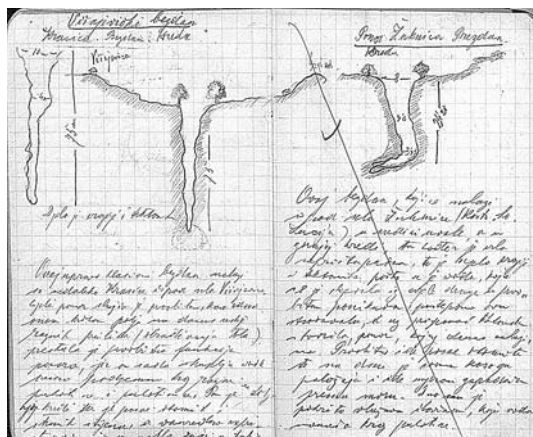
The main objective of the project is the creation of a common cultural and tourist space on both sides of the border on the basis of a creative use of the heritage. The intention was to create synergy between traditional crafts and the intangible heritage on one hand and the tourist sector on the other. The main premise was the fact that a large number of traditional crafts and various skills, together with the still insufficiently researched area of the intangible heritage in Slovenia and Croatia, constitutes a large potential for the cultural tourism sector. This border area is known for its rich history and tradition of craft activity, which is partially documented in numerous publications, articles and at exhibitions. However, the current situation is far from satisfactory. More and more crafts and skills are vanishing, and this then was also a challenge to the project. By recognition of the needs for and the implementation of a number of objectives, an attempt is being made to halt this downward trend and head it upwards. The project developed a model of preserving the diversity of human skills, so that apart from the actual records of a certain skill, I am thinking of a way in which to incorporate it into the tourist fare and to ensure it a fair existence in the future. Naturally, always assuming the consent of the bearers of these skills. It is in fact the sensitive intangible heritage that is the most at threat.

During the time of the implementation of the project it became painfully obvious that an ever smaller number of people are capable of carrying out a traditional job using their own hands.

The project has provided the younger generations with a transfer of knowledge in an interesting way, outside the classroom in an authentic traditional setting and in direct contact with the craftsmen who are the bearers of the knowledge. Among the bearers of the diverse traditional skills involved in the project there were not only tradesmen and craftsmen in the formal sense of the word, but also people who have a certain competence in the area of the material and intangible heritage.

The foundation of the Centre for Traditional Crafts and Skills in Kumrovec was the most visible result, and that best covered in the media. The centre is going on with its work after the project is concluded and serves as an information base for the region. Not only in the creation of a common methodology, which has been applied by both centres for crafts and skills in the border area, both during the research and in working with the database, but also because both partners have signalled their intention to go on working with the continuation of the project.

SANJA JAPUNDŽIĆ □ Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb

sl.1. Nacrti jama iz terenskog dnevnika 1920. godine: Višnjevački beždan (lijevo), Žaknica beždan (desno)

sl.2. Nacrt Pećine Kuštrovke, 1922. godina

Kako su izgledali terenski dani naših muzealca prirodoslovaca, možemo samo nagađati, gdjekad čuti zanimljive dogodovštine od starijih kolega kustosa ili, rjeđe, pročitati u terenskim dnevnicima. Danas, u doba vrhunske tehnologije koja nas katkada čini vrlo zbunjenima, pravi je *gušt* pronaći takve dnevnike ispisane rukom starog muzealca i uživati čitajući njegove zabilješke.

Primjerice:

Dne 24.VI.1913. *prispio u Otočac.*

Dne 25.VI.1913. *iz Otočca na Staro selo, Markovac poljana, Kosmačevo jezero.*

26.VI. *Kiša*

27.VI. *Staro selo, Tukljaci, Dubrava, Kompolje.*

28.VI. *Određenje raširenja krede Veliki Grič, Badlovića vrh, Marković rudina, Hrastovac.*

29.VI. *Nedjelja*

(Nedjelja je očito, kao i danas, bila dan za odmaranje, sredivanje dnevnika i misli te planiranje istraživanja.)

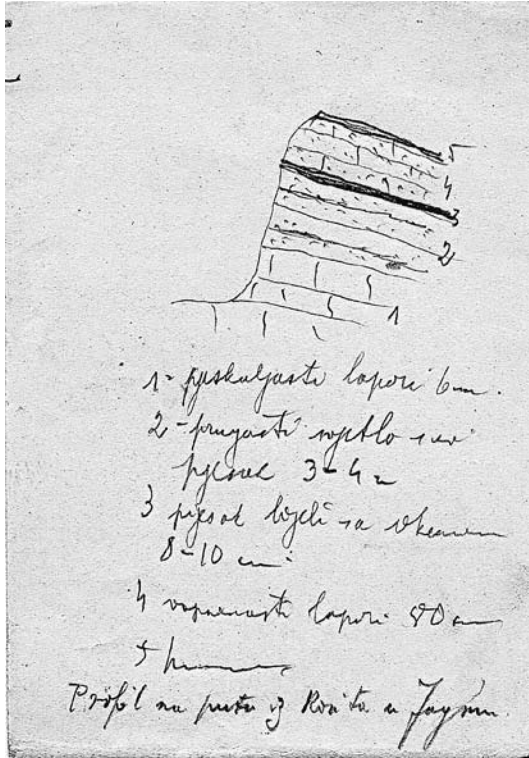
Navedene su rečenice napisane rukom dr. Josipa Poljaka, muzealca i geologa, speleologa, planinara i majstorskog fotografa. Cijeli je radni, pa gotovo i životni vijek proveo u Geološko-paleontološkome muzeju. Još kao student počeo je raditi u muzeju, a od 1940. godine sve do umirovljenja 1959. godine bio je njegov ravnatelj. Poljakov muzejski rad bio je vrlo opsežan, ali ne toliko vidljiv izvana – ostao je sačuvan u inventarnim knjigama, na etiketama među fosilima u zbirci, na geološkim kartama. Njegovo terensko istraživanje u sklopu muzejskog

posla bilo je izuzetno bogato i plodonosno. Istraživao je geologiju cijele Hrvatske, bavio se speleologijom, opisivao nove špilje našeg podzemlja. Osim više od 3 000 fotografija koje je taj vrstan fotograf ostavio u muzeju, sačuvano je i oko dvadesetak terenskih dnevnika. Oni su iznimno važni i vrlo upotrebljivi jer detaljno opisuju njegova geološka istraživanja, bogati su crtežima krajolika, špilja, geoloških profila, a kao dodatak u svakom je dnevniku popis fotografija koje je dr. Poljak snimio na svojim istraživanjima.

Ako zavirimo u najstariji dnevnik, koji sam citirala na početku ovoga rada, možemo kronološki pratiti Poljakova istraživanja geologije oko Otočca i Gospića te na Kalničkoj gori u rujnu 1913. godine, na Velebitu i u Lici 1914., 1920. i 1921. godine.

Svi su dnevnik u biti slično sastavljeni, pa bi bilo pomalo zamorno i dugačko nabrajati sva njegova istraživanja. Stoga sam odlučila za ovu prigodu izdvojiti dva važna segmenta Poljakova rada koja su sadržana i u dnevnicima – Velebit i špilje.

Poljak se cijeli svoj radni vijek iznova vraćao Velebitu, svomu omiljenom odredištu, istražujući njegovu geologiju i planinarske staze te bilježeći perom, a osobito fotografijom, njegove ljepote i krške posebnosti. Prvo putovanje Velebitom izveo je 1908. godine s profesorom Ferdinandom Kochom. Znanstveno istraživanje na Velebitu dr. Poljak je započeo detaljnim snimanjem geološke karte Senj-Otočac, pa u dnevniku iz 1913. godine nalazimo

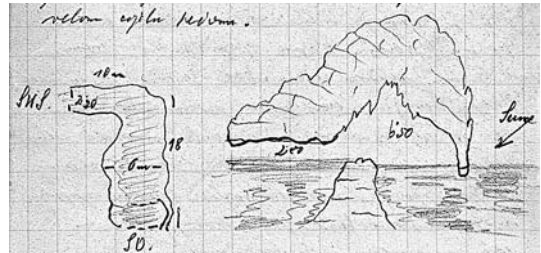
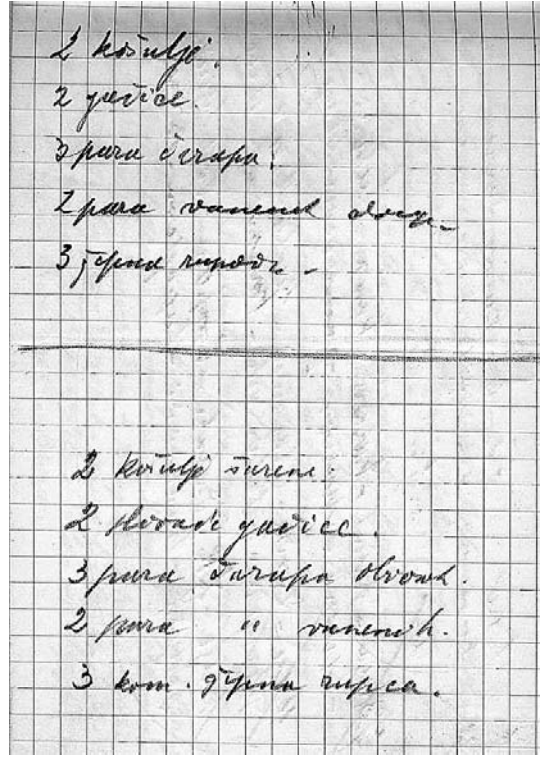
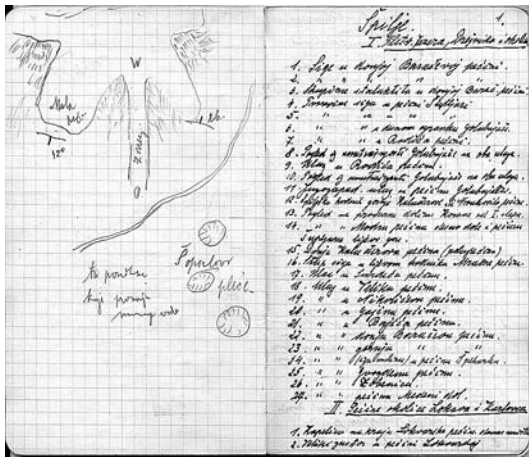
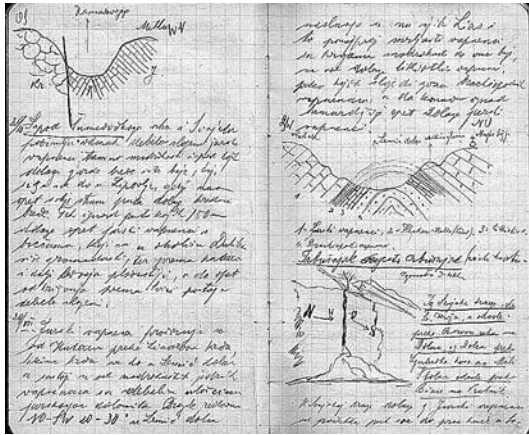

sl.3.-4. Geološki profili iz različitih terenskih dnevnika

sl.5. Popis fotografija špilja iz terenskog dnevnika, 1928. godina

sl.6. Popis odjeće koju je dr. Poljak nosio na put

sl.7. Nacrt Modre špilje na Biševu - 1927. godina

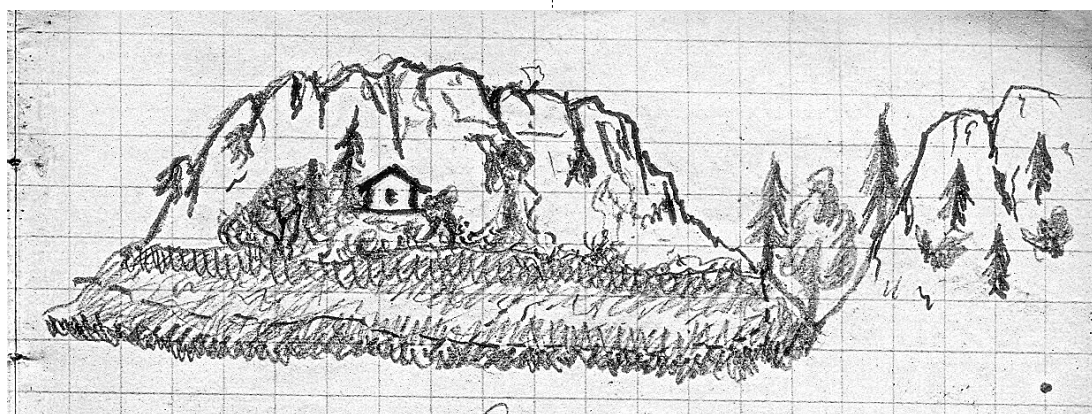
prve zabilješke o geologiji Velebita, kada je pratio "razširenje" pojedinih geoloških tvorevina uz južne padine toga planinskog lanca.

Mnogi opisi iz njegovih dnevnika, poput sljedećeg opisa Rožanskih kukova, poslužili su za neke od brojnih članka u Hrvatskom planinaru ili za oblikovanje Planinarskog vodiča po Velebitu, koji je napisao Poljak, a tiskan je 1929. godine.

Ovi kukovi su sistem kukova sastavljenih od pet manje više uporednih gorskih grebena koji teku smjerom O-W i grebena na istoku ovih iznad Lubenskih vrata koji zahvaća kukove sa istočne strane. Prema zapadu nema grebena koji bi zatvarao nego se pojedini grebeni otvoreno obrušavaju. Ovi grebenski nizovi odijeljeni su međusobno silno dubokim vrtačama uslijed česa je došlo da su dva i dva niza među spojeni užom ili širom barijerom koja veže dva i dva grebenska niza i dvije i dvije vrtače.

U sredini između grupe Gromovače i Crikvene nalazi se Jerković dolac iznad kojega se nalazi Pasarićev kuk na kojem će se graditi sklonište.

(Rossijevo sklonište izgrađeno je 1929. godine, nap. aut.)

sl.8. Pogled na Velebit s ceste iznad Glavice kod Otočca, 1914. godina

sl.9. Crtež Pasarićeva kuka s budućim skloništem, iz 1928. godine

Neke pretpostavke, poput one o oledbi Velebita, nisu se mogle dokazati istraživanjima, pa i Poljak 1926. godine piše: *Istraživanje u pogledu glečernih taložina u opsegu Ličkog polja a obzirom na oledbu Velebita, nisu mi donijeli nikakvih pozitivnih rezultata, jer da je Velebit bio oleden to bi bez uvjeta na ličkoj strani moralo biti i odnosnih taložina. Prema istraživanju što sam ih obavio u Ličkom polju mogu ustanoviti, da takvih nigdje nema.*

Dragutin Gorjanović-Kramberger, svjetski poznati paleoantropolog i paleontolog, zajedno s Josipom Poljakom, osnovao je 1910. godine Odbor za istraživanje špilja u sastavu Geološkog povjerenstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, a ubrzo nakon toga Poljak je započeo istraživanje špilja u prodoru Velike Paklenice.

U speleološkim istraživanjima koja je dr. Poljak samostalno obavljao osobitu je pozornost pridavao geološkoj građi i hidrografiji podzemnog objekta. Određujući stratigrafski slijed naslaga, njihov petrografski sastav i vrste tektonskih poremećaja, interpretirao je postanak špilja, ponora i jama diljem Hrvatske. Obranom prve disertacije s područja speleologije 1922. godine Poljak je promoviran u doktora znanosti.

U svim svojim dnevnicima Poljak dio istraživanja posvećuje podzemlju. Kako je bio vrlo sustavan, njegovi su opisi i nacrti podzemnih objekata osobito detaljni. U mnoge špilje i podzemne prostore Poljak je ušao kao prvi školovani istraživač, pa je i pojedinim špiljskim dvoranama i jezerima davao imena. Primjerice, istražujući jamu Vodariću 1929. godine, napisao je: *Sige kao i travertin prevučeni su crnom korom, valjda mangana, između sloja dolomita pa cijela dvorana daje kod svjetla neki zasebni mistični izgled. Ovu dvoranu nazivljem s toga Crnom dvoranom.*

Ili:

Ova dvorana uzdiže se stepeničasto kupolastim travertinom 10 m visoko, pa na tom travertinu nalazimo što velikih slapova što prekrasnih stalagmita čisto bijele boje, tako da nas konačni dio dvorane podsjeća svojim oblikom na kalvariju u Postojni. Unaokolo dvorane nalaze se brojne skupine često od znatnih dimenzija, a osobito su lijepi stupovi visoki po 3-6 m.

U tom dijelu ima vrlo malo nakapnica pa je posve suh i čist, stoga ovu nazivam dvoranu Bijelom dvoranom.

Šuklje Fran Lagob
 Poljaku u Ledvenici nov. 15.
 Novrija. U Senju nam do 15.
 Javor otlužiti u Senj.
 Poljak
 Dr. Fran Poljak, Ledvenice.

Prof. Hoch
 Plitvička jezera
 Hotel Poljak
 Javi mi dokle istojš tamo.
 Poljak
 Plitvi. Hotel Perin.
 Verić Milica
 uošteg
 Lopar.

sl.10.-11. Poruke kolegama geolozima

Posebnost Modre špilje, plavu svjetlost koja obavija pećinu, Poljak je 1927. godine opisao ovako:

Pećina Biševo. To je u početku do 10 m dugi spiljski hodnik dosta širokog ulaza oko 2.20, visokog preko 1m. U tom hodniku se još ništa ne zapaža da bi bilo kakvo zasebno djelovanje svjetla i vode...

a zatim: ...zabljesne nas neobična množina svjetla koje je poput kakve modre maglice obavilo velom cijelu pećinu.

Za podzemlje su bila vezana i istraživanja podzemnih voda, pa prvi zapisi često opisuju našu kršku ljepoticu Gacku i bilježe njezine raznolikosti.

1. VII. 1913. Proučavanje ponora Gacke.

Prvi ponori Gacke nastupaju sa početkom nastupanja jurskih vapnenaca, dakle kojih 100 m od Gackoga mosta, odavle dalje gubi Gacka lagano vodu duž protege Švica-Derikrava. Najveći je ponor u samom Švičkom jezeru, a zovu ga Bezdanka (Stefanija ponor, Perina jama), ostali su svi manji te su većinom zatrpani terra rossom.

U svim njegovim dnevnicima brojna su imena i adrese ljudi koje je putem susretao ili su mu bili za nešto potrebni. Naiznastimo i zabilješke o troškovima puta, jela i pića, popis odjeće koju je pripremio za istraživanja. Samo putovanje, dakako, nije bilo jednostavno kao danas jer su opremu nosili sami ili, povremeno, uz pomoć konja i magaraca. Dr. Miroslav Hirtz u svom opisu puta Kroz Veliku Kapelu i Velebit do mora (Hrvatski planinar, 1923. g, br. 7) piše: *Dr. Poljak je nosio oko 28 kg, uprtnicu i šator, ja također nisam nosio mnogo manje, uprtnicu i pušku sa 100 naboja, uprtnicu na leđima, tok s puškom preko prsiju, a obješen oko vrata. K tome razna privjesa, kaputi, ogrtači, sve skupa izdašna prtljaga i za najživlijeg planinara.*

Unatoč brojnim neprilikama pri znanstvenim i planinarskim putovanjima, dr. Poljak je u svoje dnevnik detaljno bilježio geološka obilježja svih naših krajeva. Oni zrcale njegovo bogato geološko iskustvo, njegovu fotografsku ostavštinu, pokazuju autorovu temeljitost i sistematičnost i zasigurno su temelj budućega arhivskog rada, ali i putokaz za neka nova istraživanja u geologiji.

Primljeno: 2. studenoga 2009.

FROM THE FIELD DIARIES OF A MUSEUM PROFESSIONAL AND GEOLOGIST

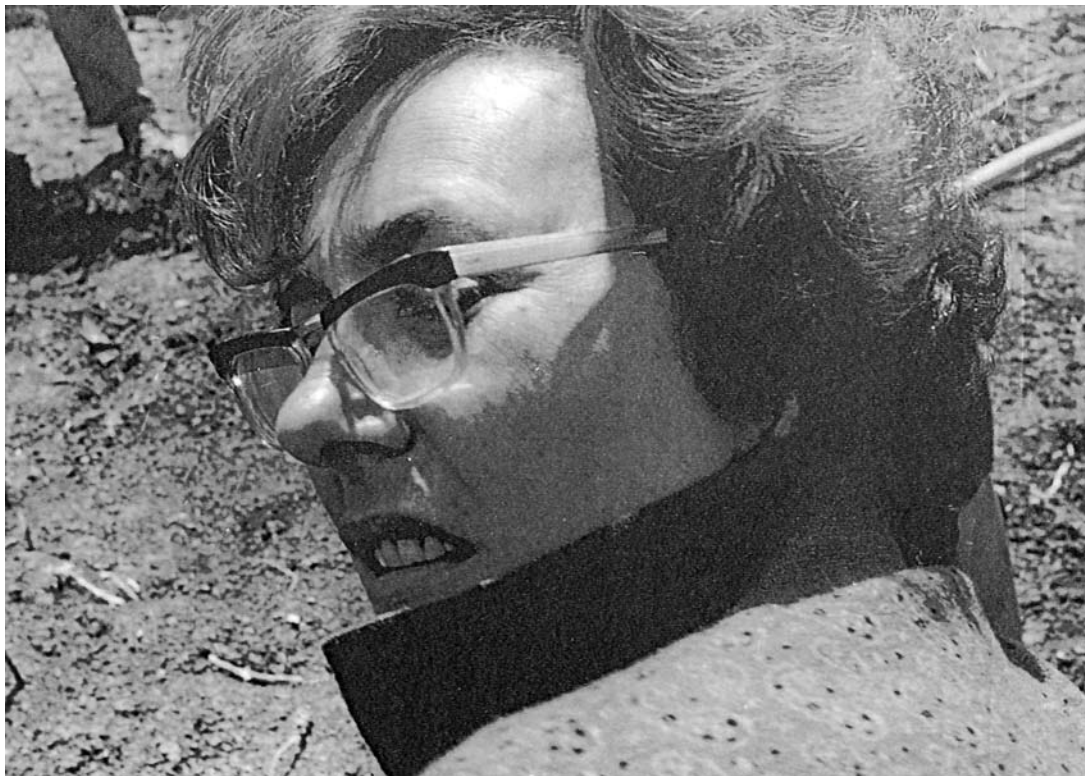
What the days in the field of our museum professionals/natural historians were like we can only guess at; sometimes we will hear interesting occurrences from older curator co-workers, or, less often, read in the field diaries, says the author, and continues, that today, at the time of high technology, which sometimes makes us very confused, it is a genuine pleasure to find such diaries written in the hand of an old museum professional and enjoy the reading of their remarks and notes.

Author Sanja Japundžić conveys the interesting notes written in the hand of Dr Josip Poljak, museum professional and geologist, speleologist, hiker and masterly photographer. He spent the whole his career, practically the whole of his life, in the Geological and Palaeontological Museum. He started working there while still a student, and from 1940 to his retirement in 1959 he was its director. Poljak's museum work was very extensive, not so much visible from outside, but remaining preserved in the inventory books, on the labels on fossils in the collection, on the geological maps. His field research undertaken as part of his museum work was extremely extensive and fertile. He researched the geology of the whole of Croatia, was engaged in speleology and described new caverns in the country's subterranean area. Apart from more than 3000 photographic objects that he left in the museum (he was an expert photographer) there are also some twenty field diaries extant. They are extremely important and very usable, for they describe in detail his geological research, are rich in drawings of landscapes, caves, geological profiles and as addendum in every diary there is a list of photographs that he took during his investigations.

In his diaries, Poljak devoted part of his research to the underground world. Since he was very systematic, his descriptions and drawings of underground features are very detailed.

In all his diaries there are numerous names and addresses of people whom he met on the way or were needed for some reason. We can also found notes about the costs of his journeys, of food and drink, a list of the clothes he prepared for his investigations. The journey itself of course would not be as simple as it would today, for they had to carry their kit themselves, occasionally with the help of horse or donkey. In spite of the many adverse situations in his scientific and hiking trips, Dr Poljak recorded in detail the geological features of all our regions in his diaries. They reflect his rich geological experience, give evidence of the thoroughness and systematicness of the author, and certainly provide a foundation for future work in the archives, are a supplement to his photographic heritage, and a signpost for new research in geology.

JOZEFINA DAUTBEGOVIĆ □ Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

sl.1. Ružica Drechsler-Bržić, snimljeno na terenu, arheološka iskopavanja u Prozoru, u Lici 1971.

JOZEFINA DAUTBEGOVIĆ: Dobar dan, nalazimo se u domu gđe Ružice Drechsler i s njom ćemo danas, 12. travnja, razgovarati o njezinu životu i radu. Gđo Drechsler, što biste prvo rekli o sebi kad biste se predstavljali?

RUŽICA DRECHSLER - BIŽIĆ: Najprije bih rekla da sam se rodila u Bosanskoj Dubici, blizu Siska. Tu sam provela prvih šest godina života, a onda sam sa svojim roditeljima odselila u Kragujevac. Ondje sam išla u gimnaziju i maturirala za vrijeme okupacije. Odmah na početku želim vam spomenuti jednu zanimljivu stvar. Rodila sam se u dijelu Bosanske Dubice koji se zvao Crkvina, a kad sam došla u Arheološki muzej u Zagreb i našla arheološke predmete s lokaliteta Crkvina, rekla sam: *Evo vidiš, to ti je bila sudbina!* (Smijeh.)

Nakon što je 1941. godine počeo rat, došli smo u Beograd, preselili smo onamo nakon tragičnog strijeljanja u Kragujevcu. Tada jednostavno više nije bilo mogućnosti za studij jer su fakulteti bili zatvoreni. Zahvaljujući sretnoj okolnosti da što sam se povezala s profesorom Miodragom Grbićem, kustosom Muzeja kneza Pavla u Beogradu, ipak sam dobila posao. On me zaposlio kao asistenticu volonterku, a onda je organizirao muzejski tečaj i okupio sve nas mlade ljude, tako da smo bili sigurni da nas Nijemci neće deportirati. Naime, u to su doba bile česte deportacije i prisilni odlasci na rad, no mi smo imali potvrdu da smo zaposleni u muzeju. U muzeju smo polazili tečaj – to sam spomenula kad sam vam govorila o knjizi dr. Garašanina. Taj je tečaj bio ozbiljan, predavali su nam sveučilišni profesori koji nisu imali posla jer nisu radili na fakultetu. Učili smo i na kraju smo ozbiljno polagali ispite. Naravno, nakon rata sam odmah upisala četvrtu grupu, arheologiju, a studirala sam kod pokojnog prof. Miloja Vasića. Završila sam 1950. Dobila sam stipendiju BiH – oni su u to doba tražili arheologe jer ih nisu imali. Tada sam otišla u Sarajevo. No ondje sam ostala samo godinu dana jer sam se udala, a suprug mi je u međuvremenu bio premješten u Zagreb. On je ovdje i studirao. Bio je Hrvat, ali je radio u Glavnoj direkciji za cement u Sarajevu. Kad je cementna industrija premještena u Hrvatsku, i on je premješten u Hrvatsku. Došla sam u Zagreb krajem 1951. godine i otad sam neprekidno radila u Arheološkom muzeju, sve do mirovine.

J. D.: Što je odredilo izbor vašeg zanimanja?

R. D.: Izbor zanimanja odredio mi je spomenuti muzejski tečaj. Susrela sam prof. Grbića i on me upitao: *Mala, zani-*

ma li tebe stara historija? A ja sam odgovorila: Zanima me. Zgodno je. Tako sam ušla u muzej i počela raditi s povijesnim materijalom, a on je vidio da ja to "kapiram", da mi to dobro ide. I rekao: Pa, fino. Bit ćeš arheologinja. A ja: Ne znam. Vidjet ću. Međutim, kad je završio rat, odmah sam, automatski, upisala studij arheologije.

J. D.: Kakvu je ulogu imao dr. Benac?

R. D.: Kad sam bila studentica, dr. Benac je bio šef Praistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Došao je u Beograd i tražio od dr. Garašanina da mu preporuči nekog studenta koji će ići u Sarajevo i kojega će on, odnosno BiH, stipendirati. Dr. Garašaniin odmah je preporučio mene, pa sam dobila veliku stipendiju i mogla sam bezbrižno studirati. Završila sam studij za četiri i pol godine.

J. D.: Koje ste poslove radili?

R. D.: Radila sam uglavnom poslove kustosa: uređivala zbirke, inventirala, radila na terenu. Na teren sam išla još kao studentica s dr. Garašaniinom, a poslije i s dr. Bencem u Sarajevu.

J. D.: Koju ste zbirku vodili?

R. D.: Vodila sam Prapovijesnu zbirku Arheološkog muzeja u Zagrebu.

J. D.: Što smatrate svojim životnim djelom?

R. D.: To je svakako suradnja u pisanju pet knjiga *Praistorije jugoslavenskih zemalja*. Bilo nas je devet autora iz cijele tadašnje Jugoslavije.

J. D.: Recite nešto o počecima svojeg rada. Koje su bile prepreke, kakvi su bili problemi?

R. D.: Kad sam došla u Zagreb, lijepo su me primili i rekli mi: *Tu su i ostave, i Japodi, i prapovijest, i neolitik – odaberi što ćeš raditi*. Vidjela sam jednu golemu hrpu prekrasnoga, uglavnom brončanog materijala i upitala: *Jesu li to Japodi?* Odgovorili su: *Da*. Na to sam izjavila: *To ću raditi*. I počela sam sređivati taj materijal. Sve je bilo samo prikvačeno na kartonima. Vadila sam predmete, stavljala ih u kutije, spremala u depo, signirala i inventirala. Naravno, već sam 1952. s dr. Vinskim i njegovom suprugom Ksenijom išla na teren u Vukovar i na Lijevu Baru. Ondje smo kopali prapovijesne grobove, a Zdenko je kopao srednjovjekovne. Bila je to nekropola: gore srednji vijek, a dolje prapovijest. Naravno, nisam sudjelovala u publiciranju. Bio je to njihov posao u kojemu sam im pomagala samo kao gošća, nakon čega bih se vraćala u Zagreb. Oko 1954. počela sam odlaziti u Liku, na rekognosciranje terena. Najprije sam trebala obići najveće lokalitete koji nisu bili dokraja istraženi – Kopolje, Prozor, Vrebac i Smiljan. Započela sam iskopavanje u Kopolju, gdje sam imala sreću da na terenu vidim brežuljak na kojemu je, na mjestu gdje je kopao pokojni prof. Brunšmid, bila uleknuta zemlja. To mi je bio dobar znak da je tu kopano, pa sam ja počela ondje gdje je još bilo zemlje i odmah sam pronašla prve grobove. Tu sam našla velik broj grobova i zapravo završila ono što je prof. Brunšmid započeo. Nakon toga sam išla na mnoge druge lokalitete.

J. D.: Što je najdragocjenije što ste našli?

R. D.: Bile su to perle od jantara u obliku arhajskih ženskih glava, poznate perle iz groba broj 47 koje imaju europsku vrijednost jer su tada bile prvi znak naše suradnje s Etruscima i s Grcima na ličkom području i, uopće, na području tadašnje Jugoslavije.

J. D.: Gdje ste ih pronašli?

R. D.: U Kopolju, u grobu broj 47. To je objavljeno u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Objavila sam sve što sam radila.

J. D.: Koliko otprilike imate objavljenih radova?

R. D.: Oko 40.

J. D.: Tko je od profesora najviše utjecao na vas?

R. D.: Prof. Garašaniin i prof. Benac. A od profesora na fakultetu nije bilo baš mnogo utjecaja. Bila sam mlada, studirala sam i učila. Prof. Vasić bio je osamdesetogodišnjak koji nas je, što bismo rekli, progonio (smijeh). Mogao nas je "srušiti" kad god je htio. Znao je sve, a mi nismo znali ništa. Nije bilo osobitih utjecaja. Došla sam ovamo i zbilja započela donekle pionirski posao. Jer, stari su profesori umrli – Viktor Hoffiller i Josip Brunšmid – pa nisam imala nikoga od starije gospode na koga bih se mogla osloniti.

J. D.: Kako ste surađivali s kolegama?

R. D.: Vrlo lijepo. Od prvog smo dana imali podijeljena područja. Ksenija Vinski bavila se kulturom polja sa žarama, ja sam radila Japode, a prof. Vinski srednji vijek. Lijepo smo surađivali. Svatko je imao svoju grupu i na tome je radio.

sl.2. Kongres arheologa u Ohridu, 7. lipnja 1960., rad sekcije.

S lijeva: Draga Garašanin (Narodni muzej Beograd), Ružica Drachsler, Ksenija i Zdenko Vinski.

sl.3. Kongres arheologa na Hvaru (nije datirano), Mate Lujčić, dr. Alojz Benac, Ružica Drechsler, dr. Šašel, dr. Grga Novak, dr. Batinić.

J. D.: Jeste li sudjelovali u nekim međunarodnim projektima?

R. D.: Onda toga u nas nije bilo. Bilo je vrijeme socijalizma, na to se gledalo kao na nešto loše. Ako bi mi i došao neki strani kolega, odmah bi mi udbaš bio u muzeju: *Tko je to bio, što je tražio, što je htio?* Bilo je takvo vrijeme. Dolazilo je mnogo stranih kolega. Primjerice, vrlo smo lijepo surađivali s prof. Denom iz Njemačke, koji je svake godine dolazio k nama. Nismo se mnogo obazirali na te primjedbe vlasti. Naravno, i mene su pozivali, bila sam gost fakulteta u Münsteru, u Njemačkoj. Tada sam obišla sve veće gradove Njemačke, bila sam ondje dulje od dva mjeseca. Suradivali smo, ali ja, nažalost, nisam imala nikakve projekte. U to doba to nismo mogli.

J. D.: Putovali ste. Jeste li imali znanstvene ekskurzije?

R. D.: Ja sam putovala sama. Obišla sam cijelu Italiju. Radila sam s jednom mladom asistenticom iz Rima i onda sam od njih dobila svojevrsnu stipendiju. Mnogo sam radila u Italiji i Njemačkoj, malo u Švicarskoj i - to je sve.

J. D.: Što vam je bio najveći izazov?

R. D.: Samo teren. Teren je bio prekrasna stvar. Kamo god bih došla, bilo je prekrasno, koliko god Lika bila siromašna, jedna i nikakva, možete misliti kako je tada bilo – ni poštene ceste ni poštenog hotela. Spavali smo na slami u šupama i na sjenicima. No nije se gledalo na to. Ruksak na leđa i – hajde na nekakav lički autobus! A teren je bio prebogat.

J. D.: Što smatrate svojim najvećim uspjehom?

R. D.: Ne bih ništa nazvala najvećim uspjehom. Jednostavno sam radila i, opet vam kažem, zapravo sam revidirala ono što su stariji ostavili, i u tome je moj uspjeh. Iskopala sam prekrasne nalaze u nekropoli Prozor, koju je prije mene otkopavao pokojni Ljubić, ali to nije dovršio; Kompolje; razne lokalitete poput Novoselija pokraj Gospića, s prekrasnom sjekirom iz ranobrončanog doba, jedinom u tadašnjoj Jugoslaviji. Bio je još jedan primjerak u Beloj Crkvi, na granici, i taj moj jedan u Gospiću.

J. D.: Sjećate li se nekih izložaba?

R. D.: Kako ne?! U Arheološkom muzeju postavili smo lijepih izložaba, imali smo i međunarodnih. Najprije ću nabrojiti njih. Prva je bila izložba *Hallstatt*, na koju je dopremljena golema količina halštatskog materijala iz Beča. Bila je otvorena 1970-ih. Zatim su došli *Kelti* - to je zapravo bila općejugoslavenska izložba za koju su Slovenci skupljali materijal od Triglava do Đevđelije i donijeli ga u Zagreb. Održana je u Umjetničkom paviljonu. Slijedila je izložba talijanske bronce, najprije u Prištini, pa onda u Zagrebu. Bila je to golema izložba *Bronza Padovana*, postavljena 1980. godine. Kad je riječ o našim izložabama, treba spomenuti *Zlato i srebro Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a bilo je i nekoliko manjih izložaba te, naravno, stalni postav. Novi postav Arheološkog muzeja radili smo 1960-ih godina. Ksenija Vinski i ja napravile smo postav Prapovijesnog odjela, i trajao je sve do Domovinskog rata. Tek je sada napravljen novi postav jer je materijal, naravno, bio u podrumima, sve je bilo sklonjeno. Sad će biti vrlo lijepo. Jučer sam bila u Muzeju i vidjela da je prekrasno. Znaite, oni danas imaju drukčiju tehniku i veće mogućnosti.

J. D.: Kakav je bio vaš način rada?

R. D.: Ljeti sam uvijek bila na terenu. Mnogo nam je pomagao tadašnji Fond za znanstveni rad. Dobivali smo novac i ja sam mogla raditi na terenu. U muzeju je obrađivan materijal donesen s terena, ali i stari materijal. Primjerice, u mojem su depou bile stotine kutija. Imale su oznake različitih lokaliteta i u svakoj je od njih bio kronološki složen materijal. To je bio velik posao. Uglavnom sam to radila. I, naravno, pisala.

J. D.: Što je tada bilo najveći problem? Novac ili nešto drugo?

R. D.: Novac je uvijek problem.

J. D.: Što je, prema vašemu mišljenju, najvažnije u muzejskom poslu?

R. D.: Najvažniji posao muzeja jest očuvanje zbirke: spremanje materijala kako bi se sačuvao od svih vrsta oštećenja, inventiranje, popisivanje i pohrana u odgovarajuće depoe. Naravno, važne su i izložbe, veze s drugim kolegama i drugim muzejima, ali je najvažnije čuvanje muzejskog materijala.

J. D.: Što muzealac mora imati u sebi da bi bio dobar muzealac?

R. D.: Ponajprije mora voljeti materijal, odnosno voljeti muzej. Ja bih, recimo, došla kući, ručala, bacila žlicu i otišla natrag u muzej. Najvažnije je da čovjek voli posao koji radi.

J. D.: Što biste preporučili današnjim mladim muzealcima?

R. D.: Isto ono što je vrijedilo i za nas starije: da se brinu o muzeju, ponajprije o materijalu; da nikad svoje nalaze ne "strpaju u kutije i - gotovo" nego da ih obrade. Nalazi se moraju restaurirati, rekonstruirati i znanstveno obraditi. Kad sam došla u muzej, u njemu je bila hrpa nepubliciranog materijala, a to je mrtav materijal.

J. D.: Muzealac mora biti znatiželjan.

R. D.: Mora biti znatiželjan i kad traži nalaze, mora imati tu pomalo avanturističku žicu. Mora sačuvati pronađeni materijal - to mu je posao.

J. D.: Jeste li imali kakvih promašaja, pogrešaka pri atribuciji?

R. D.: Naravno, bilo je i toga. Ali ne baš mnogo. Znete li zašto? Imala sam tu sreću da su moji prethodnici mnogo toga iskopali, jedan dio i obradili, a tu je bila i literatura. Treba čitati, gledati i učiti. Učila sam cijeli život, i sada učim. Ali naši mladi... Pogledaju knjigu, prelistaju je i odlože. Treba stalno raditi s knjigama, s literaturom, a sada je, hvala Bogu, ima koliko hoćete.

J. D.: Je li u vaše vrijeme bilo problema s nabavom literature?

R. D.: Bilo je problema, ali smo se snalazili. Muzej je imao veliku biblioteku. Mogu vam reći da sam se vrlo ugodno iznenadila kad sam u Beču razgovarala s direktorom Naturhistorisches Museuma prof. Angelijem, koji me upitao: *Znete li pod kojim je rednim brojem vaš Vjesnik Arheološkog muzeja u našoj biblioteci?* I odgovorio mi je: *Pod brojem 4!* Ostala sam zapanjena, Dakle, naš je *Vjesnik* četvrta publikacija koju je imala golema biblioteka Naturhistorisches Museuma. Mi smo stalno i mnogo surađivali sa stranim muzejima, posebno s onima u Njemačkoj, Austriji i Italiji.

J. D.: Razmjenjivali ste materijal i iskustva.

R. D.: Razmjena je bila stalna. *Arheološki vjesnik* izlazio je u 1 000 primjeraka, a nijedan nije prodan. Samo se razmjenjivao.

J. D.: Jeste li objavljivali u drugim časopisima?

R. D.: Jesam, u *Germaniji*. Tada je pokojni prof. Milojčić bio u Bonnu, pa sam mogla objavljivati u tom časopisu. Naravno, najviše sam objavljivala u *Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ali i u sklopu različitih stručnih rasprava, u knjigama i radovima JAZU.

J. D.: Posjećujete li i sada svoj muzej?

R. D.: Da, baš sam jučer bila ondje. Surađujem s kolegama, ali sad više ne pišem.

J. D.: Što ste posljednje radili?

R. D.: Posljednje što sam radila odnosilo se na spomenicu dr. Benca - *Nakit od kauri školjaka na arheološkim nalazištima AMZ-a*.

J. D.: Zovu li vas sadašnji muzealci, dolaze li k vama?

R. D.: Da, dolaze k meni i traže savjete. Dolazi i Darko Pleša, koji je nedavno završio studij.

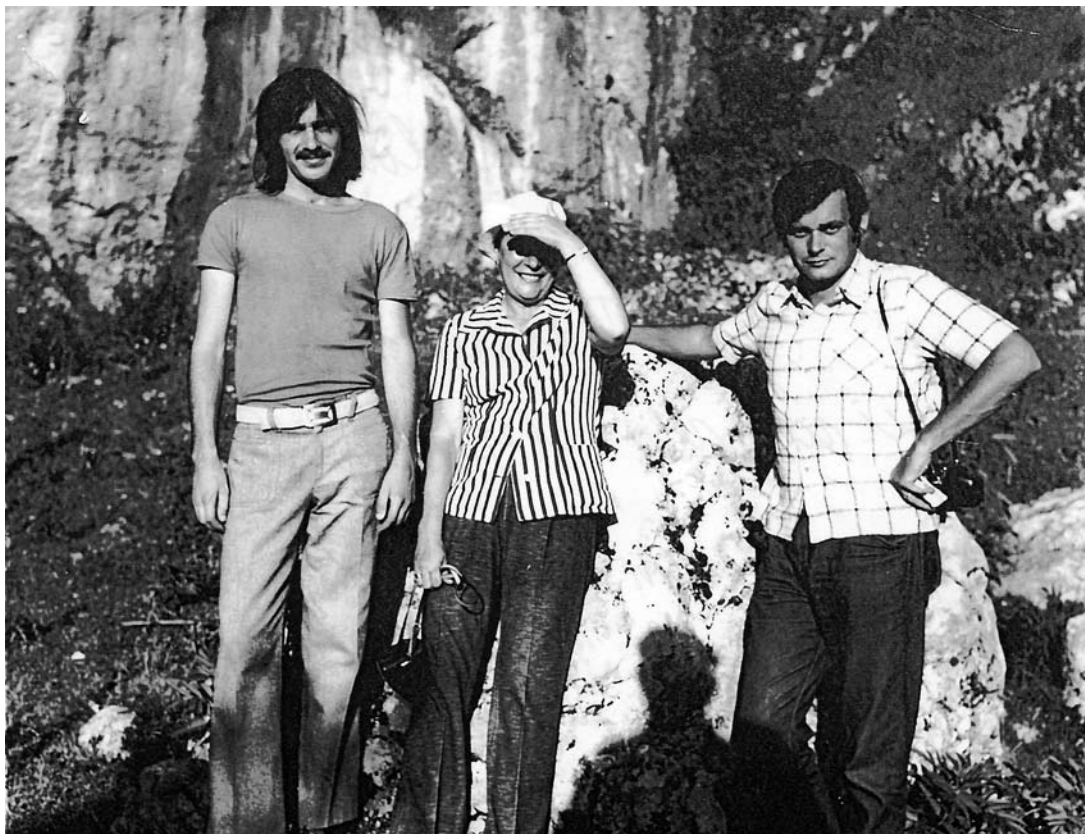
J. D.: Što biste zanimljivo mogli ispričati iz vašeg života? Jeste li požalili to što ste odabrali arheologiju?

R. D.: Ni najmanje. Da se deset puta rodim, deset bih puta bila samo arheologinja. Zanimljivosti i anegdota bilo je koliko hoćete. Svaki arheolog stalno dolazi u dodir s ljudima. Oni ne znaju što radite, pa se morate predstaviti: reći tko ste, što ste i što tražite.

Ljudi obično kažu: *E, ima i kod mene na njivi tih komadića.*

A ja odgovaram: *Ja baš to tražim.*

A što će ti to? *Imam ja i cijelih lonaca!*

sl.4. Ružica Drechsler, u Ličkom Lešću.
S lijeva: Dane Drechsler (sin), Ružica i Ivan
Šarić iz Zavoda za zaštitu spomenika.

Imam i ja cijelih lonaca, ali tražim baš te komadiće.

Takvi su ti razgovori.

Zaboravila sam vam reći nešto važno. Napravila sam stalne postave u Zavičajnome muzeju Gospić i Zavičajnome muzeju Otočac.

J. D.: Recite mi nešto više o tome.

R. D.: To smo zajedno radili prof. Jurčić i ja. On je bio divan čovjek. Bio je katolički svećenik, onda se raspodio i počeo se baviti kulturom. Došao je k meni u muzej i rekao: *Gospođo, vi toliko materijala odvučete s terena, a nama ne ostavite ništa!* Odgovorila sam: *Napravite muzej pa ćemo vam dati materijal. Dogovorit ćemo se.*

On se angažirao, pobrinuo se za prostor, a mi smo dali dio originala i dio kopija. Ondje smo napravili prekrasan muzejčić. Onda su to vidjeli ljudi iz Otočca, pa su i oni htjeli svoj postav. U to su doba u Otočcu imali vrlo dobro vodstvo, odnosno partijski komitet, u kojemu su bili mladi ljudi. Oni su to apsolutno prihvatili i napravili smo vrlo lijepu muzejsku zbirku.

J. D.: Vi ste im radili stalni postav?

R. D.: Da. On je još uvijek izložen. U Gospiću je sad mlada arheologinja Tatjana Kolak. Vrlo lijepo radi. Ali ona je "sjela" na ono što smo mi napravili.

J. D.: Koja ste priznanja dobili za svoj rad?

R. D.: Dobila sam medalju *Fra Jure Maruna* i medalju u povodu 100. godišnjice muzeja. Dobivala sam i diplome i priznanja. Ne znam sve to napamet, morala bih ih pronaći i točno pogledati.

J. D.: Što je unosilo radost u vaš posao?

R. D.: Novi, bogati nalazi. Kad god bih otišla u Liku, donijela bih sanduk nalaza. To je velika stvar: siromašna Lika sa sandukom nalaza. Uvijek je među njima bilo nešto novo.

J. D.: Čitate li i sad literaturu koju dobivate?

R. D.: Apsolutno, sve pratim. Dobivam kataloge. Eto, sad mi je na "nahtkaslu" katalog Vučedola i Vukovara. Stalno čitam.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA: RUŽICA DRECHLER-BIŽIĆ

1951.

▫ *Pregled preistoriskih fibula Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1951., 281-300.

1952.

▫ *Grobovi u Donjoj Dolini*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS, VII., Sarajevo, 1952.

1953.

▫ *Novi pogledi na kulturu sojeničkog naselja u Ripču*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS, Sarajevo, 1953., 103-110.

1956.

▫ *Samatovci - neolitsko naselje kod Osijeka*, Zbornik Matice srpske - serija društvenih nauka 12, Novi Sad, 1956., 17-38.

▫ *Gradine u Lici (Vojna utvrđenja i njihov značaj)*, Vjesnik Vojnog muzeja Jugoslavenske narodne armije 3, Beograd, 1956., 36-51.

1958.

▫ *Naselja i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III., I, Zagreb, 1958., 35-60.

▫ *Ostave Vršca i okoline*, Zbornik za društvene nauke Akademije Vojvodine, 20, Novi Sad, 1958., 57-64.

1959.

▫ *Istraživanja nekropole praistorijskih Japoda u Kompolju*, Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti I., Zagreb, 1959., 245-280.

1961.

▫ *Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955. - 1956. g.*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III., 2, Zagreb, 1961., 67-114.

1962.

▫ *Japodske dvodijelne fibule tipa Prozor*, Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti II., Zagreb, 1962., 295-312.

1964.

▫ *Pojave kontinuiteta na nekim nalazima kod Japoda*, Izdanje kongresnih materijala VI. kongresa jugoslovenskih arheologa održanog od 14. - 18. maja 1963. g., Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1964., 69-72.

1966.

▫ *Les tombes des Japodes prehistoriques a Kompolje*, Inventaria Archaeologica 9, Zagreb, 1966.

1968.

▫ *Japodske kape i oglavlja*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III., 3, Zagreb, 1968., 29-51.

1970.

▫ *Cerovačka donja spilja. Iskopavanja 1967. godine*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III., 4, Zagreb, 1970., 93-110.

▫ *Zaštitna iskopavanja pećine Golubinjače kod Kosinja*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. III., 4, Zagreb, 1970., 111-117.

▫ *Istraživanje brončanog i željeznog doba na teritoriju prahistorijskih Japoda*, Pregled naučnih radova II., Zagreb, 1970.

▫ *Latenski grob iz Trošmarije*, *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Miscellanea G. Novak dicata*, Zagreb, 1970., 243-250.

1971.

▫ *Crkvina, Kompolje pres de Otočac, necropole des Japode*, *Epoque prehistorique et protohistorique en yougoslavie - recherches et resultats*, Beograd, 1971., 94-96.
 ▫ *Bezdanjača pres de Vrhovina*, *Actes I.*, Beograd, 1971.

1973.

▫ *Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. III., 6-7, Zagreb, 1972./1973., 1-54.
 ▫ *Predslavenske kulture u Lici*, Lika u prošlosti i sadašnjosti, zbornik, *Historijski arhiv u Karlovcu*, 5., Karlovac, 1973., 131-155.

1974.

▫ *Vodič kroz arheološku zbirku Muzeja Like*, Gospić, 1974., 3-15.

1975.

▫ *Područje Like od ranog brončanog doba do dolaska Rimljana*, *Izdanja Hrvatskoga arheološkog društva I*, Split, 1975., 19-35.
 ▫ *Caracteristiques des agglomerations fortifiees dans la region centrale des Japodes*, *Međunarodni kolokvij Utvrđena ilirska naselja*, Mostar, 24. - 26. listopada 1974., *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XXIV*, Sarajevo, 1975.
 ▫ *Istraživanje tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. III., IX., Zagreb, 1975., 1-22.
 ▫ *Istraživanja japodskih naselja u Prozoru kod Otočca*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III., IX., Zagreb, 1975., 167-168.

1976.

▫ *Porijeklo lučnih jednopetljastih fibula u Japoda*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 13.*, Sarajevo, 1976., 143-151.

1978.

▫ *Istraživanja japodskih naselja u Krbavskom polju*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III., X-XI., Zagreb, 1978., 261-262.

1979.

▫ *Sahranjivanje na centralnoj japodskoj teritoriji - noviji rezultati*, *Sahranjivanje kod Ilira*, naučni skupovi Srpske akademije nauka i umjetnosti, knj. VIII., Odeljenje istorijskih nauka, knj. 2., Beograd, 1979., 277-283.

1980.

▫ *Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. III., XII., Zagreb, 1980., 27-78.
 ▫ *Kultura prehistorijskih Japoda*, *Prehistorija*, serija vodiča, Zagreb, 1980., 48-60.

1981.

▫ *Nakit od prehistorije do srednjeg vijeka*, katalog izložbe, Varaždin, 1981.

1982.

▫ *Ostava kasnog brončanog doba iz okolice Cavtata*, *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 8-9, Zagreb, 1982., 63-73.
 ▫ *Jozgina pećina*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III., XV., Zagreb, 1982., 268-269.
 ▫ *Arheološka prošlost Bobove*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III., XV., Zagreb, 1982., 274.

1983.

▫ *Srednje brončano doba u Lici i Bosni*, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, Bronzano doba*. Sarajevo, 1983., 242-270.
 ▫ *Japodska kulturna grupa*, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, Bronzano doba*. Sarajevo, 1983., 374-389.

Muzealci, arheolozi u prozoru kod Otočca u Lici, 1970.?
Sa šeširom Ružica Drechsler, iznad nje stoji Ivan Šarić (Zavod za zaštitu spomenika kulture) s radnicima koji su pomagali u iskopanju.

▫ *Naselje bronzanog doba u Jozginoj pećini* (zajedno s D. Balen), *Obavijesti Hrvatskoga arheološkog društva*, 15/1, Zagreb, 1983., 18.

1984.

- *Pregled arheoloških istraživanja u spiljama na području Like*, zbornik Devetoga speleološkog kongresa, Zagreb, 1984.
- *Brončano doba u pećinama Like*, Deveti jugoslavenski speleološki kongres, zbornik predavanja, Zagreb, 1984., 623-639.
- *Pregled arheoloških istraživanja u spiljama na području SR Hrvatske* (zajedno s B. Čečuk), Deveti jugoslavenski speleološki kongres, zbornik predavanja, Zagreb, 1984., 185-198.
- *Japodi*. Katalog izložbe *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*, Ljubljana, 1984., 57-58.

1986.

- *Nasebinski objekti na nekim gradinama Like*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. III., XIX., Zagreb, 1986., 107-127.

1987.

- *Japodska grupa*. Praistorija jugoslavenskih zemalja, Željezno doba. Sarajevo, 1987., 391-441.
- *Istraživanje "Jozgine pećine" u Trnovcu Ličkom*, *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 10, Zagreb, 1987., 53-71.

1988.

- *Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser. III., XXI., Zagreb, 1988., 17-29.

1991.

- *Prahistorijski nakit s kaori puževima*, Posebna izdanja, knj. XCV., Odjeljenje društvenih nauka, knj. 27., Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991., 79-88.

IZLOŽBA GRČKO-HELENISTIČKA KERAMIKA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU

EMIL PODRUG ▫ Muzej grada Šibenika, Šibenik

sl. 1. i 2. Postav izložbe *Grčko-helenistička keramika* Arheološkog muzeja u Splitu tijekom gostovanja u Muzeju grada Šibenika (ožujak 2009.)
Autori svih fotografija: Tonči Seser i Emil Podrug
Autor izložbe: Boris Čargo

Izložbom *Grčko-helenistička keramika Arheološkog muzeja u Splitu* drugi je put u 24 godine široj javnosti predstavljena jedna od najatraktivnijih zbirki splitskog muzeja. Autor izložbe je Boris Čargo, viši kustos Arheološkog muzeja i voditelj muzejske zbirke *Issa* u Visu. Izložba je najprije bila postavljena u splitskoj Staroj gradskoj vijećnici u studenom 2007. godine, a pratio ju je opširan i bogato ilustriran katalog. Do zaključenja ovog teksta izložba je već gostovala u Imotskom, Šibeniku i Malom Lošinj.

Svi predstavljeni keramički predmeti potječu iz grada Visa, unutar kojega je od početka 4. stoljeća prije Krista cvjetala grčka (sirakuška) kolonija *Issa*. Iz uvoda kataloga saznajemo da je osnivanje Ise, a ubrzo potom i *Fara* (*Faros*, u Starom gradu na Hvaru), označilo početak trajne grčke kolonizacije srednjeg Jadrana. Antički Grci iz Egejskog bazena i tzv. Velike Grčke (južne Italije i Sicilije) već su stoljećima prije toga dobro upoznali pomorsko-trgovinske rute duž istočne jadranske obale i njezinog arhipelaga kojima je grčka roba dolazila do tržišta zapadnog Balkana i Srednje Europe. Osnivanje kolonija-polisa na jadranskim otocima bilo je preduvjet za daljnje konsolidiranje grčkoga trgovinskog monopola na Jadranu. Nakon početnih sukoba s ilirskim starosjediocima, grčke se srednjojadranske enklave *Issa* i *Far* neometano razvijaju i postaju urbana središta preko kojih su na naš prostor doprle prve tekovine antičke civilizacije (pismo, demokratski ustroj vlasti, sustav zakona, plansko graditeljstvo, katastarska podjela zemljišta, kulturni i društveni život i dr.). O napretku Ise svjedoči osnivanje njezinih potkolonija, najprije na otoku Korčuli (u *Lumbardi*), a potom i na obali (*Tragurion*, *Epetion*, *Salona*). Status urbanog središta tog dijela Jadrana *Issa* gubi tijekom 1. stoljeća prije Krista, nakon pripojenja sve jačoj rimskoj državi.

Materijalna ostavština grčke Ise arheolozima je mnogo bolje poznata od one farske. Primjerci keramičkog posuđa i drugih nalaza iz toga antičkoga grada skupljani su u Arheološkome muzeju Split još od 19. stoljeća, i to zahvaljujući ponajprije spašavanju nalaza iz, nažalost, devastiranih grobova te sporadičnim arheološkim iskopavanjima koja su u posljednje vrijeme intenzivirana. Izložena keramička građa samo je jedna od brojnih kategorija materijalne kulture, a daje uvid u razvoj Ise tijekom helenizma, odnosno posljednjih nekoliko stoljeća prije Krista.

Većina građe odabrane za izložbu *Grčko-helenistička keramika Arheološkog muzeja u Splitu* potječe iz isejske nekropole *Martvilo*. Upravo grobnom kontekstu nalaza (predmeti su polagani uz pokojnike kao dio popudbine za onaj svijet) možemo zahvaliti činjenicu da je najveći dio izloženih posuda cjelovito sačuvan. Autor je keramiku podijelio na osam tematskih cjelina, odnosno osam keramografskih stilova koji su se na helenističkom tržištu smjenjivali od 4. do završetka 1. stoljeća prije Krista.

Od ukupno 109 izloženih predmeta prvih nekoliko cjelina čini izbor uvezene, luksuzne keramičke robe, što svjedoči o uskoj povezanosti Ise s grčkim polisima u južnoj Italiji i na italskoj obali sjevernog Jadrana, ali i o ulozi Ise kao ključne točke u mreži trgovinskih putova prema istočnoj jadranskoj obali.

Izložbu otvaraju bogato oslikani primjerci *južnoitalske crvenofiguralne keramike* koja je uvezena iz radionica u Apuliji, Kampaniji, Lukaniji i Siciliji od sredine do kraja 4. stoljeća prije Krista. Osobito minuciozno ukrašeni primjerci kratera i drugih oblika posuda proizvedeni su u gradu Tarantu, a karakteriziraju ih kazališni, funeralni i mitološki motivi, te prizori iz svakidašnjeg života.

Trgovinsku razmjenu sa sjevernojadranskim grčkim polisima dokazuje *gornjojadranska keramika* (tzv. keramika *Alto Adriatico*). Uvožena je iz gradova Spine i Adrije krajem 4. i početkom 3. stoljeća prije Krista. Riječ je o vrčevima tipa enohoa, na kojima je slikani ukras izveden manje pedantno, a najčešće su prikazani profili ženskih glava i palmete.

Osim spomenutom inačicom crvenofiguralne keramike, južnoitalske su radionice zastupljene i *kampanskom keramikom ili keramikom s crnim premazom*, čija proizvodnja počinje tijekom 4. stoljeća prije Krista. Glavno obilježje tog stila jest crni premaz izveden kistom ili pak uranjanjem posuda u boju, čime se postiže učinak sličan sjaju mnogo skupljega, metalnog posuda. Dodatni su motivi rijetko zastupljeni i svedeni na utiskivanje ili žlijebljenje.

Navedene keramografske vrste imitacije su ranijih antičkih lončarskih stilova. Novi stil, koji se u Velikoj Grčkoj razvija nešto prije sredine 4. stoljeća, nazvan je *keramikom tipa Gnathia*, a vidljiv je na najkvalitetnijemu helenističkom posudu. Zastupljeni oblici posuda (enohoe, skifi, kantari, pelike, krateri) uglavnom pripadaju vinskih servisima, korištenima u svakidašnjem, ali i u pogrebnom kontekstu. Površina im je premazana crnom bojom, na koju se nakon pečenja nanose različiti slikani motivi - od mitoloških i kazališnih scena, preko ženskih portreta, do geometrijskih, zoomorfni i biljnih ukrasa. Kasnije posude *Gnathia* stila djelomično su ukrašene i žlijebljenjem.

Drugi dio izložbe posvećen je keramičkim proizvodima radionica iz same Ise. Tako se, među keramikom tipa *Gnathia*, izdvajaju enohoe nešto vitkijih oblika, koje nemaju paralelnih ostvarenja na nalazištima velike Grčke. Zbog toga se pretpostavlja da je riječ o lokalnim isejskim proizvodima. *Isejska keramika tipa Gnathia*, dakle, slijedi apulsku modu crnog premazivanja i žlijebljenja, ali sadržava i specifične urezane i slikane motive (kvadratne mreže, šrafirana polja i dr.). Autor navodi da je proizvodnja *Gnathia* keramike u Isi pokrenuta najkasnije u 3. stoljeću prije Krista. Isejska je keramika bila i izvozni proizvod, te je, sudeći prema dosadašnjim nalazima, njezino širenje obuhvatilo prostor srednjeg Jadrana.

Po svojim tehnološkim svojstvima (sastavu i boji pečene gline), domaćoj se proizvodnji pripisuju i oblici *isejske keramike s crnim premazom*, dok se za *običnu finu keramiku* pretpostavlja da je, osim u Isi, izrađivana i u drugim ovdašnjim grčkim kolonijama (u Faru i, možda, u kaštelanskom Resniku) od 3. do 1. stoljeća prije Krista.

sl.3. Južnoitalska crvenofiguralna keramika

sl.4. Isejska *Gnathia* keramika

Posebnu skupinu keramičkih proizvoda čini *helenistička reljefna keramika*. Nađena je na velikom broju helenističkih lokaliteta diljem istočnog Sredozemlja, ali i na nalazištima tzv. barbarskih naselja i nekropola istočne Europe, što svjedoči o izrazitoj popularnosti reljefno dekoriranog posuđa. Ta je vrsta keramike izrađivana u kalupima, što je omogućivalo serijsku proizvodnju velikih razmjera. Najčešći su oblici poluloptaste čaše i krateri, a reljefni ukrasi na njima mogu biti biljni, figuralni i linearni. Reljefna se keramika tijekom posljednja dva stoljeća prije Krista proizvodila i u isejskim radionicama, o čemu svjedoče izloženi ulomci kalupa za izradu čaša s lokaliteta Mala Banda - padine Bandirice, kao i jedinstveni nalaz pečatnjaka u obliku zeca.

sl.5. Detalj poklopca južnoitalske crvenofiguralne lekane

sl.6. Detalj pelike stila *Gnathia*

sl.7. *Gnathia* keramika

Stručna je javnost s helenističkim nalazima iz Visa dosad bila upoznata iz radova brojnih arheologa, počevši od Josipa Brunšmida, pa do Branka Kirigina. U novije je vrijeme, pod vodstvom Borisa Čarge, pokrenuto sveobuhvatnije, sustavno arheološko istraživanje i konzervacija ostataka grčke i rimske Ise. Stoga se može reći da nas izložba *Grčko-helenistička keramika Arheološkog muzeja u Splitu* kombiniranim izborom iz starog fundusa i građe iz novih istraživanja podsjeća na vrijednost i unikatnost viške zbirke Arheološkog muzeja. No s druge strane, izložba najavljuje i nove spoznaje o Isi kao kolijevci antičke civilizacije na našem području. Pri tomu s posebnim nestrpljenjem iščekujemo rezultate interdisciplinarnih istraživanja (korelacije arheoloških analiza s kemijskim i geološkim ispitivanjima) koje bi, kako je najavljeno u uvodu kataloga, trebale pružiti konkretnija znanja o isejskoj lončarskoj proizvodnji.

Primljeno: 9. lipnja 2009.

EXHIBITION OF GREEK AND HELLENISTIC CERAMICS IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN SPLIT

In the exhibition Greek and Hellenistic Ceramics in the Archaeological Museum in Split, one of the most attractive collections of Split Museum was presented to the general public for the second time in 24 years. The author of the exhibition was Boris Čargo, senior curator of the Archaeological Museum and manager of the Issa museum collection in Vis.

All the ceramic objects presented derive from the city of Vis, within which, from the beginning of the fourth century BC, the Greek (Syracusan) colony of Issa thrived.

Most of the material selected for the exhibition Greek and Hellenistic Ceramics in the Archaeological Museum in Split derives from the Issa necropolis called Martvilo. It is to the funerary context of the finds that we can thank the fact that most of the vessels on display have been preserved whole.

The author divided the ceramics into eight thematic units, that is, eight ceramic styles, that succeeded each other on the Hellenistic market from the fourth to the end of the first century BC. Of the total of 109 exhibited objects, the first few units consist of a selection of imported, luxury ceramic goods, which tells of the tight connection between Issa and the Greek poleis in southern Italy and on the Italic coast of the northern Adriatic, as well as of the role of Issa as key point in the network of trade routes to the eastern coast of the Adriatic.

The exhibition Greek and Hellenistic Ceramics in the Archaeological Museum in Split was first put on in Split in November 2007 and then came a tour that took it to Imotski, Šibenik and Mali Lošinj.

Muzejska scena Hrvatske u povodu obilježavanja Međunarodnog dana muzeja 18. svibnja 2009., koju promiče ICOM (Međunarodni savjet za muzeje), imala je priliku ove godine u kontekstu preporučene teme *Muzeji i turizam* dati svoj doprinos projektima kulturnog turizma. Iniciranje manifestacije i ove je godine, a to je 29 put u nizu, vodio Muzejski dokumentacijski centar. Osim toga, on je imao udio i u promociji manifestacije - organizirao je izdavanje 29. prigodnog plakata manifestacije, te je pristigle informacije o projektima i događanjima distribuirao medijima.

Ta tradicionalna međunarodna manifestacija razlikuje se od ostalih muzejskih promotivnih akcija jer se uz isticanje značenja muzeja u zajednici aktualiziraju neke društvene i strukovno relevantne teme, nastoji se na drugačiji način uspostaviti dijalog s osnivačima i nadležnim institucijama te promicati transdisciplinarni dijalog među stručnjacima. Ovogodišnja tema, posvećena kulturnom turizmu, bila je posebno inspirativna hrvatskim muzejima tako da su se događanja protegnula na cijelu godinu iako su bila koncentrirana, kako je uvrježeno posljednjih godina, na razdoblje od 18. travnja do 18. svibnja.

Odaziv muzeja na obilježavanje manifestacije u Hrvatskoj u spomenutom je razdoblju jednak prošlogodišnjemu, s nešto izmijenjenim sudionicima. Važno je naglasiti da su hrvatski muzeji u mnogo većem postotku predstavili temu obilježavanja nego što je bilo uobičajeno. U stotinu institucija - muzeja i galerija bilo je organizirano oko 240 različitih zbivanja kojima treba pridodati i različite promotivne aktivnosti. Najbrojnija su bila događanja, njih 179: radionice (44) /igraonice (56), prezentacije (40), priredbe (17), predavanja (13), koncerti (4), akcije (5), manifestacije (8), ekspertize, forumi, a bila je priređena i 61 izložba, od čega je 21 bila edukativna.

Realizirani su projekti u najvećem dijelu bili prezentacija valorizirane baštine, od čega ćemo u ovom tekstu predstaviti samo neke ilustrativne primjere.¹ Velik doprinos ovoj temi dali su programi vezani za nagradnu igru namijenjenu djeci - *14. muzejska edukativna akcija Hrvatske - [U]okvir[i]*, koju je ove godine vodio Muzej Slavonije Osijek.²

U igru je bila uključena 61 institucija, a odabrana baština u tim institucijama, kako i sam naziv igre kaže, bila je uokvirivana. Muzeji su svoje izložke najčešće sami uokvirivali, ali neki su muzeji procjenu najatraktivnije baštine prepustili sudionicima igre. Na taj je način predstavljena različita muzejska građa, "uokvirene" su građevine u kojima su smješteni muzeji (samostani, dvorci...), arheološke iskopine na kojima je kasnije niknuo suvremeni grad, rimski ostaci koji su danas uklopljeni u grad kao spomenici kulture, detalji tradicionalne arhitekture i djela obrta, skulpture i slike poznatih umjetnika, od crteža Jurja Julija Klovića, vrijednih slika renesanse i baroka do drugih djela velikana hrvatskog slikarstva, prirodne, tehnička baština, blago potopljenih brodova, očuvano zvjezdano nebo...

Većina i većih projekta namijenjenih široj javnosti organiziranih u povodu Međunarodnog dana muzeja, bila je također usmjerena na prezentaciju. Više je pozornosti privukla zanimljiva i atraktivna prirodoslovna baština Hrvatske predstavljena na različitim događanjima u Hrvatskome prirodoslovnom muzeju - izložba *Krška polja Dinarida*, otvorena na Međunarodni dan muzeja, zatim predavanja o svijetu fosila te predavanja i akcija nazvana *Iz muzeja na Medvednicu*. Hrvatski prirodoslovni muzej je prirodoslovnu baštinu promovirao i prigodnim izdavanjem turističke karte pod nazivom *Prirodoslovne atrakcije Hrvatske*.³

Tema putovanja kao oblika turizma na različite je načine prezentirana u projektima namijenjenima djeci, ali i odraslima. Uz izložbu *Merika - Isejavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914.*, organiziranu u Muzeju grada Rijeke, organizirane su kreativne radionice i prezentacije s temom putovanja. O putovanjima je bilo riječi i na predavanju organiziranome u Etnografskome muzeju Istre, a odnosilo se na *Izložbu iseljnika*. Ista tema, ali na drugačiji način, bila je predstavljena i u Muzeju Valpovštine u Valpovu. Za širu javnost organizirana je prezentacija digitaliziranih fotoalbuma grofa Rudolfa Normanna iz druge polovice 19. st., nastalih na putovanjima po Maloj Aziji, Austriji i Švicarskoj.

Brojni primjeri predstavljene baštine pokazuju da hrvatski muzeji obiluju materijalnom i nematerijalnom baštinom, što se odnosi na primjere s različitih područja, od kulture i povijesti, arheologije, pomorstva, prirodoslovlja, etnologije, tehnike te drugih disciplina. Međutim, baština sama po sebi nije dovoljna da bi se osigurao dolazak turista u muzej jer bi inače oni bili prepuni posjetitelja, a time se, osim pojedinih projekata, hrvatski muzeji ne mogu pohvaliti. To znači da posjetitelje, u ovom primjeru to se odnosi na turiste, valja znati motivirati. Oni koji su uključeni u programe kulturnog turizma raznorodna su skupina nehomogenih dobni struktura i obrazovanja, stoga su i zahtjevi što ih projekti moraju ispuniti vrlo složeni.

Što je kulturni turizam

Tko su posjetitelji koji u ulozi turista posjećuju muzej

U kulturi i u turizmu, gledano unatrag, događali su se procesi u kojima se kreiranje programa temeljilo na poštovanju individualnosti korisnika. U turizmu se taj proces počeo događati u 1980-ima, kada je napušten koncept masovnog turizma. U muzejskoj djelatnosti taj proces individualizacije pristupa, iako započet nešto ranije, svoj puni izričaj dosegao 2000., od kada je i obilježavanje Međunarodnog dana muzeja, kao i ovo u 2009., orijentirano prema ciljanim skupinama.⁴

1 Pojedinačna događanja u muzejima u prigodi obilježavanja Međunarodnog dana muzeja vidjeti na MDC-ovim web stranicama URL: <http://www.mdc.hr/main.aspx?id=471>

2 Organizator projekta je Sekcija za muzejsku pedagogiju i kulturnu akciju HMD-a, a voditelj projekta Muzej Slavonije Osijek (Zeljka Miklošević i Denis Detling). Vidjeti tekst Detling, Denis. *Uokvirivanje u temu muzeji i turizam*. // *Informatica Museologica* 40 (1-4) 2009.

3 *Prirodoslovne atrakcije Hrvatske* < urednica karte Renata Brezinačak >. Zagreb, Hrvatski prirodoslovni muzej, 2009.

4 Primjer Röhsska museuma - muzeja mode, dizajna i dekorativne umjetnosti pokazuje kako je moguće znatno promijeniti broj posjetitelja poštujući potrebe korisnika. Muzej je tijekom 2007. broj posjeta povećao za 79% zahvaljujući programima namijenjenima studentima, umirovljenicima, zatvorenicima, privatnim tvrtkama, školarcima i drugima. Prior, Anette. *Od prašine do dinamike*. // Zbornik sažetaka V. skupa, Rijeka - Dubrovnik - Bari - Rijeka, 2008., str. 8.

Turiste orijentirane na baštinu zanimaju specijalizirani sadržaji. Obično su to obrazovanije osobe viših platežnih mogućnosti. Raspon njihovih interesa seže od upoznavanja s kulturom neke zajednice do kreativnog upoznavanja s običajima i do usvajanja vještina karakterističnih za određenu kulturu. Interesi mogu ići tako daleko da se pojedinac posvećuje istraživanju odabrane kulture. Kako se on njome bavi u svoje slobodno vrijeme, ta kultura postaje hobi. Za druge to može biti mnogo više, tj. bavljenje baštinom može poprimiti oblik osobnog eksperimenta. Takve osobe uživljavaju se u prostor i vrijeme tako da zanimanje za kulturološke teme prestaje biti samo istraživanje, ono postaje njihov način življenja. Posljednje spomenuta kategorija turista obuhvaća manji broj osoba, za razliku od prve skupine, koju općenito zanimaju različiti aspekti kulture. Kvalitetna kulturno-turistička ponuda treba poštovati različitosti takvih korisnika te nuditi programe koji će zainteresirati i privući sve skupine turista.

Da među hrvatskim muzealcima postoji interes za programe namijenjene turizmu, iznimno važnoj gospodarskoj grani za Hrvatsku, pokazuju neka realizirana događanja. Veliki kulturološki projekti nužno privlače i zanimanje turista pa za njih možemo reći da su to u nas najčešći projekti kulturnog turizma. Od muzejskih djelatnosti trenutačno najveću senzibiliziranost za turističke programe pokazuju projekti s područja arheologije. Potvrda tome bila je izložba u organizaciji Arheološkog muzeja u Zagrebu, otvorena početkom 2009., u povodu koje je tiskana monografija istog naslova – *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*.⁵ Izbor projekata predstavljenih u monografiji, realiziran u recentno doba, pokazao je potencijal koji ima arheološka baština u turističkoj ponudi. Priloženi tekstovi predstavili su različite oblike arheološkog turizma koji se svrstava u specijalistički oblik kulturnog turizma.⁶

U monografiji je arheologija predstavljena arheološkim spomenicima kulture Hrvatske upisanima na UNESCO-ovu listu svjetske baštine, arheološkim parkovima, špiljskim lokalitetima, arheološkim itinerarima, podvodnom arheologijom, projektima eksperimentalne arheologije te projektima oživljene povijesti. Zanimljiva je činjenica da je muzej s predstavljenim projektima izašao izvan muzejske zgrade, proširio svoje granice na lokalitete, parkove i sl., gdje je na različite načine kontekstualizirao spomenike i, općenito, prošlost.

Izložba je privukla veliku pozornost publike tako da je tijekom godine gostovala u drugim muzejima Hrvatske (u Muzeju grada Splita, Split; Muzeju grada Kaštela, Kaštel Lukšić). Na više su mjesta održane prezentacije monografije, a u povodu Međunarodnog dana muzeja 2009. u Muzeju grada Kaštela organiziran je okrugli stol pod nazivom *Kulturni turizam / Turistička ponuda kaštelanske kulturne baštine. Cilj* tog događanja bio je informirati širu javnost o uključivanju *Mujine pećine*, paleolitičkog lokaliteta - najstarijeg čovjekova obitavališta na tom području, u kulturnu rutu po Hrvatskoj - *Itinerar "Putovima neandertalca"*. Time se Muzej priključio osmišljavanju atraktivnoga kulturnog turističkog proizvoda.⁷

Suradnja muzeja i turističkog sektora

Neki se muzeji ističu realiziranim projektima kulturnog turizma, a redovito imaju dobru suradnju s lokalnim turističkim sektorom. Među njima je Gradski muzej Vinkovci, poznat po turističkim projektima koji najčešće promoviraju etnologiju i arheologiju. Muzej je uz Međunarodni dan muzeja 2009. organizirao događanja inspirirana poviješću. Scensko uprizorenje prošlosti nazvano *Vinkovački povijesno-turistički četverokut: 8000 godina povijesti ispričanih kroz 9 prizora* organizirano je u parku na Trgu bana Šokčevića, uz pomoć vinkovačkih gimnazijalaca. Muzealci su tim atraktivnim i poučnim nastupom oživjeli značajne osobe iz vinkovačke prošlosti. Organiziranim projektom vinkovački su muzealci pokušali potaknuti turističke djelatnike i gradsku upravu na osmišljavanje projekata koji bi iskoristili potencijale kulturne baštine Vinkovaca za razvoj turizma.

Posljednji primjer pokazao je da je nužna suradnja muzealaca s djelatnicima u turizmu, dok su događanja u organizaciji Muzeja Međimurja primjer suradnje u organizaciji *Prvoga međimurskog festivala kulturnog turizma*, organiziranoga u povodu Međunarodnog dana muzeja 2009. Na javnoj tribini i sajmu tog festivala, uz stručnjake iz kulture, bili su okupljeni predstavnici uprave i turizma iz nekoliko međimurskih općina i gradova. Izneseni su problemi s kojima se susreću te razmatrane daljnje mogućnosti suradnje. Na prigodnom sajmu, organiziranome u atriju Muzeja, predstavljanjem baštine Međimurske županije naglašeni su potencijali kulturnog turizma koje ima ta regija (suvenirni, monografije gradova, publikacije, demonstracija starih obrta i vještina, glazbena i folklorna baština).

Da inicijative pojedinaca i strukovnih udruga mogu dati ne samo početni poticaj već i znatan doprinos razvoju kulturnog turizma, pokazuju sljedeći primjeri. Na izložbi *Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva*, u organizaciji Gradskog muzeja Senja, predstavljena je povijest Društva te njegovih istaknutih članova. Od samih su početaka ciljevi Društva bili ne samo zaštita baštine i osnivanje muzeja već i promocija senjske baštine kao turističke atrakcije. Rezultat toga su brojni obnovljeni spomenici Senja, među kojima najviše pozornosti privlači tvrđava Nehaj, koja je, zajedno s gradom, postala nezaobilazna točka u turističkim itinerarima.⁸

HNK ICOM (Hrvatski nacionalni komitet Međunarodnog savjeta za muzeje) u povodu ovogodišnjega Međunarodnog dana muzeja 2009. inicirao je, u suorganizaciji sa Zajednicom kulturnog turizma HGK, te u suradnji s Ministarstvom turizma organizirao okrugli stol o temi *Muzeji i turizam*. Inicijativu za prihvaćanje i usvajanje *Povelje za muzeje i kul-*

5 *Arheologija i turizam u Hrvatskoj = Archaeology and Tourism in Croatia.* // <urednik Sanjin Mihalić; predgovor Ante Rendić Miočević>. Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2009.

6 Prema klasifikaciji Daniele Angeline Jelinčić, autorice jednoga od tekstova u monografiji. Jelinčić, Daniela Angelina. *Kulturni i arheološki turizam* // *Arheologija i turizam u Hrvatskoj = Archaeology and Tourism in Croatia.* // <urednik Sanjin Mihalić>. Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2009., str. 27.

7 Više o tome vidjeti u tekstu Babin, A., *Kulturna baština Kaštela kao resurs kulturnog turizma* // *Informatica Museologica* 40 (1-4) 2009.

8 Više o tome vidjeti u tekstu Ljubović, Blaženka., *Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva.* // *Informatica Museologica* 40 (1-4) 2009.

9 URL:// http://www.croatia.hr/Resources/Home/Strategija_Razvoja_Kulturnog_Turizma_01_38_08XII03_zp.pdf.

10 Iako je Ministarstvo turizma zainteresirano za ustanovljavanje nagrade, u 2009. ona nije utemeljena. Očekuje se njezino ustanovljavanje u bliskoj budućnosti.

11 Seminar o temi razvoja održivih turističkih urbanih i arheološki mikrodestinacija u sklopu zakonodavstva EU bio je organiziran 6. studenoga 2009. u suradnji s TAIEEX-om, uredom Europske komisije, URL: <http://www.hgk.hr/wps/portal/tut/pl.cmd/cl/1.hr>

Drugi seminar, *Upravljanje destinacijama* bio je organiziran u suradnji s Talijanskim institutom za vanjsku trgovinu - ICE idem.

12 Više o tome vidjeti u tekstu Perićić, Anita., *Nove tradicionalne manifestacije u Gradskom muzeju Varaždin*. // Informatica Museologica 40 (1-2) 2009.

13 Europska noć muzeja organizira se pod okriljem Vijeća Europe, a uz potporu UNESCO ICOM-a (Međunarodnog vijeća muzeja), uz obilježavanje Međunarodnoga dana muzeja. Toj se akciji redovito odaziva nekolicina drugih hrvatskih muzeja. U 2009., osim Gradskog muzeja Varaždin, odazvala se Strossmayerova galerija starih majstora u Zagrebu, Etnografski muzej Istre u Pazinu, Povijesni muzej Istre u Puli i Narodni muzej u Labinu.

14 Gradskome muzeju Varaždin dodijeljeno je 1993., na I. godišnjog skupštini Udruženja hrvatskih turističkih agencija, posebno priznanje za ... *istaknuto njegovanje poslovnih odnosa s članovima udruženja...*

Perićić, Anita, *Nove tradicionalne manifestacije u Gradskom muzeju Varaždin*. // Informatica Museologica 40 (1-4) 2009.

turni turizam podržale su sve relevantne institucije (Hrvatska gospodarska komora - Zajednica kulturnog turizma, Ministarstvo turizma i MDC) tako da su se na okrugli stol odazvali predstavnici Ministarstva kulture i Ministarstva turizma, Zajednice kulturnog turizma HGK i Hrvatske turističke zajednice. Odazvali su se i panelisti - stručnjaci za kulturni turizam različitih profila, koji su iznijeli svoja promišljanja i iskustva. Predstavnici državnih institucija potkrijepili su svoja izlaganja konkretnim podacima. Osim izdvajanja pojedinih projekata važnih za kulturni turizam, bilo je i riječi o ulaganjima poduzetima posljednjih godina, koja su u kulturi povećana (otvoreno je više novih muzeja, među kojima i *Hrvatski muzej turizma*). Osim toga, velik doprinos temi jest i donošenje dokumenta *Strategija razvoja kulturnog turizma Od turizma i kulture do kulturnog turizma*, koji je izrađen 2003.⁹ U raspravi je naglasak stavljen na rezultate aktivnog upravljanja baštinom, njezinu održivost i zaštitu, kvalitetu turističke ponude, autentičnost kulturnog "proizvoda", mogućnosti uključivanja hrvatske baštine u europske kulturne itinerare i sl.

Vrijedan doprinos temi kulturnog turizma u 2009. dao je Muzejski dokumentacijski centar u obliku inicijative ustanovljavanja nagrade za kulturni turizam. U realizaciju tog projekta, uz MDC, bili su uključeni Hrvatska gospodarska komora, Turistička zajednica Hrvatske te Ministarstvo turizma, koje je nositelj manifestacije *Dani hrvatskog turizma* i koje dodjeljuje *Turistički cvijet - Kvalitetu za Hrvatsku*, u što je bila uključena i spomenuta stručna nagrada.¹⁰

Iako se u ovom pregledu ne analiziraju aktivnosti institucija turističkog sektora, zbog utjecaja koje su imali na turistički sektor i na muzejsku zajednicu Hrvatske vrijedno je spomenuti da su u povodu ICOM-ove godine posvećene temi *Muzeji i turizam* namijenski organizirani neki edukativni projekti. Naime, HGK - Zajednica kulturnog turizma organizirala je s inozemnim partnerima seminare na kojima su razmatrane teme kao što je održivost i atraktivnost baštinskih, a samim time i muzejskih resursa u urbanim i arheološkim turističkim destinacijama te destinacijski menadžment.¹¹

Identitet destinacije / kulturnog proizvoda

U povodu obilježavanja Međunarodnog dana muzeja u 2009. organizirano je malo događanja koja su dotaknula segment stvaranja identiteta destinacije / kulturnog proizvoda, važan za kulturni turizam. U osnovi toga stoji motivacija turista za dolazak na odabranu destinaciju koja se izdvaja posebnosti i autentičnošću, bilo da je to mjesto ili događanje. Kako se izgrađuje identitet destinacije? Različite marketinške teorije koje se bave tom temom govore da u osnovi svakog postupka stvaranja identiteta stoji pozitivna percepcija. Prvi korak u tome jest prihvatljiva priča koja oslikava određenu destinaciju / događanje, a ona treba isprva zaživjeti među lokalnim stanovništvom, a potom u široj javnosti.

Od događanja koja su organizirana nije bilo nijednoga koje se izravno bavilo tom komponentom kulturnog turizma. Međutim, izdvaja se etnografska izložba *Magare* Gradskog muzeja Makarske, koja je slikovito istaknula magarca kao potencijalni simbol destinacijskog turizma ne samo Makarskog primorja već cijele Dalmacije. Drugi se primjer odnosi na glazbenu baštinu koja je potencijal vezan za identitet nacije, jer je nastala u vremenu buđenja nacionalne svijesti. Riječ je o izvedbi skladbe *Jelačić-marš* Karla Hillepranda od Prandaua (1792.-1865.), u organizaciji Muzeja Valpovštine u Valpovu.

Za razliku od spomenutih primjera, koji su potencijalni sadržaji za stvaranje identiteta / kulturnog proizvoda, za *Varaždinske muzejske svečanosti*, koje se organiziraju u povodu Međunarodnog dana muzeja, možemo reći da su izgradile svoj identitet.¹²

Posjetiteljima toga kulturnog događanja omogućeno je da tijekom tri dana, osim besplatnog posjeta muzeju i njegovim zbirkama, prisustvuju prezentacijama, koncertima te različitim uličnim događanjima. Komunikacija s posjetiteljima realizirana je unutar prostora muzeja i izvan njega kao kombinacija tradicionalnih i nekonvencionalnih formi. Na isti je način obilježena i završnica tih svečanosti u subotu navečer (16. svibnja. 2009.) kao *Noć muzeja*, koja se u svibnju svake godine tradicionalno organizira diljem Europe u koordinaciji Francuske direkcije muzeja.¹³

Veliki odaziv posjetitelja pokazuje da je šira javnost dobro prihvatila *Varaždinske muzejske svečanosti*. Stoga za to događanje možemo reći da je, marketinškim rječnikom rečeno, oblikovano kao kvalitetni kulturni proizvod. Ono se stoga unutar ponude programa kulturnog turizma može ponuditi turističkoj zajednici i turističkim agencijama kao paket-aranžman. To ne bi bio jedini takav kulturni projekt grada Varaždina jer je on od početka 1990-ih prepoznat kao destinacija kulturnog turizma zahvaljujući dobroj suradnji Muzeja i drugih kulturnih institucija s turističkim sektorom i javnom upravom.¹⁴

Promocija

U turizmu postoji visoka razina osviještenosti o tome da je za dovođenje gosta na neku destinaciju nužna promocija. To potvrđuju brojne reklame, koje su s vremenom povećavane, u skladu s razvojem tehnologije komunikacije. Upravo su o tome, s povijesnog stajališta, više rekli u Muzeju grada Rijeke izložbom i događanjima nazvanima *Fotograf-*

ska i filmska slika u promicanju turizma. Posjetitelji su tako imali priliku vidjeti različita tiskana izdanja, od razglednica i turističkih vodiča, do fotografija vezanih za turizam Kvarnera te niz kratkih turističkih filmova.¹⁵

Na istu je temu Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci priredio izložbu turističkog plakata pod nazivom *Spomenici kulture u turističkom oglašavanju*. Riječ je o plakatima nastalim početkom 1990-ih, osmišljenim za poticanje interesa za Hrvatsku kao turističko odredište. Neki su plakati dobili prestižne nagrade na međunarodnim izložbama, ali nažalost, plakati kao medij nisu na najbolji način iskorišteni. Oni se nakon publiciranja nisu našli na ulicama već su se mogli vidjeti samo u prostorima Hrvatske turističke zajednice i regionalnih turističkih zajednica koje su njihovi izdavači.¹⁶

Promocija koja obuhvaća plakat vezana je i za samu manifestaciju obilježavanja Međunarodnog dana muzeja u Hrvatskoj. Muzejski dokumentacijski centar redovito objavljuje i distribuira hrvatskim i odabranim inozemnim muzejima prigodni plakat. Posljednjih se godina on objavljuje u suradnji s HNK ICOM-om i HMD-om, a 2009. godine realizaciji sponzorstvom pridonijela je i Hrvatska turistička zajednica. Njegovo je oblikovanje povjereno dugogodišnjem suradniku MDC-a gospodinu Borisu Ljubičiću, koji je u seriji tih plakata (objavljivanje započeto 1980.) postao autorom svog 18. plakata. Oblikovatelj se u pristupu vodio činjenicom da u kontekstu teme na plakatu treba predstaviti najatraktivnije primjere baštine. Za to je odabrao jednu od najvrednijih skulptura izvađenu iz mora - Apoksiomena. Za prikaz je odabrao samo njegov torzo, koji je na plakatu horizontalno položen u valove tako da izgleda kao da pliva. Dojmu je pridonijela fotografija Ive Pervana, koji je torzo snimio s bočne strane. Autor je među valove uklopio tekst koji objašnjava motiv plakata ispisan na hrvatskome, engleskome i njemačkom jeziku: *Apoksiomen - brončani kip atleta, koji je pronašao belgijski turist. Najznačajniji je spomenik antičke skulpture u korpusu europske i hrvatske baštine i turistička je atrakcija hrvatske obale (Muzej Apoksiomena)*. Tekst je oblikovan mediteranskom tipografijom, decentno uklopljen u valove, pa zajedno s toplom brončanom bojom, koja dominira plakatom, dodatno naglašava atmosferu ljeta i turizma te time spaja primarni turistički motiv s kulturom.

U povodu Međunarodnog dana muzeja 2009. taj je plakat promoviran uz brojna događanja koja su muzeji u Hrvatskoj ove godine organizirali na tradicionalno prigodno organiziranoj konferenciji za tisak pri MDC-u. Osim toga, zahvaljujući suradnji i sponzorstvu Turističke zajednice grada Zagreba, plakat je bio izložen u izlozima Turističkoga informativnog centra na središnjemu zagrebačkom trgu, i to zajedno s virtualno predstavljanim ostalim plakatima objavljenima u istom povodu.

Osim dolaska posjetitelja u muzej, nužni su atraktivni programi, o čemu je bilo riječi u ovom tekstu, kao i dobra informiranost šire javnosti o njima. Muzeji su stoga počeli razvijati različite marketinške oblike komunikacije. Jedan od zanimljivih primjera koji je predstavljen u povodu Međunarodnog dana muzeja 2009. odnosi se na prezentaciju *Zajedničke ulaznice u Lošinjski muzej / 2+1 gratis*. Riječ je o ulaznici u tri muzejske zgrade tog muzeja (Kula Veli Lošinj, palača Fritzy Mali Lošinj i Arheološka zbirka Osor). Kupnjom zajedničke ulaznice posjetitelju je osigurano da za cijenu dviju pojedinačnih ulaznica besplatno razgleda treću muzejsku zgradu / zbirku. Cilj je te akcije da se ulaznice ponude turističkim subjektima (hotelima, kampovima, privatnim iznajmljivačima) kao paketi po povoljnijim cijenama u sklopu sponzorskih ugovora. Na taj način umjesto uobičajenih "poklona dobrodošlice" svojim gostima putem *Zajedničkih ulaznica Lošinjskoga muzeja* daruju "muzejsku turu" od Velog Lošinja do Osora. Konačni cilj projekta jest da posjet Lošinjskome muzeju postane nezaobilazan dio lošinjske turističke ponude.

Vjerujemo da će takav pristup u budućnosti pridonijeti razvoju kulturnog turizma, no za sada je sigurno da o informiranosti o događanjima u muzejima umnogome pridonose web prezentacije. Osim pojedinačnih muzejskih web stranica, svakako najvažnije mjesto ima site MDC-a koji funkcionira kao mrežna stanica za virtualni posjet hrvatskim muzejima. Na stranicama *Hrvatskih virtualnih muzeja* svi zainteresirani mogu dobiti informacije o muzejima, a u *Kalendaru događanja* mogu se vidjeti sve aktivnosti muzeja, a na stranicama projekta Međunarodnog dana muzeja mogu se izdvojeno naći sva prigodna organizirana događanja u muzejima Hrvatske.¹⁷

Na kraju se možemo još osvrnuti na evidenciju broja posjetitelja odnosno turista u muzeje Hrvatske tijekom obilježavanja Međunarodnog dana muzeja 18. svibnja 2009.

Najveći broj posjetitelja zabilježen je u Muzejsko-memorijalnom centru *Dražen Petrović*, koji je na Međunarodni dan muzeja organizirao natjecanje u pucanju "trica" zamišljenome i organiziranome u duhu Draženova načina života i igre. Jednako tako Gradski muzej Varaždin zadovoljan je odazivom svojih *turista* na trodnevna događanja. Druge muzeje, posebno u Osijeku, gdje je u 2009. godini održano glavno događanje obilježavanja Međunarodnog dana muzeja (Muzej Slavonije, Arheološki muzej u Osijeku i Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku, koji su zajednički organizirali događanja 18. svibnja), nije posjetio očekivan broj osoba. Naime, važno je napomenuti da je ove godine Međunarodni dan muzeja bio u ponedjeljak, inače neradni dan muzeja za posjetitelje. U tom je smislu doprinos svih muzeja koji su tog dana organizirali prigodna događanja te bili otvoreni ili radili do kasnih noćnih sati bio velik. Ta činjenica može biti povod za razmišljanja o tome je li radno vrijeme muzeja prilagođeno vremenu dolaska turista i drugih posjetitelja. Rezultati očitno pokazuju da su promjene nužne – muzeji bi trebali više oslušivati svoje posjetitelje vodeći brigu o njihovom slobodnom vremenu i, naravno, zaželjeti im lijepom gestom dobrodošlicu.¹⁸

15 Više o tome vidjeti u tekstu Žigo, Sabrina, *Međunarodni dan muzeja 2009. u Muzeju grada Rijeke: Putovanja i fotografska i filmska slika u promicanju turizma* // Informatica Museologica 40 (1-4) 2009.

16 *Spomenici kulture u turističkom oglašavanju: Međunarodni dan muzeja: Veliko u malom* < autorica kataloga Ljubica Dujmović Kosovac >. Rijeka, Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2009., str. 6.

17 Više vidjeti na stranicama URL: <http://www.mdc.hr/main.aspx?id=77>.

18 Na interaktivnoj radionici *Jastuk dobrodošlice*, u organizaciji MMSU u Rijeci, djeca su uranjala ruke u boje, a potom otiskivanjem dlana na tekstil pokazivala gestu otvorenosti i spremnosti dobrog domaćina. Napravljena su tri jastuka koji simboliziraju vodu, emocije i vrijednost kao sinonime misije muzeja u kulturnom turizmu; *Spomenici kulture u turističkom oglašavanju: Međunarodni dan muzeja: Veliko u malom* < autorica kataloga Ljubica Dujmović Kosovac >. Rijeka, Muzej Moderne i suvremene umjetnosti, 2009., str. 8-9.

Zaključak

Muzeji su u povodu Međunarodnog dana muzeja 2009. prigodnim događanjima na različite načine pokazali da su spremni sudjelovati u različitim programima kulturnog turizma. U obilježavanju je sudjelovalo stotinu muzeja, s oko 240 organiziranih događanja. Najvećim su dijelom realizirani programi bili orijentirani na prezentiranje valorizirane baštine i time upozorili na njihov turistički potencijal.

Suvremeni oblici rada, koje usvajaju i naši muzeji, odnose se na osmišljavanje zanimljivih i atraktivnih načina kako bi posjet muzeju postao poseban doživljaj, što je osobito važno za ciljanu skupinu kao što su turisti. Muzej svoj prostor na taj način otvara novim oblicima komunikacije, on izlazi iz gabaritom ograničenog prostora te svoje aktivnosti dodatno smješta na gradske ulice i trgove te na arheološke i druge baštinske lokalitete.

Prigodno organizirana događanja na različite su načine ilustrirala temu, a najpreciznije je u tom smislu predstavljena arheološka baština. Time nije dana cjelovita slika potencijala u kontekstu kulturnog turizma jer ovogodišnji realizirani programi nisu uključivali nijedan veliki kulturološki projekt prikladan za kulturni turizam. Interesi turista za novoizgrađene muzeje koji privlače atraktivnošću prezentacije, utemeljene na suvremenim muzeološkim konceptima (elektroničkim sredstvima, multimedij) i prostorima koji omogućuju polivalentna događanja i usluge, oni tek čekaju svoju priliku.¹⁹

Zapaženo je da je posebnu pozornost valja pridati interpretaciji baštine, izgraditi identitet destinacije/kulturnog proizvoda i organizirati njegovu dostupnost. U tom smislu promocija je sastavni dio te aktivnosti, koja se u Hrvatskoj još dovoljno ne koristi, a na različite je načine u korelaciji s marketinškim i medijskim strategijama. Najčešći oblik promocije danas je u virtualnom prostoru interneta, gdje većina muzeja ima svoje stranice ili pak mogućnost oglašavanja svojih događanja. U tom je smislu web site MDC-a (www.mdc.hr) nezaobilazna točka jer prezentira mrežu hrvatskih muzeja i omogućuje ne samo njihovo pregledavanje već i informiranje o aktualnim događanjima.

Hrvatski muzeji realiziranim su projektima pokazali da im je tema kulturnog turizma bliska, ali trebaju uložiti dodatne napore da bi postigli veći uspjeh. Valja osigurati sredstva za prezentaciju baštine, ali i voditi brigu o njezinu konzerviranju i održavanju. Turistički sektor mora biti povezan s muzejima i javnim institucijama koji s pozicija zajedničkih vrijednosti i težnji određuju kvalitetu i kriterije upravljanja baštinskim resursima. Razvojem kulturnog turizma istodobno se ostvaruje dobit na gospodarstvenoj, društvenoj i ekološkoj razini. Dakle, motiv postoji. Preostaje nam samo krenuti u potragu za turistima!

Primljeno 21. prosinca 2009.

IN SEARCH OF TOURISTS / INTERNATIONAL MUSEUM DAY 2009

Marking International Museum Day 2009, the museums, during special events, showed in various ways that they were ready to take part in diverse programmes of cultural tourism. A hundred museums took part in the celebration, with about 240 organised events. On the whole the programmes produced were oriented towards a presentation of a properly evaluated heritage and thus demonstrated their tourist potential; most precisely presented from this point of view was the archaeological heritage.

It was observed that particular attention needs to be devoted to the interpretation of the heritage, to develop the identity of the destination and/or cultural product and to by organisation to make sure it is accessible. From this point of view, promotion is a component part of this activity, which is not yet sufficiently used in Croatia, and is correlated in various ways with marketing and media strategies. The form of promotion most present today is in the virtual space of the Internet, where most museums have their sites or perhaps just the ability to advertise their events.

Croatian museums have shown with the projects effectuated that the topic of tourism is close to them, but to arrive at any major benefit, it is necessary to put in additional efforts. Not only do resources for presentation have to be secured, but a higher quality link between the tourist sector and museums and public institutions is required, for from positions of joint values and aspirations they establish the quality and criteria for the management of heritage resources.

¹⁹ Muzej Naron, Vid / Metković; Muzej antičkog stakla, Zadar; Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb; Muzej krapinskih neanderatalaca, Krapina... O MDC-u i novim muzejima kao partnerima u kreiranju turističkih programa pisala je Vinterhalter, Jadranka, *Novi muzeji - novi pristup sadržajima*, 10. seminar *Arhivi, knjižnice, muzeji: Mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, Zagreb, 2007., str. 179-185.

DENIS DETLING □ Muzej Slavonije, Osijek

Od 1996. godine u Hrvatskoj se u povodu obilježavanja Međunarodnog dana muzeja svake godine organiziraju muzejske edukativne akcije, pa je tako i ove godine pokrenuta akcija koja je svoju završnu svečanost imala na sam Dan muzeja.

Za mjesec dana trajanja akcije njezini sudionici – muzeji, galerije i srodne ustanove iz cijele Hrvatske –na različite su načine i različitim programima (izložbama, kreativnim radionicama, igraonicama, predavanjima i sl.) obradili zajedničku temu. Ovogodišnji organizator, kao i prethodnih godina, bila je Sekcija za muzejsku pedagogiju i kulturnu akciju HMD-a, voditeljica akcije Željka Miklošević, domaćin akcije Muzej Slavonije, a tema akcije *[U]okvir[i]*. Okvirom ili uokvirivanjem kao načinom izdvajanja i naglašavanja 61 sudionik akcije imao je namjeru istaknuti muzejske predmete ili koncepte (materijalne ili nematerijalne baštine) koji su turistički zanimljivi. Konceptijom akcije nastojao se i premostiti paralelizam dviju tema obilježavanja Međunarodnog dana muzeja – one Sekcije za muzejsku pedagogiju i kulturnu akciju HMD-a i one Međunarodnog savjeta za muzeje (ICOM-a), koju u nas propagira, prema preporukama ICOM-a prezentira te potiče na organizaciju Muzejski dokumentacijski centar (MDC), a koja je ove godine bila *Muzeji i turizam*. Završna svečanost na Dan muzeja, kao i u protekle dvije godine, otvorila je putujuću izložbu postera, ove godine pod nazivom *Uokviri 5*, kojom su se predstavili ovogodišnji programi 39 sudionika akcije. Izložba postera istodobno je evaluirala cijeli projekt i izvrsno se uklopila u koncepciju teme Međunarodnog dana muzeja koju je odredio ICOM, pri čemu su se baštinske ustanove, sudionici akcije, izdvojile kao turistički punktovi.

Završna svečanost edukativne akcije, kao središnji dio obilježavanja Dana muzeja organizirana je u Osijeku, u Muzeju Slavonije, domaćinu ovogodišnje akcije. Kako kulturne institucije nisu (i ne smiju biti) međusobni konkurenti, a njihova suradnja obogaćuje kulturnu ponudu, tri muzejsko-galerijske institucije u Osijeku (Arheološki muzej, Muzej Slavonije i Galerija likovnih umjetnosti) pokušale su na Međunarodni dan muzeja uskladiti programe obilježavanja i u suradnji s Turističkom zajednicom grada Osijeka uokviriti se u temu *Muzeji i turizam*. Zajedničkim, ali i usklađenim zasebnim programima, muzeji i galerija u Osijeku dali su gradu i građanima bogat program, a istodobno su se pokušali istaknuti i nametnuti, uz već ustaljene kulturno-povijesne znamenitosti grada, kao jednako vrijedni turistički punktovi koje ponajprije građani, a onda i turisti često zaobilaze. Tako je u suradnji s Turističkom zajednicom na pet punktova u Osijeku (tri muzejsko-galerijske institucije i dvije atraktivne znamenitosti grada – baroknu Tvrdću i secesijsku arhitekturu Europske avenije) organizirano besplatno vodstvo, davanje informacija za sve zainteresirane. Broj od pet punktova nije slučajno odabran. Kroz koncept *top 5* nastojali smo istaknuti pet najvrednijih, nezaobilaznih turističkih zanimljivosti grada, među kojima su, dakako, i muzejsko-galerijske institucije te istodobno dati uvertiru izložbi *Uokviri 5*. Izložbom postera sudionici akcije *Uokviri* na određeni su se način, putem poznatih i vrijednih muzejskih predmeta i koncepata istaknuli kao turistički atraktivni punktovi, a Muzej Slavonije, u suradnji s Turističkom zajednicom, na otvorenju izložbe dodatno se “uokvirio” u turizam poslužujući turistički atraktivne, autohtone slavonske proizvode – kulen i vino. Uz ta događanja, muzeji i galerija u Osijeku pripremili su i druga događanja za svoje posjetitelje, pazeći da pritom da budu vremenski međusobno usklađeni. Organiziran je koncert šansone, prezentacije uz projekcije, osobni susret s umjetnikom, kviz-radionica, vodstva po izložbama, sve uz besplatan posjet i promotivne cijene muzejskih publikacija.

Ono što je izostalo, a što bi obilježavanje Dana muzeja dodatno upotpunilo, jest izuzetna medijska popraćenost i posjet kulturnih događanja (kao npr. za Noć muzeja) te planirani okrugli stol s temom *Muzeji i turistički itinerari, odnos s turističkim agencijama i vodičima*.

S cjelokupnom kulturnom ponudom muzeji i galerija u Osijek namjeravali su se povezati s turizmom i “uokviriti” se u temu Međunarodnog dana turizma. Jesu li u tome uspjeli?

Spoj kulture i turizma s vremenom se razvio u specifičnu djelatnost – kulturni turizam, u čemu muzeji imaju važnu ulogu. Glavni su korisnici kulturnog turizma turisti – raznorodna skupina nehomogenih dobnih struktura i ljudi različitog obrazovanja koju povezuje želja za spajanjem uživanja i spoznaje, putovanja i obrazovanja radi upoznavanja kulture druge sredine. Obrazovnu ulogu muzeja nije potrebno naglašavati, već samo spomenuti da je muzej otvorenije, slobodnije i drugačije mjesto naobrazbe, u kojemu doživljaj ima odlučujuću ulogu. Muzej je katkada upravo cilj putovanja, a njegov obilazak aktivnost tijekom odmora. Putovanja potiču radoznalost, a muzeji su upravo mjesta (novih) otkrića. U nekim se obrazovnim sredinama posjet muzeju promatra i kao svojevrsna dužnost, pa bismo tako posjet Londonu teško prihvatili bez posjeta British Museumu. Osijek nije atraktivna turistička destinacija u usporedbi s mnogim drugim mjestima u Hrvatskoj, iako taj grad iz dana u dan bilježi sve veći broj turističkih posjeta, pa i noće-

nja. Osijek k tome i te kako, posebice u kulturnom smislu, ima što ponuditi turistima. Okrugli stol koji je trebao biti održan u Osijeku možda bi se ponajbolje uklopio u temu *Muzeji i turizam*, jer bi aktualizirao nedostatak muzejsko-galerijskih ustanova na turističkim itinererima gotovo svih stranih grupa turista koje od proljeća do jeseni prošetaju (ili "protrče" gradom). Obilježavajući Dan muzeja muzejsko-galerijske ustanove u Osijeku pokušale su se dostojno istaknuti kao jednako vrijedni turistički punktovi. Programi koje su pripremili muzeji i galerija u Osijeku, bili su usmjereni na najširi krug krajnjih korisnika, kakvi su, uostalom, i turisti, ali za razliku od njih, krajnji su korisnici programa obilježavanja Dana muzeja doputovali sredstvima javnog prijevoza, uglavnom iz različitih dijelova grada Osijeka.

Gotovo cjelokupni program u Osijeku pokazao je kako se muzeji mogu i trebaju animirati. Koncert šansone, putopisna prezentacija uz projekciju fotografija, susret s umjetnikom-fotografom Marinom Topićem, uz mogućnost dobivanja profesionalnog portreta, kviz radionica za najmlađe – aktivnosti su koje, uz produženo radno vrijeme muzeja, svjedoče o otvaranju prema najširem krugu krajnjih korisnika, ali i o uključivanju muzeja u cjelokupni društveni život. Takve aktivnosti po pravilu privlače medijsku pozornost, pobuđuju zanimanje krajnjih korisnika i potiču ih da posjete muzej. Mijenjajući svoj muzejski proizvod, muzeji se sve više otvaraju prema raznorodnim nehomogenim skupinama krajnjih korisnika svrstavajući se time među atraktivne i poželjne destinacije. Uz navedeno, uspostavljanje suradnje s lokalnim turističkim zajednicama i djelatnicima, muzeji i galerija u Osijeku nužno će se (prije ili kasnije) nametnuti kao nezaobilazni turistički punktovi.

Ovogodišnji Međunarodni dan muzeja s temom *Muzeji i turizam*, sudeći po preporukama i izvještaju MDC-a, besprijekorno je bogato i sadržajno obilježen. Ostaje još samo da muzeji i galerija u Osijeku nakon tog pokušaja postanu pravi turistički punktovi koje turisti (ili njihovi vodiči) neće zaobilaziti. Da bi to postali, najbitnije je da se muzeji nametnu turističkim djelatnicima i lokalnoj zajednici, koji bi trebali uvidjeti važnost kulturnog turizma unutar regionalnog turizma te osvijestiti pitanje očuvanja identiteta lokalne zajednice.

Primljeno: 11. lipnja 2009.

FRAMING IT

Consistently from 1996 in Croatia, on the occasion of the celebration of International Museum Day, museum educational campaigns have been organised; and this year too, a campaign was launched that had its finishing ceremony on International Museum Day itself. In the month during which the campaign lasted, those participating – museums and galleries and kindred institutions from the whole of Croatia – in various ways and with varying programmes (with exhibitions, creative workshops, play rooms, lectures and so on) worked on a common topic. This year's organiser, as in previous years, was the museum education and cultural action section of the Croatian Museum Association, the leader of the campaign was Željka Miklošević, and the host was the Museum of Slavonia, while the topic of the campaign was Frame It.

The 61 participants in the campaign had the intention to show off museum objects or concepts (of the material or intangible heritage) that were of interest to tourists by a frame or the act of framing, as a way of making a distinction and giving emphasis. The concept of the action was aimed at making a bridge between the parallel activities of the two themes marking International Museum Day – that of the section for museum education and cultural action of the CMA and that of the International Council of Museums (ICOM), which in this country, according to the recommendations of ICOM, is propagated and presented by the Museum Documentation Centre (MDC), which also encourages its organisation, and which was, this year, museums and tourism.

The concluding ceremony of Museum Day, as in the past two years, opened the travelling exhibition of posters, this year entitled *Frame It 5*, which presented this year's programmes of the 39 participants of the campaign. The poster exhibition at the same time evaluated the whole of one project and fitted excellently into the conception of the theme of International Museum Day that was defined by ICOM, in which as heritage institutions the participants in the campaign were picked out as tourist points.

ANKICA BABIN ▫ Muzej grada Kaštela, Kaštel Lukšić

Pojam *kulturni turizam* sve češće susrećemo u hrvatskim medijima kao naziv za specifičan oblik turističke ponude u kojoj se kultura i sve njezine inačice nude kao izvrstan turistički proizvod. Zahvaljujući naporima Ministarstva kulture RH i Ministarstva turizma, kulturni turizam u Republici Hrvatskoj dobiva sve veću važnost. Bogatstvom svojih kulturnih resursa Hrvatska može stajati uz bok niza europskih zemalja koje su ovaj vid turističke privrede odavno razvile i iskoristile, ne samo u cilju popularizacije svoje kulture, nego i u cilju ostvarivanja ogromne financijske dobiti.

Da je promocija hrvatske kulture strateška odrednica državne politike, potvrđuje i projekt pod nazivom *Strategija razvoja kulturnog turizma – Od turizma do kulturnog turizma*, čiji je naručitelj Ministarstvo turizma RH, a realizirali su ga stručnjaci Instituta za turizam 2003. godine. Muzeji kao kulturne ustanove ne smiju biti, i nisu, izostavljeni iz konteksta kulturnog turizma. Zato nije neobično što je Međunarodni savjet za muzeje – ICOM pripremio *Povelju za muzeje i kulturni turizam*, potičući njome suradnju i partnerstvo muzeja i turističke djelatnosti, a za obilježavanje Međunarodnog dana muzeja 2009. godine odredio temu *Muzeji i turizam*.¹

Kulturni resursi na području grada Kaštela koji se mogu realizirati kao kulturno turistički proizvod

Kaštela su smještene duž uskoga pojasa Kaštelanskoga zaljeva, između planinskoga vijenca Kozjaka i plavetnila mora. Plodno Kaštelansko polje na istoku graniči s negdašnjom Salonom, a na zapadu ga omeđuje istočna granica Trogira. Ljudi su ga stoljećima kultivirali i pretvorili u oazu ljepote te ga brojni talijanski putopisci u 18. stoljeću nazivaju "vrtom Dalmacije", a pjesnik A. Kačić Miošić biblijskim Misirrom. Taj prostor ima izraziti povijesni karakter jer je kontinuirano naseljen od prapovijesti do danas. Još samo prije stotinjak godina imao je sva obilježja *idealnoga* prostora, kako nam ga predstavlja klasična književnost. Obilovao je zelenim gajevima, bistrim vrelima, potocima, antičkim i predromaničkim ruševinama, a uz more - arhitektonskim sklopovima sedam kaštelanskih jezgri. Uzgajajući mediteranske kulture, čovjek se stoljećima služio tim prostorom a da ga nije devastirao.

Malo je područja na našoj obali gdje je priroda bila tako izdašna, a prošlost tako bogata burnim događanjima kao što je kaštelansko područje. Naseljavali su ga mnogi: ilirsko pleme Delmati, grčki kolonisti, Rimljani, a nakon pada

¹ Kulturni se turizam u navedenom projektu definira turizmom specijalnih interesa, posjetama osoba izvan njihovog stalnog mjesta boravka motiviranim u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, naslijeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije. Tom definicijom kultura obuhvaća i tzv. opipljivu kulturu – muzeje, galerije, koncerte, kazališta, spomenike i povijesne lokalitete, ali i neopipljivu kulturu poput običaja i tradicije... Istovremeno, po definiciji, da bi se turisti smatrali kulturnim turistima, oni bar djelomično moraju biti motivirani željom da sudjeluju u kulturnim aktivnostima.

Salone u 7. stoljeću naseljavaju ga Hrvati formirajući svoja naselja podno Kozjačkog bila (Putalj, Kruševik, Lažani, Ostrog, Radun, Špiljan, Žestinj, Bijaći). Tragove visoke civilizacije toga podneblja pokazuju ostaci oruđa iz razdoblja paleolitika, nalazišta antičkih vila rustika, raznovrsni keramički ulomci i uporabni predmeti, kameni nalazi ranokršćanskih i predromaničkih sakralnih objekata, grobni nakit pokojnika itd.

Nakon preseljenja stanovnika uz more (15./16. st.), spomenuta su naselja s vremenom nestala. Ostale su sačuvane stare župne crkve, od kojih je Sv. Jure od Raduna izuzetan spomenik kulture iz razdoblja predromanike (10.-11. st.) i jedini starohrvatski sakralni objekt sačuvan u izvornom obliku. Bijaći su bili jedna od prijestolnica hrvatskih vladara, a ispred starohrvatske crkve sv. Marte knez Trpimir objavio je poznatu darovnicu, koja se u obliku prijepisa iz 1568. godine čuva u Župnom uredu u Kaštel Sućurcu. Ona je jedan od najvažnijih hrvatskih povijesnih pisanih izvora.

U kasnome srednjem vijeku Kaštelansko je polje zbog svoje plodnosti središte zanimanja, a zbog toga i sukoba gradskih komuna Splita i Trogira. Većina težaka ovisna je o plemićkim obiteljima Splita i Trogira, koji kamenim stupom dijele to područje na Donja i Gornja Kaštela. Zajedno s tim gradovima, i to je područje godine 1420. palo pod vlast Venecije, a prodorom Turaka sa sjevera i ono postaje područje njihove pljačke. To i jest razlog izgradnje kaštela uz more kao obrambenih sustava od Turaka krajem 15. stoljeća. Sastojali su se od samoga kaštela - utvrde s obrambenim kulama i puškarnicama sa sjeverne strane, a s južne su strane imali izgled renesansnog ljetnikovca. Ukrašavali su ih raskošni balkoni i renesansni prozori, a najčešće su građeni s unutrašnjim dvorištem. Okruženi renesansnim arkadama, služili su kao zaklon za težake u slučaju napada Turaka. Južna vrata kaštela omogućivala su bijeg na susjedne otoke. Kašteli su građeni na morskim hridima, a pokretnim su mostom bili povezani s kopnom, odnosno s naseljem, utvrđenim zidovima i opkopima.

Uz dvadesetak kaštela na tom području razvilo se sedam naselja, koja se u puku i danas nazivaju selima. Njihove stare jezgre još su prepoznatljive, s tipičnom primorskom arhitekturom. Unutar sela gospodari grade male sakralne objekte, a u 17. stoljeću sami težaci izvan njihovih zidina grade velike barokne crkve. One po svojoj veličini i bogatstvu inventara ne zaostaju za gradskima. S prestankom opasnosti od napada Turaka i sama se naselja šire izvan zidina te se međusobno povezuju sklopovima baroknih palača.

Skladan odnos naselja uz obalu s prirodnim okolišem traje sve do 19. stoljeća. Ubrzanim gospodarskim razvojem, deagrarijacijom i industrijalizacijom toga prostora, njegova slika i njegov sadržaj u potpunosti se mijenjaju. Promjenom strukture stanovništva mijenja se i etički i fizički odnos prema baštini. Prijetnja baštini od "divlje" izgradnje, industrijalizacije i ekološke devastacije latentno je prisutna.

Formiranjem grada Kaštela kao upravne jedinice otvorile su se mogućnosti novog oblika razvoja, uz preferiranje razvoja poljoprivrede i turizma kao temeljnih gospodarskih grana, te uz nastojanje da se isprave pogreške učinjene u eri industrijalizacije toga područja.

Što iz svega navedenoga izdvojiti i osmisliti kao kulturno turistički itinerer, odnosno kao kulturni turistički proizvod?

Potencijal su arheološki lokaliteti, zaštićeni spomenici kulture, kaštelanske urbane zone-urbane jezgre iz 16. stoljeća, prirodna baština, maslina stara više od 1 500 godina, nematerijalna baština (*Miljenko i Dobrila*), pojedina događanja (*Festival klapske pisme u Kaštel Kambelovcu*), pokladne maškare uz sudjelovanje gostiju, muzej kao prvorazredna kulturna atrakcija, dvorac Vitturi kao primjer uspješno rekonstruiranog objekta u Kaštelima (*zaštitni znak Kaštela*) itd.

Prijedlozi kulturno-turističkih itinerera i kulturnih atrakcija Muzeja grada Kaštela koji se u kratkom vremenu mogu realizirati na području grada Kaštela

Itinerer Putovima neandertalca

Mujina je pećina najstarije prebivalište čovjeka na prostoru između Trogira i Splita, paleolitički lokalitet koji su djelatnici Muzeja grada Kaštela, pod stručnim vodstvom dr. Ivora Karavanića s Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sustavno istraživali devet godina (1995.- 2004.). Istraživanja su iznjedrila bogate arheološke nalaze koji pripadaju musterijanskoj kulturi iz vremena neandertalskog čovjeka. Stručne analize kamenog materijala, fosilnog peluda, ugljena s dva vatrišta i kostiju životinja obavljene su u poznatim znanstvenim institutima Nizozemske (Groningen), Velike Britanije (Oxford, Cambridge), SAD-a i Kanade (Hamilton), te u Sloveniji i Makedoniji. Analizama je utvrđeno da starost svih nalaza okvirno iznosi 40 000 godina. Nalazište su posjetili i vrhunski stručnjaci za to povijesno razdoblje (Amerikanac Fred H. Smith, paleontolog koji se bavi problematikom podrijetla modernog čovjeka odnosno neandertalcima u Europi, Aziji i istočnoj Africi i Britanac Preston T. Miracle s Cambridgea, koji se neandertalcima bavi na temelju analize životinjskih kostiju - zooarheolog). To govori o važnosti nalazišta.

Lokalitet je jedan od najbolje istraženih u Hrvatskoj, što je i temeljna odrednica za njegovu vrhunsku prezentaciju turistima. Idealan je za skupine ljubitelja i poznavatelje razdoblja paleolitika, dakle ciljanih skupina posebnih zahtjeva

i interesa. To su turisti motivirani kulturom, čiji je poticaj za odlazak u turistički posjet znanje, i to su zapravo pravi kulturni turisti. Zato je logično da se osmišljava itinerer pod nazivom *Putovima neandertalca* autora Sanjina Mihelića, višeg kustosa Arheološkog muzeja u Zagrebu, kojim bi se kulturno-turistički valorizirala sva arheološka baština vezana za neandertalca te objedinila paleolitička nalazišta u Hrvatskoj. Bila bi to kulturna ruta od pećine krapinskog pračovjeka na Hušnjakovu brdu, preko Vindije, Velike pećine, Veternice, Romualdove pećine, Ljubača, Kličevice i Mujine pećine. Krajnja točka jest posjet Muzeju grada Kaštela, u kojemu su smješteni nalazi s posljednjeg lokaliteta. Ta kulturna ruta slijedi put autoceste i povezuje sedam hrvatskih županija.

Uvjeti i preduvjeti za osmišljavanje toga projekta, osim znanstvene istraženosti, jesu:

□ određivanje sudionika projekta, a to su *sve fizičke i pravne osobe koje barem u teoriji imaju svoj interes u projektu. To uključuje: kulturne, znanstvene, obrazovne i dr. ustanove, mjesta i gradove, jedinice lokalne samouprave, turističke zajednice i agencije, privatne tvrtke, a već sada postoji velik broj dionika koji će projektu osigurati znanstvenu i stručnu podlogu, kao i onih čija je osnovna funkcija osigurati da se čitava ideja u konačnici uistinu i pretoči u lako dostupnu i atraktivnu turističku ponudu. Financijski učinak trebalo bi ulagati u zaštitu i valorizaciju spomenika kulture* (S. Mihelić, 2009.).

Itinerer Tragom hrvatske državnosti

Taj itinerer, koji je već osmislio prof. Josip Pejša, dijelom je zaživio u obliku planinarskog turizma. Putem definirane planinarske staze turistima se, osim rekreacije, nudi spoznaja o nizu arheoloških lokaliteta među kojima su najbrojniji starohrvatski (iz razdoblja predromanike 9.-12. st.). Niz starohrvatskih crkvice počinje ostacima zidina crkve sv. Marte u Bijaćima, a završava crkvicom sv. Jure od Putalja, izgrađenom na temeljima iste crkvice iz 9. stoljeća. Njihovi mali korpusi i danas se bijele u bujnom zelenilu Kozjaka, a uz crkvu Gospe Stomorijske, u pomalo arkadijskom pejzažu, formiran je i Biblijski vrt. Opisani itinerer pruža niz informacija o hrvatskoj nacionalnoj povijesti (Bijaći su jedna od prijestolnica narodne dinastije Trpimirovića), uz rekreativnu šetnju kroz kaštelansko polje, ali i planinarenje. Doživljaj prirode Kaštelanskoga polja i planine Kozjak ostaje nezaboravan.

Da bi itinerer postao kulturno-turistički potrebno je angažirati već spomenute sudionike te osigurati informativno-promidžbeni materijal (objava na internetu, tiskani vodiči, info-table, prilagođena stručna literatura, angažman voditelja itd.).

Arheološki materijal iz grobova na lokalitetu Bijaći, Sv. Jure od Raduna i Gajina u blizini Sv. Jure od Putalja izložen je u Muzeju grada Kaštela i dostupan je turistima.

Antički lokalitet Resnik kao izvrstan turistički proizvod u obliku arheološkog parka

Muzej grada Kaštela od 1988. godine provodi arheološka istraživanja pod morem i na kopnu u sklopu turističkog naselja Resnik. Rezultat navedenih istraživanja jest spoznaja da je riječ o najvećemu antičkom lokalitetu na području Kaštela, s ostacima grčke i rimske luke, bogatome keramičkim arheološkim nalazima, a posebno crnom, reljefnom helenističkom keramikom (čaše, krateri, tanjuri). Posljednja istraživanja (intenzivirana od 2007. do 2009. u sklopu projekta *Eko Kaštelanski zaljev*) potvrdila su (a možda je to i najvažnije arheološko otkriće u Hrvatskoj) smještaj rimskog naselja Siculi, koje spominje Plinije Stariji (24. pr. Krista-79. g.) kao naselje koje dolazi nakon Trogira i mjesto u koje je car Klaudije naselio rimske veterane. Siculi su i na poznatoj Peutingerovoj karti ubilježeni simbolom većeg naselja, točno na mjestu današnjeg Resnika. Riječ je o naselju s mrežom ulica čiji su temeljni zidovi helenistički, a gornji slojevi rimski. Njegovi su parametri i groblje okvirno utvrđeni, uz obilje keramičkih nalaza, a daljnji tijek istraživanja koncentriran je na rubne granice naselja, odnosno na pronalazak okvirnog bedema.

Taj je prvorazredni lokalitet nužno urediti kao arheološki park u kojemu turisti ne bi dobili samo stručne i znanstvene informacije, već bi imali i aktivnu ulogu sudjelovanja u "životu" lokaliteta. Sudjelovali bi u radu radionica, u sklopu kojih bi se izrađivali keramički predmeti po uzoru na pronađene, pripravljala jela antičke kuhinje, upoznala antička odjeća i način života, što iziskuje opremanje jedne kuće u antičkom stilu itd. Povezivanje s hotelskim kompleksom Resnik u smislu otvaranja antičke taverne bilo bi izravno povezivanje s turističkom djelatnošću.

Ako započne realizacija predloženih kulturno-turističkih proizvoda na području grada Kaštela, u tome se može uspjeti samo suradnjom s odgovarajućim ustanovama grada kao što je Muzej grada, Turistička zajednica grada Kaštela, te samoga grada na čijem se području nalaze navedena kulturna dobra.

Muzej grada Kaštela obilježio je Međunarodni dan muzeja 10. svibnja 2009. godine trima predavanjima s temom *Muzeji i turizam*:

- Nada Maršić, direktorica Turističke zajednice grada Kaštela / tema: *Kultura i turizam*
- Sanjin Mihelić, viši kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu / tema: *Ponuda arheoloških lokaliteta kao turističkog proizvoda – projekt "Putovima neandertalca"*
- Ankica Babin, viša kustosica, ravnateljica Muzeja grada Kaštela / tema: *Kulturna baština Kaštela kao resurs kulturnog turizma.*

Primljeno: 21. rujna 2009.

THE CULTURAL HERITAGE OF KAŠTELA AS RESOURCE FOR CROATIAN TOURISM

The concept of cultural tourism, increasingly met with in the Croatian media, refers to a specific section of the tourist industry, through which culture and its variants are offered as an excellent tourist product. The promotion of Croatian culture is a strategic determinant of government policy, as is shown by the elaboration of a project entitled Strategy for the development of cultural tourism – From tourism to cultural tourism, commissioned by the Ministry of Tourism of the Republic of Croatia from and produced by experts from the Institute for Tourism in 2003.

Bearing in mind all the cultural resources in the area of the city of Kaštela that can be pressed into service in the cultural tourism product, Kaštela Municipal Museum has in recent years developed several proposals for culture tourism itineraries and cultural attractions.

In this article the author briefly describes a project she believes to be capable of being effectuated collaboratively with Kaštela Municipal Museum: a) the itinerary in the paths of the Neanderthals and b) the itinerary in the footsteps of Croatian statehood and c) the ancient site of Resnik as excellent part of the tourist product in the form of an archaeological park.

OBILJEŽAVANJE 60. GODIŠNICE SENJSKOGA MUZEJSKOG DRUŠTVA

BLAŽENKA LJUBOVIĆ □ Gradski muzej Senj, Senj

IM 40 (1-2) 2009.
POGLEDI, DOGAĐAJI, ISKUSTVA
VIEWS, EXPERIENCES, EVENTS

sl.1.-2. Izložba *Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva u Gradskom muzeju Senj.* travanj – svibanj 2009.

Proglašavanjem Međunarodnog dana muzeja odlučeno je da se jedanput u godini raznovrsnim manifestacijama toga dana simbolički *okupi* velika zajednica od nekoliko tisuća muzeja u svijetu sa svih pet kontinenata te da se taj dan obilježi postavljanjem pitanja svakome muzejskom djelatniku je li uložio maksimum radne i kreativne energije u pronalaženje uvijek novih mogućnosti s ciljem stvaranja muzeja po mjeri današnjeg čovjeka.

Budućnost muzeja jest živ i otvoren komunikacijski centar. Ne smiju postojati dvojbe treba li muzej biti *zatvoren* ili *otvoren* za posjetitelje odnosno treba li biti *otvoren* prema životu trudeći se da nastavi spontanost stvaralaštva u našem društvu. Prema tome, svojim fundusom, stručno i znanstveno obrađenim te sustavno prikupljenim, čuvanim i zaštićenim predmetima, treba biti spreman odgovoriti na aktualna pitanja i probleme čovjeka, odnosno društva i zajednice, i to na način adekvatan intelektualnoj i emotivnoj razini današnjeg čovjeka.

Time želimo naglasiti otvorenost muzeje prema van, što se nameće kao imperativ vremena u kojemu živimo. Muzejski predmet čuvan u vitrini ili depou *mrtva je stvar* jer on živi onoliko koliko je prisutan u svijesti ljudi.

Svi su predmeti prije dolaska u muzej bili u stvarnim životnim uvjetima. Muzej ih je uključio u nove vrijednosne sustave. Muzeji su mjesta susreta predmeta i znanja, te mjesta prezentacije tog predmeta javnosti putem izložbi. Prema riječima Tomislava Šole, *prag muzeja prekoračuje se vrlo teško i bojažljivo u svakodnevnici, mistificiran, ali i degradiran pojam muzeja očito je moguće afirmirati jakim udarnim naletima kulturne akcije koji treba slijediti napredna svakodnevna praksa.*

Na opisani ćemo način pridonijeti promišljanju razloga postojanja i uloge muzeja i muzejskih zbirki u našoj sredini, tj. o njihovu glavnom cilju - uspostavljanju odnosa sa sredinom. To znači pobuditi interes javnosti za muzejske zbirke i ambijente i pozornost javnost iskoristiti za poruke koje prenosi muzejska ustanova i njezini djelatnici s ciljem oblikovanja svijesti sredine u kojoj muzej djeluje. Daljnji je cilj uspostava komunikacije sa sredinom, stimuliranje za očuvanje kulturne baštine, provođenje i stvaranje određenog identiteta, stimuliranje kreativnijeg angažmana i odnosa prema baštini, čime se stvaraju uvjeti za moderan muzej u našoj sredini.

Muzej pokazuje veliko zanimanje za suradnju sa svima, posebice sa školama. Ta je suradnja od velikoga obostranog interesa, a napose je usmjerena na mlade, u kojih treba razvijati osjećaj za kulturnu baštinu svoje zemlje i naroda te ih dobro upoznati s baštinom kako bi se aktivno uključili u njezino očuvanje. Suvremena muzeologija i pedagoška teorija polaze od pretpostavke da je muzejska građa vrlo pogodno sredstvo u nastavi.

Osim toga, u transformaciji škole muzej dobiva sve aktivniju ulogu u različitim oblicima terenske nastave te tako pridonosi razvoju estetskih, moralnih i kulturnih vrednota u učenika. Suradnja sa školama važna je i za osmišljenu organizaciju boravka u muzeju te za korištenje muzejskog prostora i fundusa za potrebe terenske nastave. U Gradskome muzeju Senj uspostavljena je dobra suradnja sa osnovnim i srednjim školama te fakultetima, posebice nakon uvođenja HNOS-a. Učenici i studenti gostuju u našem muzeju, gdje obrađuju određene nastavne cjeline suradnjom kustosa i predmetnog nastavnika, što nastavu i predmet čini zanimljivijim. Na taj način muzealci preko struke prenose misiju muzeja u školu, zatim u društvo, medije i u turističku ponudu. Rezultat takve suradnje jest velik interes škola na području Hrvatske, koji u sklopu programa *škole u prirodi* odrađuju terensku nastavu.

Gradski muzej ove je godine uz Međunarodni dan muzeja odlučio pripremiti izložbu *Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva (SMD-a)*. Već šezdeset godina SMD djelujući u Senju svjedoči i potvrđuje ulogu zbog koje je osnovan. SMD je od samog početka pridonosio suradnji između muzejske i turističke djelatnosti, odnosno susretu kulture i turizma, te tako stvarao nove vrijednosti.

Prvih godina djelovanja SMD-a zabilježeno je da je grad Senj i tvrđavu Nehaj godišnje posjetilo oko 2 000 posjetitelja, u grupama i pojedinačno, iako je 80% grada nakon Drugoga svjetskog rata bilo razrušeno i Senj nije imao muzej. Iz godine u godinu taj se broj stalno povećavao da bi danas dosegnuo broj od oko 40 000 posjetitelja u godini.

Stručno vođenje domaćih i stranih posjetitelja (turista) svih dobnih skupina i stručnih kvalifikacija kroz Senj obavljali su članovi SMD-a, a danas to rade kustosi muzeja, upoznavajući ih s bogatom poviješću Senja i značajnim spomenicima - tvrđavom Nehaj, kaštelom, gradskim zidinama, gradskim palačama, sakralnim objektima i dr., uz geslo da nitko ne smije otići iz grada nezadovoljan kulturnom ponudom i turističkom uslugom.

Velik je bio doprinos SMD-a u promociji muzejske djelatnosti i skupljanju izložaka za budući muzej, koji će činiti brojne muzejske zbirke, a koje će, s ostalim spomenicima kulture, poboljšati turističku ponudu grada Senja.

SMD je 7. svibnja 1962. godine osnovao Gradski muzej Senj, koji je preuzeo poslove obnove zgrade Muzeja, tvrđave Nehaj i ostalih objekata grada Senja stradalih u Drugome svjetskom ratu, te poslove uređenja i formiranja muzejskih zbirki u samome muzeju, koje su nastale nakon provedenih arheoloških, povijesnih i etnoloških istraživanja na području grada Senja.

Nakon ovoga povijesnog podsjećanja na 60-godišnje djelovanje SMD-a može se zaključiti da je SMD uspješno izvršavao svoju kulturnu, znanstvenu, edukativnu, turističku i promidžbenu zadaću, koju će nastaviti od 1962. godine, u suradnji sa GMS-om, na opće zadovoljstvo građana Senja i muzejske zajednice.

Osim što čuva predmete i na temelju njih interpretira kulturnu baštinu grada i zajednice, Muzej danas mora odgovoriti izazovima vremena te zahtjevima univerzalnosti, kompleksnosti i raznolikosti. Muzej mora biti živi organizam u tkivu grada, prisutan u kulturnom životu mnogih kao središte okupljanja i stvaralaštva. Prema tome, muzeji i kulturna baština važno su sredstvo komunikacije i razmjene, obogaćivanja te međusobnog sporazumijevanja i suradnje. Nakon masovnog turizma koji je uglavnom značio promjenu lokaliteta i turističkih destinacija, danas se interes turista mijenja. Turist novog tipa želi doživjeti i naučiti nešto novo i pri tome aktivno sudjelovati u događajima zajednice, odnosno doživjeti nova iskustva, educirati se i biti aktivan. U takvoj okolini i u takvim uvjetima rađa se kulturni turizam.

Izbor destinacije današnjeg turista, motiviranoga kulturnim turizmom, ovisi o njegovu specijaliziranom interesu. Dva su tipa interesa za kulturu: opći i specijalizirani. Koristeći se internetom, turist sam organizira svoj itinerer putovanja. To nam potvrđuje i članak Roberta Stebbinsa pod nazivom *Cultural Tourism as Serious Leisure*, u kojem kaže: ... *vizija putovanja općega kulturnog turista jest akumuliranje znanja o različitim zemljama, regijama i gradovima o kojima uči i koje uspoređuje. S druge strane, specijalizirani se turist kontinuirano usredotočuje na jedan lokalitet ili na mali broj lokaliteta kako bi ga u potpunosti svladao, ili se pak usredotočuje samo na jedan oblik umjetnosti, ovisno o vlastitim interesima. Oba tipa turista izbjegavaju komercijalizaciju predmeta svojih proučavanja...*

Imajući na umu sve to, muzej mora odgovoriti izazovima kulturnog turizma jer je kultura element svakog putovanja, iako mu to nije prvotna namjera.

Kao jedan od starijih hrvatskih gradova na obali, sa svojom bogatom materijalnom baštinom koju čine Muzej i njegove zbirke te sakralna baština Senja, kao i tvrđava Nehaj, gradske zidine, katedrala i drugi spomenici kulture, ali i nematerijalna kultura kao što su senjski karneval, glazbene večeri, *Uskočki dani* i sportske aktivnosti. Senj iz godine u godinu zauzima sve važnije mjesto u ponudi hrvatske kulturne baštine i postaje sve privlačnija turistička destinacija. Raznolikost kulturne ponude, uz ostalo, ključni je element turističke ponude. To je osobito važno jer današnje posjetitelje, osim sunca i mora, privlače razne manifestacije i kulturni sadržaji, zbog čega odlučuju ostati dulje, uključiti se u njih i postići zadovoljstvo svojim boravkom.

Iako je nekad u Senju prevladavao tranzitni turizam, cjelovitom turističkom ponudom koja je obuhvatila muzej s njegovim fundusom koji je morao odgovoriti izazovima vremena odnosno biti autentičan, zanimljiv i atraktivan, lokalnu zajednicu s njezinom spomeničkom baštinom i turističku zajednicu s njezinim programima, koji su inventivni, kreativni i maštoviti, uspješno je postignuto da se turisti u Senju sve dulje zadržavaju, a katkad se i aktivno uključuju u kulturne i zabavne manifestacije (karnevalske svečanosti, sportske priredbe i dr.).

Broj posjetitelja pokazuje da je lokalna zajednica sa svojim sadržajima uspješno odgovorila izazovima kulturnog turizma, čime je to područje postalo atraktivna turistička destinacija. Da bi se održala razina turističke ponude, potrebno je oslušivati mišljenja i zahtjeve turista te stalno ulagati u muzejsko-galerijsku djelatnost, edukaciju turističkih djelatnika, promidžbene aktivnosti, ponudu autentičnih suvenirna kako bi što bolje prezentirala bogata kulturna baština s ciljem što veće konkurentnosti te kako bi se što bolje odgovorilo sve zahtjevnijoj turističkoj potražnji.

Primljeno: 21. rujna 2009.

MARKING THE 60TH ANNIVERSARY OF THE ACTIVITY OF THE SENJ MUSEUM ASSOCIATION

For International Museum Day in 2009 Senj Municipal Museum prepared an exhibition on the topic *Marking the 60th Anniversary of the Activity of the Senj Museum Association*. The contribution of the Association was very considerable in the promotion of the museum activity and in the collection of exhibits for the future museum that the numerous museum collections would constitute, and that would with other monuments of culture improve the tourist product of the city of Senj. In 1962 the Association founded Senj Municipal Museum, which took over matters concerned with the renovation of the building of the museum, Nehaj Fort, and other structures of the city of Senj that were damaged in World War II, and on the arrangement and formation of museum collections in the museum itself that were created after archaeological, historical and ethnological research in the area of the city of Senj.

Although earlier in Senj there had been tourism mainly of the transit kind, the local community, with its built heritage and the tourist board, with programmes that were inventive, creative and imaginative, managed to get tourists to stay longer in Senj, sometimes getting actively involved in events of a cultural or entertainment nature. For there had to be a response to the challenge of the time, in which the museum with its holdings was involved, and it all had to be authentic, interesting and attractive. The number of visitors shows that the local community with its contents managed successfully to respond to the challenges of cultural tourism, which allowed this area to become an attractive tourist destination.

MEĐUNARODNI DAN MUZEJA 2009. GODINE U MUZEJU VALPOVŠTINE

MARIJA PAUŠAK □ Muzej Valpovštine, Valpovo

sl.1.-4. Muzej Valpovštine posjeduje albume fotografija s putovanja grofa Rudolfa Normanna, koje su digitalno obrađene i za Međunarodni dan muzeja 18. svibnja 2009. premijerno prikazane.

1 Međunarodni dan muzeja obilježava se svake godine 18. svibnja, i to od 1977., kada ga je pokrenuo Međunarodni savjet za muzeje (ICOM). U Hrvatskoj se taj dan obilježava od 1980. godine, i to na poticaj Muzejskoga dokumentacijskog centra (MDC). U središtu pozornosti ovogodišnjega Međunarodnog dana muzeja bio je odnos muzeja i turizma, odnosno propitivanje načina na koji muzeji kao nositelji kulturnoga sadržaja oblikuju projekte za potrebe kulturnoga turizma.

Jerusalem - Thor (arabisch Bab el Khali) im Jerusalem.

Constantinopel: Hagia Sophia Moschee / erbaut 525 /

U obilježavanje Međunarodnog dana muzeja 2009.¹ uključila se većina muzeja u Hrvatskoj, pa tako i "uskršli" Muzej Valpovštine, koji je, nakon deset godina zatvorenih vrata, svoj rad obnovio prije dvije godine. Upravo se tema *Muzeji i turizam* pokazala idealnom prilikom da valpovački muzej podsjeti na svoju djelatnost i ponovno predstavi svoj najvrjedniji izložak – dvorac Prandau-Normann, koji je ujedno i najveća kulturno-turistička atrakcija grada Valpova. Naime, valpovački je muzej jedna od malobrojnih sačuvanih slojevito-povijesnih cjelina, u kojoj još postoji obrambena utvrda iz srednjeg vijeka, ali i pomoćne zgrade, barokne konjušnice, kao i prva kazališna zgrada u Slavoniji, perivoj sa 141 biljnom vrstom te šuma koja je nekad bila vlastelinsko lovište.

Dvorac-muzej svake godine posjeti nekoliko tisuća turista koji dolaze u Valpovštinu, ali i u Slavoniju. Da je Muzej Valpovštine aktivni sudionik turističke ponude Valpova, te da oblikuje projekte za potrebe kulturnog turizma, dokazuje i njegova tijesna suradnja s Turističkom zajednicom grada Valpova.

Izvršna uvertira posjetiteljima valpovačkog Muzeja u ovogodišnji Međunarodni dan muzeja, koji se poslužio turizmom u kulturi kao lajtmotivom, bila je prošlogodišnja izložba *Valpovačka turistička sjećanja*.

Riječ je o izložbi o turističkoj prošlosti maloga slavonskoga gradića Valpova, koji je u 19. stoljeću bio poznat po danas gotovo potpuno zaboravljenim Valpovačkim željeznim topicama, a bio je i jedan od nezaobilaznih punktova zdravstvenog turizma.

Uz Međunarodni dan muzeja u Muzeju Valpovštine pripremljen je premijerni program. Javnost je dobila priliku vidjeti djelić ne samo valpovačkoga i hrvatskog turizma, već i onoga svjetskog, i to kako je izgledao na kraju 19. stoljeća.

Naime, Muzej posjeduje albume fotografija s putovanja grofa Rudolfa Normanna, koje su digitalno obrađene i za Međunarodni dan muzeja 18. svibnja 2009. premijerno prikazane.

Premijera DVD projekcije fotoalbuma grofa Normanna s putovanja po Turskoj, Siriji i Palestini iz 1887. te po Austrije i Švicarskoj iz 1889., održana je u posebnom prostoru grofovske kapele u sklopu dvorca.

Prikaz digitalnog listanja albuma načinjen je uz odgovarajuću glazbenu podlogu koja je birana prema geografskom podneblju i povijesnom razdoblju. Zbirka albuma i fotografija s brojnih putovanja plemićke obitelji Normann s prije-laza iz 19. u 20. stoljeće vrijedan su dokument o turizmu u njegovim začecima. Trenuci zabilježeni na tim fotografijama možda su rijetki ili čak jedini sačuvani dokumenti ljudi, događaja i konkretnog prostora. Četrnaest albuma obuhvaća gotovo 700 fotografija. Znanstvena obrada tek mora biti obavljena. Albumi su dokaz da ni naši krajevi nisu bili izolirani i da su do njih dopirale informacije s *egzotičnih putovanja*, i to iz prve ruke, ili su doznawali o modi i ukusu drugih dijelova Europe tog vremena. Zanimljive su i pojedinosti na fotografijama, poput one na slici iz Jeruzalema. Naime, iako je riječ o 1887. godini, na fotografiji se vidi oznaka za turistički ured smješten iza Jaffa vrata. Svaka od sedamsto fotografija ima svoju priču.

Druga muzejska premijera temeljila se na glazbenoj ostavštini. Tako je proslava Dana muzeja započeta promena-dnim koncertom Puhačkog zbora DVD-a Valpovo. Tom prilikom premijerno je izveden *Jelačićev marš*, i to nakon

više od stotinu godina. Autor marša je barun Karlo Prandau, član plemićke obitelji, u čijem je posjedu dvorac bio od 1722. do 1885. Valja naglasiti kako je Karlo Hillebrand od Prandaua (1792.-1865.) svojedobno bio poznati glazbenik, skladatelj i mecena, a bavio se i inovatorstvom na području glazbenih instrumenata, osobito vezano za tzv. bečku fisharmoniku. Tijekom svog mladenačkog života u valpovačkom je dvorcu okupljao komorni orkestar sastavljen od članova obitelji, vlastelinskih činovnika te prijatelja iz Osijeka i Pečuha.

Značajan je i po tome što je – prema osječkomu muzikologu Franji Kuhaču – skladao pod utjecajem tradicijske narodne glazbe Valpova i okolice. Najpoznatija mu je skladba *Jelačić-Marsch*, koju je skladao u čast hrvatskog bana Josipa Jelačića. Svojim glazbenim i mecenskim radom povezo je glazbenu povijest Hrvatske, Austrije, Mađarske i Slovačke.

Prvi dio manifestacije zaključen je dramskom izvedbom dijaloga iz legende o Bijeloj gospi, priči vezanoj za povijest dvorca u turskom razdoblju, nakon koje je slijedila ponovna izvedba Prandauova *Jelačićeva marša*, ali ovaj put u klavirskoj izvedbi mlade pijanistice Jelene Ajduković. Muzej planira izvedbe upravo spomenute, ali i drugih skladbi skladatelja iz obitelji Prandau, uključiti u turističku ponudu Valpova.

Drugi dio događanja u povodu Dana muzeja bila je izložba restauriranih predmeta iz fundusa Muzeja. Predmeti su izloženi uz dokumentaciju o restauraciji, što je posebno privuklo pozornost publike. Restaurirani će predmeti naći svoje mjesto u stalnoj izložbi *Ostavština plemićke obitelji Prandau-Normann*, koja se upravo postavlja i bit će otvorena za javnost krajem godine. Izložba će obuhvatiti materijalnu i duhovnu ostavštinu grofovske obitelji te će biti nova cjelina u turističkoj ponudi Valpova, kao i uvod u budući stalni postav Muzeja.

Tom izložbom Muzej Valpovštine svakako će ostati, ali i iznova postati, nezaobilazna turistička odrednica za sve turiste i posjetitelje istočne Hrvatske.

Ponuda dvorca-muzeja sigurno neće ostaviti *žednim* nijednog posjetitelja željnog oživljene autentičnosti nekadašnjeg prostora i vremena te kulturnog života Valpova i života plemstva u Hrvatskoj.

Primljeno: 21. rujna 2009.

INTERNATIONAL MUSEUM DAY 2009 IN THE MUSEUM OF THE VALPOVO REGION

Two years ago, after ten years of closed doors, the Museum of the Valpovo Region renewed its work. In fact the theme of International Museum Day 2009 turned out to be an ideal chance for Valpovo Museum to present its activity once again. The museum is housed in the Prandau-Normann Palace, which is also the biggest cultural tourism attraction of the city of Valpovo. The museum is a complex historical unit with a rare degree of preservation. It still contains fortifications of the Middle Ages, as well as ancillary buildings, Baroque stables, and the first theatre building in Slavonia, a park with 141 plant species and a forest that was once the chase of the estate. The palace/museum is yearly visited by several thousand tourists coming to Valpovo and Slavonia. For International Museum Day in the Valpovo Region Museum the public had a good chance to see not only Valpovo and Croatian tourism, but that of the world too, and what it was like at the end of the 19th century. The museum holds albums of photographs from the journeys of Count Rudolf Normann around Turkey, Syria and Palestine in 1887, and Austria and Switzerland in 1889. For Museum Day, May 18, 2009, these photos were digitalised and shown for the first time in a special space, the count's family in the palace. The collection of albums and photographs from the many journeys of the noble Normann family at the turn of the 19th/20th centuries is a valuable document about tourism in its origins. The moments recorded in these photographs are a rare and perhaps unique document of people, events and a given space. The fourteen albums contain almost 700 photos; they are a proof that our regions were not isolated from information about exotic journeys at first hand or the modes and tastes of other parts of Europe at that time. Also interesting are some of the details in the photographs, like those on a picture of Jerusalem, where although it is 1887, the sign for the tourist office lying behind the Jaffa Gate can easily be seen. Each one of the seven hundred pictures has its own story.

The second museum premiere was from the musical heritage. At a promenade concert given by the wind section of the Valpovo fire association *Jelačić's March* was performed for the first time after more than a hundred years. The author of the march was Baron Karlo Hillebrand of Prandau (1792-1865), member of the aristocratic family that owned the palace from 1722 to 1885. He was a well-known musician, composer and patron of the arts, and also went in for innovation in the field of musical instruments, particularly related to what was called the Viennese fisharmonica. During his youth he got together a chamber orchestra composed of family members, estate employees and friends from Osijek and Pecs.

A second part of events related to Museum Day was the exhibition of restored objects from the holdings of the museum. The objects were displayed along with documentation about the restoration, which particularly attracted the attention of the public. The restored objects will have their place in the permanent display *The Bequest of the Aristocratic Prandau-Normann Family*, which is being put up now and will be opened to the public at the end of 2009. The exhibition will comprehend the material and spiritual heritage of the family of counts, and will be a new unit in the tourist product of Valpovo, as well as an introduction to the future permanent display of the museum.

sl.5.-6. Premijera DVD projekcije fotoalbuma grofa Normanna s putovanja po Turskoj, Siriji i Palestini iz 1887. te po Austrije i Švicarskoj iz 1889., održana je u posebnom prostoru grofovske kapele u sklopu dvorca.

NOVE TRADICIONALNE MANIFESTACIJE U GRADSKOME MUZEJU VARAŽDIN

ANITA PERIČIĆ □ Gradski muzej Varaždin, Varaždin

sl.1.-2. Premijerom *Uličnog cirkusa krpa i konaca* svoj su prvi javni nastup tom prigodom imali varaždinski lutkari i žongleri okupljeni u Lutkarskom studiju *Krpe i konci*, koji u svojim predstavama objedinjuju oblike neverbalnoga, lutkarskoga i uličnog teatra.

Posljednjih nekoliko godina Gradski muzej Varaždin pokrenuo je dvije manifestacije: *Varaždinske muzejske svečanosti* i *Europsku noć muzeja* koje su, s obzirom na redovito održavanje, postale tradicionalna godišnja događanja te ustanove. U nakani otvaranja Muzeja široj kulturnoj aktivnosti i (uvjetno rečeno) odmaka od temeljne, redovite dje-latnosti, 2007. godine ustanovljene su *Varaždinske muzejske svečanosti* (VMS), dok se kroz *Europsku noć muzeja*, koju je 2005. godine inicirala i koordinira Francuska muzejska direkcija, varaždinski muzej od samoga početka svaki put pridružuje stotinama istovrsnih europskih ustanova u obilježavanju Međunarodnoga dana muzeja.

Kao što je i bilo zamišljeno, u trima dosad održanim *Varaždinskim muzejskim svečanostima* priređeno je nekoliko koncerata, kazališnih priredbi, performansa, predstavljanja muzejskih edicija i sličnih programa. Osobito uspješnu suradnju u sklopu *Svečanosti* Muzej je započeo s Dječjom lutkarskom scenom HNK u Varaždinu te Lutkarskim studijem *Krpe i konci*, s kojima su neke predstave realizirane kao koprodukcijski projekt, a neke su od njih tim prigodama i premijerno uprizorene u atraktivnim muzejskim prostorima.

U glazbenome dijelu VMS-a veliku su pozornost privukli koncerti izvedeni na originalnome pozitivu iz 17. st., priređeni u ambijentalnome baroknom salonu u varaždinskoj utvrdi Stari grad. Osim dojmljivoga *scenografskog* ugođaja, posebnost takvih priredbi je muziciranje na tome jedinstvenome, raritetnom glazbalu, nedavno obnovljenome, inače izložku u stalnom postavu Kulturnopovijesnoga odjela varaždinskoga muzeja. Budući da se takvi koncerti u Muzeju priređuju samo nekoliko puta u godini, svaki je od njih izniman događaj.

Treće *Varaždinske muzejske svečanosti* održane su od 14. do 16. svibnja 2009. , a prvi je put u njih uvrštena i *Europska noć muzeja*. Namjera Muzeja bila je da se VMS i ubuduće organizira svake godine u svibnju, s tim programom kao središnjim i završnim događanjem.

Peta *Europska noć muzeja* održana je u subotu 16. svibnja, a u Varaždinu je priređena u prostoru Staroga grada, s posebno osmišljenim programima pod naslovom *Red rocka, red baroka*. Premijerom *Uličnog cirkusa krpa i konaca* svoj su prvi javni nastup tom prigodom imali varaždinski lutkari i žongleri okupljeni u Lutkarskom studiju *Krpe i konci*, koji u svojim predstavama objedinjuju oblike neverbalnoga, lutkarskoga i uličnog teatra. Njihove *kazališne* izvedbe govore o *vječnim temama* (ljubavi, nesebičnosti, slobodi), a u glazbenoj podlozi kombiniraju elemente klasične i rock

sl.3-4. Nastup Žonglerske grupe *Poidance*
4. europska noć muzeja, prostor Staroga
grada Gradskog muzeja Varaždin, 17.
svibnja 2009.

glazbe. Nakon *inauguracijskoga* predstavljanja u varaždinskoj *Europskoj noći muzeja*, članovi *Krpa i konaca* održali su još niz sličnih nastupa, a njihova je predstava uvrštena i u službeni program PIF-a 2009. godine.

Performans *Child In Time* autorski je projekt akademika Ivana Kožarića i Art rock grupe *Roderick Novy*, također premijerno predstavljen u varaždinskoj *Muzejskoj noći*. Taj likovno-glazbeni izričaj, uobičen u filmski format, temelji se na glazbi grupe *Roderick Novy* te na Kožarićevim izjavama i dosjetkama nastalima u posljednjih pedesetak godina. Nakon filmske projekcije održana je i dobrotvorna mini aukcija Kožarićevih slika, a prikupljena su sredstva donirana Dječjem odjelu varaždinske Opće bolnice.

sl.5.-6. U glazbenome dijelu VMS-a veliku su pozornost privukli koncerti izvedeni na originalnome pozitivu iz 17. st., priređeni u ambijentalnome baroknom salonu u varaždinskoj utvrdi Stari grad.

U varaždinskoj *Muzejskoj noći* otvorena je i fotografska izložba portreta svjetskih i domaćih rock zvijezda s naslovom *The Show Must Go On* autora Mije Vesovića, od kojih je svaka fotografija ilustrirana i popratnim autorskim tekstom teoretičara pop kulture Branka Kostelnika.

Budući da je peta varaždinska *Europska noć muzeja* bila posvećena rock kulturi, kako i odgovara potpunom doživljaju, dio večeri bio je ispunjen i živom svirkom, za koju su se pobrinuli članovi varaždinske rock grupe *Voodoo Lizards* izvedbama rock standarda i autorskih uradaka.

Uz spomenute *redove rocka*, posjetitelji su te noći u Varaždinu mogli uživati i u *redu baroka* jer je stalni postav Kulturnopovijesnoga odjela u Starome gradu, u kojemu se nalaze i brojni barokni izložci, bio otvoren za razgled od 20 sati do ponoći.

Kao što je i uobičajeno uz Međunarodni dan muzeja, svi programi za publiku bili su besplatni. Premda su vremenske prilike na trenutke djelovale prilično obeshrabrujuće (bilo je, naime, i kišnih proloma!), u varaždinskoj *Muzejskoj noći* uživao je velik broj posjetitelja, a zasluga za njihov odaziv dobrim dijelom pripada i ljudima iz (varaždinskih) tiskanih i elektroničkih medija, koji su i taj put zdušno podržali suradnju s Muzejom.

Na kraju, umjesto zaključka recimo: Gradski muzej Varaždin u 2009. godini, u povodu obilježavanja Međunarodnoga dana muzeja, nije priredio posebne programe vezane za predloženu temu *Muzeji i turizam*. No, varaždinski muzej već dugi niz godina nastoji održavati i proširivati suradnju s (lokalnim) turističkim zajednicama, agencijama u Hrvatskoj i u inozemstvu, kao i sa svim ostalim zainteresiranim turističkim čimbenicima. Tomu u prilog može se pridodati i (nadasve obvezujući) podatak da je na I. godišnjoj skupštini Udruženja hrvatskih turističkih agencija, održanoj u Zagrebu 28. siječnja 1993. godine, Gradscome muzeju Varaždin uručeno posebno priznanje za ... *istaknuto njegovanje poslovnih odnosa s članovima udruženja...*

Primljeno: 11. lipnja 2009.

NEW TRADITIONAL EVENTS IN VARAŽDIN MUNICIPAL MUSEUM

Several years back, Varaždin Municipal Museum started off two events: *Varaždin Museum Festivities* and *European Museum Night*, which, on account of their being held regularly, have become a traditional annual event of the establishment.

As was imagined from the outset, in the three *Varaždin Museum Festivities* held to date several concerts were put on, theatrical events, performances, the presentation of publications of the museum and similar programmes. In the musical part, great attention was attracted by the concerts performed on an original positive organ of the 17th century, put on in the Baroque salon, full of atmosphere, in the *Varaždin Burg*. Apart from the impressive mood of the stage setting, a particular feature of such events is the music played on this unique and very rare instrument, recently renovated, and also an exhibit in the permanent display of the cultural history department of *Varaždin museum*.

The fifth *European Museum Night* was put on in the *Burg*, with an especially designed programme entitled *Red rocka red baroka / Row of Rock, Row of Baroque*. With the first performance of *Street circus of rags and threads* the *Varaždin* puppeteers and jugglers assembled in the *Puppet Studio* called *Krpe i konci / Rags and threads* had their first public appearance. In their shows they unite forms of non-verbal, puppet and street theatre. Their theatre performances tell of eternal themes (love, generosity, freedom) and in the musical background there are elements of classical and rock music. Since the fifth *Varaždin European Museum Night* was dedicated to rock culture, as was fitting for a full experience, part of the evening was filled with live music, performances of rock standards and the performers' own songs.

sl. 1. Muzejsko-edukativna akcija *Pulski spomenici u okviru* – predavanje o starim razglednicama

sl. 2. Pozivnica za izložbu *Od ulomka do rekonstrukcije*

U povodu Međunarodnog dana Muzeja 2009. g., Arheološki muzej Istre priredio je bogat i raznovrstan program namijenjen različitim dobnim skupinama. Nit vodilja cjelokupnog programa bila je povezanost arheologije s turizmom. Sastojao se od serije predavanja muzejskih djelatnika o aktualnim temama pod nazivom *Arheologija i turizam* (tijekom travnja i svibnja), prezentacije knjige *Arheologija i turizam u Hrvatskoj* (23. travnja) i sudjelovanja u 14. muzejsko-edukativnoj akciji *Uokviri* (18. travnja – 18. svibnja). Otvorene su izložbe *Od ulomka do rekonstrukcije* (4. svibnja) i *Pulski spomenici na starim razglednicama* (18. svibnja).

U nedostatku primjerenog prostora u Muzeju, za seriju predavanja pod skupnim nazivom *Arheologija i turizam* dvoranu je Muzeju ljubazno ustupila Gradska knjižnica i čitaonica Pula, a za promociju su otisnute pozivnice s naznačenim programom. Cilj stručnih djelatnika Muzeja bio je upoznati širi krug ljudi s djelatnošću ustanove, a smatramo da je cilj postignut jer je većina predavanja koja su održavana ponedjeljkom, počevši 20. travnja do posljednjeg predavanja, održanoga na sam Međunarodni dan Muzeja, bila iznimno dobro posjećena.¹

Prezentacija knjige *Arheologija i turizam u Hrvatskoj* održana je 23. travnja u večernjim satima u Multimedijalnom centru u Rovinju. Ta opsežna i bogato opremljena knjiga nastala je suradnjom nakladnika – Arheološkog muzeja u Zagrebu i brojnih hrvatskih muzeja, u povodu istoimene izložbe koja je pod pokroviteljstvom Zajednice kulturnog turizma HGK održana u Zagrebu. Na prezentaciji knjige, u organizaciji Istarske županije, Arheološkog muzeja Istre, Arheološkog muzeja u Zagrebu i MMC-a Rovinj, istaknuto je kako je to dragocjen udžbenik za arheologe i kulturne djelatnike, ali i za turističke djelatnike, te je upozoreno na značenje razvoja kulturnog turizma kao najbrže rastućeg segmenta turističke ponude.

Dana 4. svibnja u pulskoj Galeriji Amfiteatar otvorena je izložba autorice dr. sc. Alke Starac pod nazivom *Od ulomka do rekonstrukcije*. Računalne rekonstrukcije – vizualizacije nestalih ili teško oštećenih antičkih građevina u Puli (Amfiteatra, osmerokutnog mauzoleja, dviju građevina iz ulice Porta Stovagnaga, velikog kazališta) i Nezakciju (forumskih hramova) na vrlo su popularan i zanimljiv način dočarale posjetiteljima nekadašnji sjaj drevnih zdanja.

1 Prva u nizu održana su predavanja kustosice Fine Juroš-Monfardin *Novi postav srednjovjekovnog lapidarija u crkvi Sv. Srdaca u Puli* i višeg kustosa i ravnatelja Muzeja Darka Komše *Eksperimentalna arheologija i turizam*. Uslijedila su predavanja muzejske savjetnice dr. sc. Alke Starac *Od ulomka do rekonstrukcije – antički spomenici Pule i Nezakcija* te višeg kustosa Željka Ujčića i vanjskog suradnika Antona Percana, dipl. ing. arh. s naslovom *Arheološki park bazilike sv. Marije Formoze u Puli*. Zatim je održano predavanje dr. sc. Alke Starac *Arheološko istraživanje u četvrti sv. Teodora (Kandlerova ulica)*, dokumentaristice Katarine Zenzerović *Pulski spomenici na starim razglednicama* i dipl. knjižničarke Adriane Gri Štorga *Knjižnica Arheološkog muzeja Istre u Puli*. Niz su zaključili viši kustos Željko Ujčić, koji je predstavio *Zaštitno arheološko istraživanje u Flaciusovoj ulici u Puli*, i restauratorica Andrea Sardoz s predavanjem o temi *Djelatnost restauratorsko-konzervatorske radionice Arheološkog muzeja Istre u Puli*.

sl. 3. - 4. Likovne radionice projekta *Pulski spomenici na starim razglednicama*

sl. 5. Izložba *Pulski spomenici na starim razglednicama*

sl. 6. Izložba *Pulski spomenici na starim razglednicama* – detalj s otvorenja

Projekt *Pulski spomenici na starim razglednicama*, koji je nastao suradnjom Edukacijskog odjela Muzeja i šestih razreda pulskih osnovnih škola Stoja, *Giuseppina Martinuzzi*, Kaštanjer, *Tone Peruško* i Veli Vrh bio je opsežan i dugotrajan. Autorica projekta i kasnije izložbe učeničkih radova nastalih u likovnim radionicama bila je dokumentaristica Katarina Zenzerović (djelatnica koja zamjenjuje muzejsku pedagoginju Giuliu Codacci-Terlević).

Okosnica projekta bilo je 200-tinjak starih razglednica, vrijedna likovno-dokumentarna građa koja se čuva u Dokumentacijskom odjelu Muzeja, i čiji najveći dio čine one s motivima pulskih kulturno-povijesnih spomenika. Projekt se sastojao od nekoliko aktivnosti, a sve su odrađene u prostorijama Muzeja, osim posjeta spomenicima u gradu (upoznavanje s fundusom, predavanja o razglednicama i njihovim motivima uz ppt prezentaciju, ispunjavanje didaktičkih listića, maloga literarnog rada, u sklopu kojega su učenici napisali živopisne poruke na razglednicama te, naposljetku, likovnih radionica na kojima je obrađeno 11 motiva). Izložba je okupila 96 učeničkih radova postavljenih na 19 panoa u lapidariju Muzeja. Otvorena je na Međunarodni dan muzeja, 18. svibnja 2009. i trajala je do 30. lipnja 2009.

Osim uobičajenih materijala (pozivnica, plakata, kataloga i izložbenoga uvodnog panoa), tiskane su i razglednice s devet različitih motiva – izabranih učeničkih radova. Oblikovanje potpisuje Oleg Morović (*Original*, Pula).

Muzej je također sudjelovao u 14. edukativnoj i nagradnoj akciji pod nazivom *UOKVIRI - Pulski spomenici u okviru*, u organizaciji Sekcije za muzejsku pedagogiju i kulturnu akciju HMD-a. U sklopu akcije realizirane su dvije radionice s polaznicima cjelodnevnoga školskog boravka *ABC učilica* iz Pule, tijekom kojih ih je autorica akcije Katarina Zenzerović upoznala s muzejskim fundusom starih razglednica. Za likovne radionice izabrane su stare razglednice s motivima pet najpoznatijih antičkih spomenika Pule (Amfiteatrom, Augustovim hramom, Slavolukom Sergijevaca, Herkulovim i Dvojnim vratima).

Primljeno: 30 listopada 2009.

THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF ISTRIA IN PULA AND TOURISM

On the occasion of International Museum Day 2009, the Archaeological Museum of Istria put on a content-filled and diverse programme meant for various age groups. The guiding thread of the whole programme was the link between archaeology and tourism. It consisted of a series of lectures by museum officers entitled *Archaeology and Tourism* about current topics, presentations of the book *Archaeology and Tourism in Croatia* and participation in the 14th museum educational campaign *Frame it* (April 18 to May 18). Exhibitions were opened as well: *From Fragment to Reconstruction* and *Pula Monuments on Old Picture Postcards*.

The project *Pula Monuments on Old Picture Postcards* which was created through the collaboration of the educational department of the museum and the 6th grades of Pula elementary schools – Stoja, *Giuseppina Martinuzzi*, Kaštanjer, *Tone Peruško* and Veli Vrh – was ample and long-lasting. The hub of the project consisted of two hundred or so old picture postcards, important visual and documentary material that is kept in the documentation department of the museum. The majority of them consist of motifs of cultural history monuments from Pula. The project consisted of several activities, which were carried out in the rooms of the museum, all except the visits to the monuments in the city (getting to know the holdings, lectures about the postcards and what they depicted with a .ppt presentation, filling out a worksheet, a bit of written work in which the children wrote down the picturesque messages on the postcards, and finally, visual art workshops in which 11 motifs were chosen). The exhibition put together 96 pieces by the children, placed on 19 panels in the Lapidarium of the museum. Apart from the usual materials (invites, posters, catalogue, and the introductory panel for the exhibition) postcards with 9 different motifs were also printed – these were selected pictures done by the schoolchildren. The design was by Oleg Morović (*Original*, Pula).

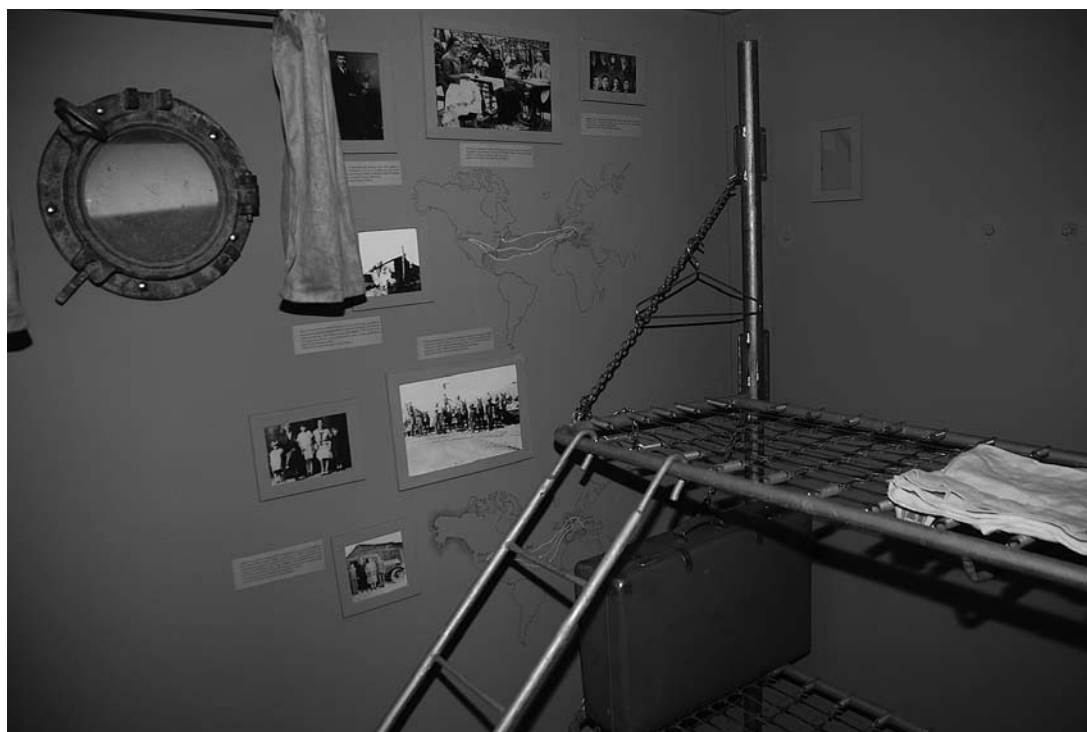
PUTOVANJA I FOTOGRAFSKA I FILMSKA SLIKA U PROMICANJU TURIZMA

SABRINA ŽIGO □ Muzej grada Rijeke, Rijeka

IM 40 (1-2) 2009.
POGLEDI, DOGAĐAJI, ISKUSTVA
VIEWS, EXPERIENCES, EVENTS

sl. 1. Plakat izložbe *Merika - Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914*

sl. 2.-3. Izložba *Merika - Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914*.

sl. 4.-11. Radionica Putovanja

Ovogodišnji Međunarodni dan muzeja u Muzeju grada Rijeke bio je dijelom osmišljen u skladu s predloženom temom *Muzeji i turizam*, a dijelom aktualizacijom vlastitih programa i djelatnosti. Naime, održavanje međunarodne muzejske manifestacije podudarilo se sa završnicom dosad najzahtjevnije izložbe Muzeja *Merika - Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914.* (u trajanju od 10. prosinca 2008. do 20. lipnja 2009.) i tom je prigodom organizirana dječja radionica *Putovanja*. Drugi je dio muzejskih događanja pod nazivom *Fotografska i filmska slika u promicanju turizma* multimedijski objedinio predavanje, filmske projekcije i izložbu.

Kreativna radionica Putovanja u sklopu izložbe Merika - Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914.

Izložba *Merika - Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku od 1880. do 1914.* programski je otvorena krajem 2008., a najvećim je dijelom obilježila tekuću godinu. Nedovoljno je poznato da je izložba zapravo dio međunarodnog projekta o najvećem valu prekoceanske emigracije Europljana, koji je objedinio brojne znanstvenike, istraživače i institucije i koji upravo završava zaključivanjem, osim izdanog kataloga izložbe, druge popratne publikacije - zbornika znanstveno-istraživačkih radova. To je dosad najzahtjevniji, najskuplji i najzapaženiji projekt Muzeja grada Rijeke, koji kao zaključak ostavlja inicijativu o osnivanju muzeja iseljeništa u Hrvatskoj.

Razine opsežnosti izložbe, od koncepta i scenarija, prenošenja poruka i spoznaja do razrade u prostornom postavu, nastojale su se prilagođeno obuhvatiti u kreativnoj radionici za djecu koju je osmislila vanjska suradnica likovna pedagoginja Mirna Kutleša i provela u suradnji s kustosicom Muzeja Jelenom Dunato. Radionica *Putovanja* održavana je od 4. do 15. svibnja, a završila je na sam Dan muzeja 18. svibnja izložbom polaznika – osnovnoškolske djece od drugoga do šestog razreda.

Putovanje je kao osnovna ideja radionice bilo tematski razrađeno počevši od same izložbe i iseljavanja vlakovima i prekoceanskim parobrodima krajem 19. i početkom 20. stoljeća, do drugih oblika putovanja, među ostalim i turističkih, u različitim povijesnim vremenima, sve do danas. Radionica je bila koncipirana u dva dijela, povijesnome i kreativno-likovnome. U povijesnom dijelu polaznici su provedeni izložbom radi upoznavanja sustava emigracije i potom su provjeravali naučeno u igri znanja. Provjera znanja bila je varijanta društvene igre u kojoj je ploča predstavljala kartu svijeta, prekoceanski su brodovi bile figure, a cilj – dolazak u željenu luku. Svaka točka puta sadržavala je karticu s tematskim pitanjem, a napredak na putu ovisio je o znanju igrača, timskom radu, ali, kao i u svakoj igri, o sreći. U kreativnom dijelu tema je obrađivana likovnim izražavanjem različitim tehnikama i materijalima – oslikavanjem, kaširanjem, dekoriranjem. Djeci je posebno bila zanimljiva izrada kartonskih putnih kovčega, po uzoru na tradicionalne primorske *baule* u kojima su iseljenici u Ameriku nerijetko nosili svu svoju imovinu, a izvorne su *baule* mogli vidjeti na izložbi *Merika*.

Fotografska i filmska slika u promicanju turizma

Predavanje, projekcija, izložba

Drugi dio obilježavanja Međunarodnog dana muzeja muzeološki se referirao na ponuđene smjernice predstavljanjem vlastite građe i aktualizacijom riječke i šire regionalne baštine. Kako Muzej grada Rijeke desetljeće i pol nakon osnivanja (1994.) nema stalnoga postava, manifestacija je bila jedna od prigoda za upoznavanje javnosti s akvizicijama iz kondicioniranog fundusa. Muzejsko događanje *Fotografska i filmska slika u promicanju turizma* organizirano je na sam Dan muzeja, sastojalo se od predavanja, projekcija filmova i izložbe fotografija, razglednica, turističkih vodiča i drugoga ilustrativnog materijala, a osmislila ga je kustosica Muzeja Sabrina Žigo.

Muzej posjeduje bogatu zbirku ilustrativne građe, fotografija i razglednica s turističkim atrakcijama, pa je izložba o turističkoj promidžbi započeta pričom o modernizaciji tiska, što je ponajprije značilo pojavu kvalitetne i široko rasprostranjene kromolitografije i tiskarski reproducirane fotografske slike. Već prije isteka 19. stoljeća počinje se, naime, na Kvarneru snažnije razvijati turizam, a usporedno s njim pojavljuju se slikovite, često i obojene, razglednice Rijeke i obližnjih gradića, koji nakon izgradnje prvih hotela i elegantnih kupališta sve više poprimaju turistička obilježja. Uz razglednice i fotografije, izloženi su i najraniji slikovito ilustrirani turistički vodiči u posjedu Muzeja s početka 20. st. S pojavom novog medija – kinematografije u sve razvijeniju turističku promidžbu ubrajaju se i kratki turistički filmovi u obliku žurnala, koji se kao informativni program prikazuju prije i između igranih filmova.

Filmska umjetnost postoji u Rijeci dulje od stotinu godina; prvi su kinematografi stigli već 1896., a najstarije gradsko kino otvoreno je 1906. godine. U Rijeci je snimljen i prvi "igrani" film – kao rekonstrukcija stvarnog događaja. Muzej grada Rijeke skuplja rijetku filmsku građu važnu za povijest grada ali i samog medija, koja se, s obzirom na originalnu pohranu, dalje obrađuje i digitalizira. Za Dan muzeja uz uvodno je predavanje projiciran izbor iz malobrojnih sačuvanih amaterskih crno-bijelih filmova snimljenih na 9,5-milimetarskoj filmskoj vrpici. Snimatelji amateri Zvonko Turina i Mirko Baretić snimili su, među ostalim, 1936. i 1937. godine danas fragmentarno sačuvane dokumentarne zapise od kojih su prikazani tematski zanimljivi trominutni filmovi *Ispračaj djece na odmor u Skrad* i petminutni film *Skijaška natjecanja na Platku*. Osim toga, publika je vidjela dijelove filmskih žurnala Jugoslavenske kinoteke iz serije *Na našem Jadranu* i *Biseri Jadrana*, s prizorima iz Hrvatskog primorja i Rijeke snimljenima 1937. godine – u zlatno doba žanra filmskog žurnala 1930-ih godina.

Primljeno: 6. listopada 2009.

sl. 12. Fotografska i filmska slika u promicanju turizma, izložba kao dio događanja

I Prva u nizu održana su predavanja kustosice Fine Juroš-Monfardin *Novi postav srednjovjekovnog lapidarija u crkvi Sv. Srđaca u Puli* i višeg kustosa i ravnatelja Muzeja Darka Komše *Eksperimentalna arheologija i turizam*. Uslijedila su predavanja muzejske savjetnice dr. sc. Alke Starac *Od ulomka do rekonstrukcije – antički spomenici Pule i Nezakcija* te višeg kustosa Željka Ujčića i vanjskog suradnika Antona Percana, dipl. ing. arh. s naslovom *Arheološki park bazilike sv. Marije Formoze u Puli*. Zatim je održano predavanje dr. sc. Alke Starac *Arheološko istraživanje u četvrti sv. Teodora (Kandlerova ulica)*, dokumentaristice Katarine Zenzerović *Pulski spomenici na starijim razglednicama* i dipl. knjižničarke Adriane Gri Štorga *Knjižnica Arheološkog muzeja Istre u Puli*. Niz su zaključili viši kustos Željko Ujčić, koji je predstavio *Zaštitno arheološko istraživanje u Flaciusovoj ulici u Puli*, i restauratorica Andrea Sarđoz s predavanjem o temi *Djelatnost restauratorsko-konzervatorske radionice Arheološkog muzeja Istre u Puli*.

TRAVELS AND PHOTOGRAPHIC AND FILM IMAGES IN THE PROMOTION OF TOURISM

This year's International Museum Day in Rijeka Municipal Museum was partly devised in harmony with the suggested topic Museums and Tourism, and partly through putting the museum's own programmes and activities into effect. The unfolding of the international museum event fitted in with the closing moments of the most demanding exhibition the museum has mounted to date – *Merika*, Emigration from Central Europe to America from 1880 to 1914 (lasting from December 10 2008 to June 20 2009), and on this occasion the children's workshop *Travels* was organised.

The exhibition *Merika* was according to the programme opened at the end of 2008, and the major part of it marked the current year. It is not well enough known that the exhibition is in fact part of an international project about the biggest wave of transoceanic emigration of Europeans; the project included numerous scholars, researchers and institutions, and is even now ending with the finishing of a second accompanying publication – in addition to the catalogue of the exhibition already published – a collection of scholarly research papers. This is to date the most demanding, most expensive and most remarked-on project of Rijeka Municipal Museum, which in closing leaves the initiative for the founding of a museum of emigration in Croatia.

An endeavour was made to capture, with appropriate adaptation, the levels of comprehensiveness of the exhibition, from concept and scenario, communication of messages and knowledge to elaboration in the spatial display, in the creative workshop for the children. Travel as the basic idea of the workshop was thematically worked out, starting from the exhibition itself and emigration with trains and transoceanic steamships at the end of the 19th and in the early 20th century, to other forms of travel, among others, tourism and holiday making, in various times, right up to the present. The workshop was conceived in two parts, the historical and the artistically creative.

The second part of the museum events entitled the Photographic and Film Image in the Promotion of Tourism was a multimedia unification of lectures, film projection and exhibition. The museum has a fine collection of illustrative material, of photographs and postcards showing tourist attractions. The exhibition about tourist promotion started with the story of the modernisation of printing, which primarily means the appearance of high quality and widely available chromolithographs and photographic images reproduced in printing. Before the waning of the 19th century, tourism started to develop rather strongly in the Bay of Kvarner, and in parallel with it appeared the picturesque, often tinted, picture postcards of Rijeka and neighbouring little towns, which with the development of the first hotels and elegant bathing places increasingly took on tourist characteristics. Along with the postcards and photographs, also shown were the earliest illustrated tourist guides, owned by the museum from the beginning of the 20th century. With the appearance of a new medium, cinematography, short tourist films in the form of journals increasingly formed part of the ever more developed tourist advertising; they tended to be shown as documentary fillers before and during the feature films.

OD IDEJE DO ETNOFILMA

TAMARA NIKOLIĆ I TANJA KOCKOVIĆ ZABORSKI □ Etnografski Muzej Istre, Pazin

sl. 1. Plakat ETNOFILma

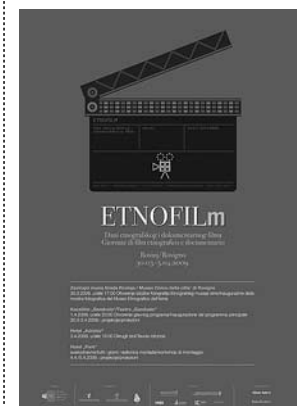
sl. 2. Vizualni identitet ETNOFILma 1

Zahvaljujući dugogodišnjoj tradiciji koju etnografski film ima na prostorima Hrvatske, ali i njegovoj možda nedovoljnoj popularnosti među etnoložima i ostalim štovateljima filma, Etnografski Muzej Istre započeo je projekt pod nazivom *ETNOFILm*. Osvrtom na prošlost, poželjele smo etnografskom filmu dati zasluženno mjesto na hrvatskoj filmskoj i kulturnoj pozornici s obzirom na sjaj kojim je zasjao početkom prošlog stoljeća, kada je namjenski sniman za potrebe etnoloških istraživanja, sjaj koji je trajao sve do nagrada na *Festival dei popoli* u Firenci, a koji traje i danas u bogatoj produkciji Odjela za pučku i predajnu kulturu HRT-a.

Iako nema mnogo radova koji se bave etnografskim filmom u nas, Gavazzi je jasno odredio njegovo značenje već 1964. godine. Naravno, smjestio ga je (...) u okvire dokumentarnog stručnog filma (...) poučnog značaja i svrhe, često u geografskim okvirima (...). Ipak se, pored množenja slučajnih, nesistematskih, većinom fragmentiranih filmova etnografske sadržine javlja već dosta davno i nastojanje da (...) se filmski snimaju mnogobrojna zbivanja iz života (...) u planski zaokruženim cjelinama također značaja naučnog dokumenta (Gavazzi, 1964:57). Gavazzi je uvidio velike mogućnosti filma, posebno u tehnici montaže, koja bi pomogla u komparativnim istraživanjima kulture. Smatrao je da može pomoći kao arbitar pri brojnim etnološkim problemima, ali je prednosti vidio i u mogućnosti neograničenog ponavljanja filma pred većim brojem promatrača. Osim znanstvene vrijednosti koju je pridodao etnografskom filmu, ništa manje značajna nije ona edukativna, kojom prednost daje filmskim etnografskim monografijama. Ono što nas je posebno razveselilo i što smatramo našom niti vodiljom jest ideja da se uloga etnografskog filma ogleda i u produbljivanju raspoloženja i smisla za razumijevanje stranih naroda, njihove kulture i načina života (op. cit., str. 61.).

Mnoga su se teorijska raspravljanja pojavljivala posebno uz pitanje odnosa *filmskog dokumenta prema zbiljskom cjelokupnom toku, a to zato, jer je etnografski film nužno ponajviše skraćeno realnog zbivanja, što nameće samo po sebi izbor etnološki najznačajnijih isječaka(...), on je "istrigan" – kao uostalom i fotografija – iz nekog mnogo šireg konteksta kulture, u kojoj je zahvaćen.* (op. cit., str. 59.). Danas, s napretkom tehnologije i velikom dostupnošću tehnike širem sloju, uz spomenute "stare", pojavljuju se i nove polemike. Koliko je važno poznavanje zakonitosti filmske tehnike za etnologe, toliko je važno i poznavanje zakonitosti kultura/kulture za snimatelje i redatelje. Na pozornici ETNOFILma dovoljno je prostora za komunikaciju i konstruktivnu raspravu s kolegama na nacionalnoj i internacionalnoj razini.

Povijest etnografskog filma na prostorima Hrvatske počinje već oko 1900. godine, kada Noworyta, nakon sjeverne Afrike, poduzima snimateljski pohod na Indiju, Indokinu i Kinu. Snimao je putopisne zanimljivosti i ratne vijesti (Majcen 1996:121.) Ipak, prvi pokušaj snimanja znanstvenoga etnografskog filma u Hrvatskoj zabilježen je godine 1922., kada je od namjere da se snimi serija filmova snimljen sam jedan, pod naslovom *Seljačka svadba*. Snimanju je osim ravnatelja Vladimira Tkalčića prisustvovao i tadašnji kustos Etnografskog muzeja Milovan Gavazzi (op. cit.,

str. 123-124.). Tijekom svoga dugogodišnjeg rada Gavazzi je samostalno snimio 20-ak etnografskih filmova i još toliko u suradnji s drugim snimateljima (op. cit., str. 128.). Zahvaljujući Gavazziju, koji je na *Festival dei Popoli* 1960. poslao film *Jedan dan u turopoljskoj zadruzi* liječnika Drage Choulupeka, hrvatski etnološki film dobiva i veliko internacionalno priznanje osvajanjem prve nagrade za humanost ispričanu filmskim jezikom (Majcen, op. cit., str. 126.). U produkciji etnografskih filmova dugo je godina veliku ulogu imala Škola narodnog zdravlja osnovana u Zagrebu 1926. (op. cit., str. 124.), te Institut za istraživanje folkloru u Zagrebu (op. cit., str. 129.), a brojne su nagrade osvojili i filmovi u produkciji HRT-a, što dodatno povećava potrebu za festivalom na kojemu bi ti filmovi bili predstavljeni širem sloju građanstva.

Iako je u Etnografskome muzeju u Zagrebu 19. - 21. listopada 2006. godine održana konferencija pod nazivom *Ethnographic film: museums, documentation, science*, u recentnijoj povijesti etnološke struke nije zabilježeno održavanje festivala etnografskog filma. S obzirom na navedenu činjenicu, mislim da s pravom možemo ETNOFILM nazvati prvim festivalom etnografskog filma u Hrvatskoj!

S obzirom na bogatu tradiciju susjednih zemalja na tom području želja nam je bila da Hrvatska, Istra i Rovinj postanu određena za vizualne antropologe, studente i redatelje koji se bave tom vrstom dokumentarnog filma. U isto vrijeme željeli smo ovaj projekt fizički smjestiti izvan Etnografskog muzeja i samim time pokazati da muzej nije zatvorena ustanova, već institucija koja želi i može svojim zanimljivim sadržajima poboljšati komunikaciju s posjetiteljima.

Uz potporu ravnateljice Etnografskog muzeja Istre mr.sc. Lidije Nikočević, koja je uvidjela važnost projekta, kustosice Tamara Nikolić i Tanja Kocković Zaborski krenule su u avanturu zvanu organizacija filmskog festivala.

Organizacija festivala, kao ni bilo kojeg projekta nije moguća bez novca, pa smo intenzivno krenule u potragu za sponzorima, donatorima, tvrtkama, općinama, gradovima i pojedincima koji bi bili zainteresirani da postanu dio projekta. Iako je iza nas stajala institucija muzeja, nismo mogle očekivati apsolutnu financijsku pomoć, već smo lokalnoj zajednici (u ovom slučaju gradu Rovinju) te turističkim tvrtkama željele pokazati i dokazati turističku isplativost tog projekta.

Hotelijska tvrtka Maistra bila je prva koja je bila zainteresirana za projekt, te smo s predstavnicima tvrtke dogovorili buduću suradnju u obliku smještaja autora u hotel Park, osiguranja mjesta radionice za montažu filmova te rezervacije kinodvorane u kojoj smo održali stručno predavanje i projekciju filmova nastalih na radionicama. Maistri se pridružila tvrtka Croz iz Zagreba, koja nam je posudila svoja računala za radionicu filmske montaže.

Autori filmova s kojima smo kontaktirale polako su počeli potvrđivati svoj dolazak, a mi smo krenule u daljnju potragu za novcem i prostorom. Budući da smo idealistički ušle u organizaciju festivala, osmislile smo ambiciozan plan.

Kako se datum festivala približavao, polako se zatvarala i financijska konstrukcija te smo se orijentirale na promociju festivala u medijima – tiskanim, radijskim i televizijskim te na internetskim portalima. Izuzetno nam je važno bilo obavijestiti stručnu muzeološku i etnološku javnost o tome što organiziramo jer smo smatrale da su naše kolegice i kolege (uz širu javnost) ciljana publika kojoj smo se obraćali.

Kolegice i kolege muzealce iz cijele Hrvatske pozvale smo na sudjelovanje na radionicama filmske montaže jer smatramo da je film medij koji je sve zastupljeniji u današnjoj muzejskoj praksi. Uz pomoć kamere bilježe se razni događaji, kulturne manifestacije, fenomeni nematerijalne kulturne baštine te sam proces nastajanja izložbi.

Kolegice i kolege etnologe pozvale smo jer smatramo da se festival sa svojom tematikom etnografskih filmova obraća (osim široj javnosti) i njima kako bi bili u toku s recentnim etnografskim filmovima te potaknuli zanimanje za vizualnu antropologiju o kojoj se danas u etnološkim krugovima sve više počinje govoriti. Ujedno smatramo da je ETNOFILM prilika da kolege na jednome mjestu dobiju edukaciju kako snimati/montirati film te vide kako to rade njihovi kolege u Hrvatskoj i u svijetu.

Iako su nam pojedini kolege i kolegice uputili svoju potporu, nažalost, moramo ustvrditi da su izostali posjeti kolega. Kao opravdanje možda može poslužiti činjenica da informacija o festivalu nije došla do krajnjih korisnika, ali i činjenica da je to bio (tek) prvi festival. U nadi da će i ovim putem informacija o ETNOFILM-u – festivalu etnografskog filma u Rovinju – doći do naših kolega, prihvatile smo se pisanja ovog članka.

Program ETNOFILM-a 2009. godine

Radionice filmske montaže trajale su od 30. ožujka do 4. travnja 2009. i na njima je sudjelovalo sedmero polaznika različitih zanimanja (studenata, filmskih snimatelja i etnologa). Posljednjeg dana festivala prikazani su filmovi nastali na radionici montaže filma.

30. ožujka 2009. – u Zavičajnome muzeju Grada Rovinja otvorena je izložba *Iz etnološkog rakursa* autorice Tamare Nikolić, koja je prikazala fotografije iz fundusa Etnografskog muzeja Istre što su ih tijekom godina snimili kustosi u

sl. 3. Otvoreње festivala ETNOFILM

sl. 4. Otvoreње izložbe *Iz etnološkog rakursa*sl. 5. Otvoreње izložbe *Iz etnološkog rakursa*

sklopu svojih terenskih istraživanja. U isto vrijeme otvorena je izložba *Ljudi iz Rojca* Studija KaPula.

1. travnja 2009. – otvoren je Festival etnografskog filma, na kojemu je publika mogla vidjeti 18 etnografskih filmova domaće i strane produkcije. Posjetitelji su, među ostalim, mogli vidjeti odabir filmova Milovana Gavazzija, dio dokumentarnog filma o Rovinju, snimljenoga 1943. godine, ali i recentne uratke. Filmove je osobno predstavilo oko deset autora.

3. travnja 2009. – održan je okrugli stol o temi *Istinite laži: tumačene kultura/e kroz film*, čiji su moderatori bili dr. sc. Tanja Bukovčan, Danijela Majstorović, autorica filma *Posao snova* iz BiH, te Daniel Winfree Papuga, antropolog. U konstruktivnome i živom razgovoru sudionika okruglog stola moglo se čuti kako je ključni faktor pri snimanju etnoloških filmova pozicija koju autor želi zauzeti, no istaknuto je da zapravo nije ključno pitanje govori li se snimanjem istina ili laž, već kakav je odnos antropologa prema stvaranju filma, odnosno interpretira li ga kao sredstvo za svoje istraživanje ili ga vidi kao umjetnost.

4. travnja 2009. – dr. sc. Tanja Bukovčan održala je predavanje o povijesti hrvatske vizualne antropologije. Tijekom festivala organizirane su i dvije radionice pletenja *domižana* u Eko muzeju Kuća o batani, kojima smo gostima festivala i široj publici željele pokazati važnost vizualne dokumentacije nematerijalne kulture.

Festival nije imao strogi formalni karakter jer nam je cilj bio omogućiti neposredni kontakt autora filmova i publike nakon projekcija, ali tijekom izleta u unutrašnjost Istre koji smo organizirale za sudionike. Na taj smo način željele povezati studente, etnologe, vizualne antropologe, filmaše i sve zainteresirane kako bismo im omogućile mjesto gdje mogu izmjenjivati svoje ideje te se dogovarati o budućoj suradnji.

Za vizualni identitet festivala bio je odgovoran rovinjski dizajner Agron Lešdedaj.

sl. 6. Radionica pletenja *domižana*

sl. 7. Vizualni identitet ETNOFILMa 2

Što dalje

Polako počinju pripreme za organizaciju Festivala etnografskog filma - ETNOFILM2 u Rovinju 8. – 11. travnja 2010. U sklopu festivala za 2010. godinu planiramo uvesti neke novosti kao što su ocjenjivanje pristiglih filmova u tri kategorije: najbolji profesionalni film, najbolji amaterski film te najbolji regionalni film (potičemo etnografsko filmsko stvaralaštvo Istre).

Godine 2010. želimo staviti naglasak na međunarodnu suradnju. Na tragu toga potvrđen je dolazak profesora vizualne antropologije sa sveučilišta u Barceloni i Berlinu kako bi se upoznali s današnjim tokovima na području vizualne antropologije.

Osim toga, dogovoreno je predavanje g. Bernarda Suruguea, dugogodišnjeg suradnika Jeana Roucha, više koncerata i izložba. Nadamo se da će taj bogati program zainteresirati kolege muzealce te da će nam se pridružiti u Rovinju 2010.

Primljeno: 29. rujna 2009.

LITERATURA

Gavazzi, Milovan. Etnografski film. Njegovo značenje i primjene. // *Slovenski etnograf* 16/17, 1964., str. 57-63.

Majcen, Vjekoslav. Etnološki filmovi Milovana Gavazzia i hrvatski etnološki film u prvoj polovini 20. stoljeća. // *Studia etnologica Croatica* 7/8, 1995./1996., str. 121-134.

FROM IDEA TO ETNOFILM

Thanks to the long tradition that the ethnographic film has in Croatia and also to its perhaps insufficient popularity among ethnologists and other admirers of the film, the Ethnographic Museum of Istria started a project entitled *Etnofilm*.

The history of the ethnographic film in Croatia started as early as around 1900, when Stanislaw Noworyt, after northern Africa, went on campaigns shooting material around India, Indochina and China. He took travel features of interest and war footage. Still, the first attempt to take a scientific ethnographic film in Croatia was actually recorded in 1922, when from the intention to make a series of films, just one was produced, named *Rural Wedding*. The filming was attended not only by the director, Vladimir Tkalčić, but also by the then curator of the Ethnographic Museum Milovan Gavazzi. During his many years of work, Gavazzi made some score of ethnographic films on his own, and as many more in collaboration with other cameramen.

Although in the Ethnographic Museum in Zagreb, from October 19 to October 21, 2006, a conference entitled Ethnographic Film: Museums, Documentation, Science was held, in the more recent history of the ethnological profession, no festival of ethnographic films has been recorded. Because of the rich tradition of neighbouring countries in this field, it was the wish of the authors that Croatia, Istria and Rovinj should become a destination for visual anthropologists, students, directors who deal with this form of documentary film. At the same time they wanted this project to be located in physical terms outside the Ethnographic Museum of Istria, thus showing that the museum was not a closed institution, but an establishment that wants to and can, with interesting contents, improve its communication with visitors. After the first festival, the preparations for the organisation of Etnofilm2 are slowly taking shape; it will be held from April 8 to April 11, 2010 in Rovinj.

We hope that the ample programme of Etnofilm2 will interest fellow museum professionals and that they will join us in Rovinj in 2010.

sl.1. Veljko Marton u Muzeju Marton ispred zbirke ruskog porculana

VIŠNJA ZGAGA: Započela bih razgovor s pomalo banalnom opservacijom vezanom za predmet vašeg interesa: posuđe, porculan, staklo. Što vas je, kao sportaša i osobu koja je studirala ekonomiju, privuklo tim krhkim predmetima? Jeste li u svojoj kući u djetinjstvu bili okruženi vitrinama sa staklom i porculanom pokraj kojih se niste usuđivali prolaziti i koje su se uoči Božića ili neke važne obiteljske fešte čistile s velikom pažnjom? Ili je prevagnula činjenica da vam je to bilo financijski dostupno?

VELJKO MARTON: Bila je to slučajnost, kao i mnogo drugih stvari, uz možda talent za skupljanje koji se pojavio već u djetinjstvu: od skupljanja poštanskih maraka, salveta, bilo čega, plastičnih predmeta koji su onda bili dostupni. Nažalost, nisam bio okružen porculanskim predmetima u svom domu, mi smo bili prosječna, jednostavna obitelj, bez vitrina punih stakla i porculana. Međutim, već sam u dosta ranoj mladosti igrom slučaja došao u dodir s antikvitetima i od tada sam razvio ljubav prema tome. To je bio početak, a sigurno je i sklonost skupljanju općenito pomogla da se razvije ono što je danas moja strast.

V.Z.: Kada ste prije tridesetak godina započeli skupljanje antikviteta, čini mi se najprije namještaja i slika, a potom porculana i stakla, vi, dakako, niste imali specijalističkih znanja o predmetima koje ste skupljali, no vrlo ste jasno i točno postavili cilj - znali ste što želite skupljati.

V.M.: Kad sam počeo skupljati nisam imao dovoljno znanja o umjetninama općenito. Zanimala me široka lepeza predmeta, u to vrijeme možda najviše namještaj, a malo- pomalo neke su se stvari kao što je porculan nametnule više kao dekoracija. U prvoj fazi skupljanja bila je riječ o vitrini u koju je trebalo staviti neke predmete, i to je bio glavni razlog zašto sam tražio određene predmete, a njihova umjetnička vrijednost ili kvaliteta bili su u to vrijeme u drugom planu. Trebalo je veoma dugo skupljati sve i svašta da bi se na kraju ipak iskristalizirala određena kvaliteta.

V.Z.: Kako je teklo vaše obrazovanje za područje koje ste izdvojili kao temu kolekcioniranja? Koliko vam je značila "usmena predaja", znanja koja ste upijali u razgovorima s ostalim kolekcionarima? Koje biste osobe mogli izdvojiti? Koju ste literaturu pročitali? Koje stručne časopise redovito pratite?

V.M.: Moje obrazovanje u prvom je dijelu bilo vezano isključivo na moj interes, koji nisam u početku mogao dijeliti s kolegama kolekcionarima zato što nisam poznavao nijednoga od njih. Moji posjeti muzejima dali su velik doprinos

sl.2. Par vaza
 Francuska, Pariz, Manufaktura porculana
 Nast
 Oko 1800.
 Oznaka: utisnuto NAST
 Visina: 28,8 cm i 29,5 cm

sl.3. Tanjur
 Austrija, Manufaktura porculana Beč
 Oko 1798.
 Oznake:
 Modar austrijski štit
 Utisnuto: 98, 32, oznaka slikara 96 za
 Antona Kothgasser
 Promjer: 24,3 cm

sl.4. Šalica i tanjurić (*Gobelet litron et
 soucoupe*, druga veličina)
 Francuska, Manufaktura porculana Sèvres
 1804.-1812. g.
 Oznake:
 Šalica: urezano M i 13
 Tanjurić: otisnuto *M.Imp le de Sèvres*,
 urezano M i D
 Šalica: visina 6,6 cm, promjer 6,5 cm
 Tanjurić: promjer 14 cm

mom obrazovanju tako da mogu odrediti koji predmet ima koju kvalitetu, odnosno kolika mu je muzealna vrijednost. I, naravno, uz obilazak muzeja samo se po sebi nametnulo kupovanje kataloga, iz kojih sam isto tako mogao mnogo naučiti, a stručnu literaturu i časopise i te kako pratim, posebno one vezane za područje koje sada postaje primarno, a to su staklo, porculan i, djelomično, srebro. I pratim gotovo sve relevantne časopise s tog područja kao što su *Keramos*, katalogi velikih kuća poput Christiesa, Sothebysa, Dorotheuma. Iz tih časopisa svatko tko ih prati može dobiti vrijedne informacije o provenijenciji pojedinih predmeta i o njihovoj vrijednosti.

V.Z.: Gdje kupujete predmete, kupujete li na *Hreliću* ili na Britanskom trgu?

V.M.: Predmete kupujem posvuda, ja bih rekao da je veliki dio moje kolekcije skupljen na području bivše Jugoslavije, gdje je, naravno, u ono vrijeme bilo mnogo lakše putovati i mnogo lakše donositi. Tada, s obzirom na to da nije bilo pravih antikvarnica ili ih je bilo vrlo malo, kupovalo se uglavnom od privatnika, putem oglasa u *Večernjem listu*, i to je

sl.5. Par vaza
Austrija, Manufaktura porculana Beč
Oko 1796. g.
Signatura: modar austrijski štit
Visina: 27 cm

sl.6. Dejeuner servis
Rusija, St. Petersburg, Carska manufaktura
porculana
1762. - 1796. g.
visina šalice: 6,5 cm, promjer šalice: 7
cm, promjer tanjurića: 12,4 cm, visina
šećernice: 5,2 cm; promjer šećernice:
7,8 cm; promjer poklopca: 7,1 cm, visina
šećernice sa poklopcem: 8,5 cm; visina
posude za kavu: 8,5 cm; promjer posude za
kavu: 10,5 cm; visina posude sa poklopcem:
11 cm, visina šalice za mlijeko: 6,5 cm,
promjer šalice: 8,2 cm, duljina pladnja:
32,5 cm
signatura: okrunjen modar monogram
Katarine Velike
oznaka slikara: ćirilicom M. Y. Ivanov

bio jedan od glavnih izvora za nabavu umjetnina. Danas se mnogo manje kupuje na taj način. Kad me već pitate o kupnjama na *Hreliću* i *Britancu*, *Hrelić* nikad nije bio moja omiljena destinacija, jer na njemu jednostavno nema takvih vrijednosti, to vam je kao da dobijete na lotu. Na Britanski trg vrlo često odem zato što se ondje sastaju kolekcionari i razmjenjuju mišljenja. Međutim, i ondje se vrlo rijetko može naći nešto iz vremena koje mene zanima. No tu i tamo ima vrlo lijepih predmeta iz razdoblja secesije i *art decoa*, koji su vrlo zanimljivi.

V.Z.: Kako vaša obitelj prihvaća činjenicu da dio novca odvajate za kupnju predmeta, odnosno za troškove održavanja muzeja?

V.M.: Mislim da se moja obitelj tijekom svih ovih godina navikla jer i moja supruga i djeca donekle dijele tu moju strast

sl.7. Vaza za cvijeće (*Cuvette à fleurs*

verdun)

1766. g.

Oznake:

Znak manufakture isprepletenih slova LL koja okružuju oznaku N za godinu 1766., te oznaka za slikara Charles-Eloia Asselin ispod

Duljina: 32,5 cm

Visina: 15 cm

Širina: 15 cm

sl.8. Posuda za hlađenje čaša

St. Petersburg

oko 1820.

carska manufaktura porculana

za umjetninama, a moja su djeca u tom okruženju i odrasla. Mislim da se baš previše ne brinu zbog odvajanja novca za kupnju umjetnina ili održavanje muzeja. Pretpostavljam da su svjesni činjenice kako je to na neki način dobro ulaganje, jer prave vrijednosti uvijek ostaju.

V.Z.: Pamтите li (ili možda bilježite) okolnosti nabave predmeta? Istražujete li i bilježite povijest predmeta, podatke o njihovoj provenijenciji?

V.M.: Imam vrlo dobru memoriju glede nabave predmeta, pa se i dandanas mogu vrlo precizno sjetiti okolnosti nabave pojedinog predmeta, pa čak i iznosa koji je plaćen. Na neki način zanimanje za te predmete utječe da se sjećam svih tih detalja. Premda se nekih mnogo jednostavnijih detalja i brojeva uopće ne sjećam. Da, bilježim povijest predmeta i njihovu provenijenciju jer smo već sada prerasli samo kolekcionarstvo i postali pravi muzej. Mi smo čak i obvezni zabilježiti sve predmete koje smo kupili kao muzej te istaknuti cijenu po kojoj smo ga kupili. I to je potrebno da bi se ti predmeti uvrstili u fundus.

V.Z.: Koji vam je aspekt vaše zbirke zanimljiviji, umjetnički ili povijesni?

V.M.: Kad je riječ o zbirci, umjetnički je aspekt nedvojbeno u prvom planu, znači najbitnija je kvaliteta umjetničkog djela. Naime, između uporabnog predmeta i umjetničkog djela sigurno postoji bitna razlika i upravo je ta umjetnost na porculanu, u obliku neke minijature, kao i ona na staklu, primarna sastavnica koja privlači moju pozornost kada umjetninu nabavljam. Međutim, često povijesni aspekt ne bi trebao biti zanemaren, osobito ako je umjetnički predmet poseban, ako je pripadao nekoj povijesnoj ličnosti ili je nabavljen za posebnu priliku, kao dar nekom kralju ili kraljici poput Katarine Velike. Takav predmet postaje i te kako zanimljiv.

V.Z.: Što je u naravi kolekcioniranja, "fenomena staroga kao i ljudski rod"; je li to čar traganja, istraživanja i avanture, kontakti s drugim ljudima i dijeljenje interesa i ljubavi prema istome?

V.M.: Mislim da je "lov na umjetnine" vrlo važan činitelj koji kolekcionarstvo čini zanimljivim. Sam taj osjećaj da ćete u posjeti nekom kolegi možda naći neki predmet za koji mislite da se mora naći u vašoj kolekciji, da ćete listajući kataloge ili obilazeći antikvarijate pronaći predmet za koji jednostavno mislite da mora biti dio vaše zbirke - sve to čini kolekcionarstvo izuzetno zanimljivim. Pretpostavljam da kolekcionar, koliko god predmeta skupio, uvijek želi neki novi, koji je još zanimljiviji i važniji od onoga prije. Dakle, kolekcioniranje je strast koje se čovjek baš lako ne oslobađa.

V.Z.: Je li vam kolekcioniranje donijelo bitno novu kvalitetu života? Radost života? Svi su kolekcionari dugovječni!

V.M.: Na neki način sigurno jest, to je veliko zadovoljstvo, posebno ako se vaše kolekcionarstvo izdvoji od onoga "običnog". Ono pridonosi vašoj zainteresiranosti i za putovanja, i za praćenje literature, i za obilazak muzeja, dakle bitno utječe na vaš način života. Međutim, morao bih reći i to da ono donosi i određene frustracije. Primjerice, za kolekcionara je najgore da naide na predmete koje bi apsolutno želio imati i koji posjeduju sve kvalitete kojima vi kao kolekcionar težite, ali postoji i velik problem: financijski vam nisu dostupni. Dakle, taj vas element katkad frustrira.

V.Z.: Kako ste, i u kojim mjeri, mijenjali koncepciju skupljanja, odnosno jeste li je uopće promijenili?

V.M.: Mislim da se s godinama i iskustvom mijenja koncepcija skupljanja, i to bitno. U prvoj fazi to je ipak nezaobilazno svaštarenje, skakanje s područja primijenjene umjetnosti na nešto drugo - na često kupovanje predmeta koji po vrijednosti zaostaju za kvalitetom kolekcije. Kada je kolekcija već velika, skupljanje bilo kakvih prosječnih predmeta ne dolazi više u obzir, dalje skupljam samo predmete koji su povijesno i umjetnički relevantni.

V.Z.: Suradujete li s hrvatskim kolekcionarima ?

V.M.: Mislim da bi se moglo reći da u nekom dijelu surađujemo, premda na ovom području koje mene zanima ima

relativno malo kolekcionara. Uglavnom, kolekcionari se u Hrvatskoj primarno bave slikarstvom, koje meni nije u samoj žiži interesa.

V.Z.: Kako objašnjavate činjenicu da se privatni kolekcionari nisu uspjeli udružiti, stvoriti vlastitu udrugu i tako možda pokrenuli jači val osnivanja privatnih muzeja?

V.M.: Mislim da su se kolekcionari u nas udružili. Možda je to jedna vrsta neformalnog udruženja, premda nisam o detaljima informiran. Mislim da osnivanje privatnih muzeja zaostaje zbog dva razloga. Prvi je neposjedovanje kvalitete dostatne da se otvori privatni muzej. Ljudi možda imaju kolekcije koje se njima veoma sviđaju, ali jednostavno nisu na dovoljno visokoj razini da bi se mogli kvalificirati i uvrstiti u neku muzejsku zbirku. Drugi je dio financijske prirode: svako osnivanje privatnog muzeja nosi velike financijske obveze koje može preuzeti vrlo mali broj ljudi. Osim toga, tu je i određeni strah jer bi vas mnogi mogli pitati odakle vam novac. Stoga neki ljudi koji imaju novac ne žele investirati jer bi ih netko mogao zbog toga javno prozvati. Greška je i to što u Hrvatskoj nije izgrađeno takvo porezno okruženje koje bi išlo u prilog osnivanju privatnih muzeja.

V.Z.: Imali ste izložbe u Muzeju za umjetnosti i obrt u Zagrebu, zatim u Splitu, pa u Šibeniku. Kako su vas prihvatile te muzejske kuće? Jeste li uspostavili pozitivnu, konstruktivnu komunikaciju ili ste osjetili zatvorenost i nepovjerenje?

V.M.: Mislim da sam u MUO-u, gdje sam prvi put javnosti prikazao svoju zbirku, izgradio više nego dobar odnos. Prvo, to je moja matična kuća koja me prati i dio djelatnika su i u mome vijeću muzeja, prema tome, riječ je o izuzetno dobroj komunikaciji u kojoj izmjenjujemo stručna iskustva. Kojiput tražim savjet, kojiput dajem savjet, prenose se iskustva koja smo kao muzej stjecali na našim izložbama. Dakle, s Muzejom za umjetnost i obrt imam vrlo pozitivnu komunikaciju, za koju se nadam da će trajati. A ova kratka gostovanja nisu dostatna da se ostvari neki dublji kontakt, premda su moja iskustva s muzejom u Splitu i u Šibeniku više nego pozitivna.

V.Z.: Kakva je bila vaša suradnja s Nacionalnim muzejom keramike-Sèvres u Parizu i kakvu ste suradnju i kontakte ostvarili s francuskim stručnjacima?

V.M.: Kad se govori o Sèvresu, naravno to je nešto sasvim drugo. Ostvaren je kontakt s Nacionalnim muzejom keramike u Parizu i, zahvaljujući tome, cijeli rad vezan za privatni muzej i kolekcionarstvo podignut je na sasvim novu razinu. Naravno, moja su iskustva bila izuzetno zanimljiva i budući da sam i direktoricu muzeja, gospođu Antoinette Halle, poznavao i prije, to se prijateljstvo tijekom dugotrajnih priprema za izložbu u Parizu produbilo, i sigurno je ono što sam ondje naučio neizmerno važno za mene kao kolekcionara, pa i direktora privatnog muzeja. I sigurno će mi to mnogo pomoći da i kasnije to iskustvo na neki način iskoristim u organiziranju i pripremi izložbi koje bi trebale slijediti. Ako uopće može biti zamjerki, onda je to činjenica da sam očekivao kako će jedan muzej tipa Sèvresa, možda biti malo brži i fleksibilniji u određivanju datuma izložbe. Međutim, razumijem da oni jako dugo razmišljaju o detaljima oko postava, tako da su i te pripreme bile dosta mukotrpne i dugo su trajale. Ali bez toga je teško postići takav međunarodni uspjeh kao što je postigla ta naša izložba u Sèvresu.

V.Z.: Poznajete li muzejske zbirke porculana i stakla u hrvatskim muzejima? Poznajete li kustose tih zbirki? Biste li bili voljni za njih održati predavanje, *workshop*?

V.M.: Mogu reći da sam izuzetno dobro upoznat sa zbirka MUO-a jer sam vrlo usko surađivao s kustosima i imao sam priliku uključiti ih u neke od svojih projekata. Zbirke MUO-a na visokoj su europskoj razini. MUO posjeduje zbirke koje se mogu mjeriti s muzejima mnogo većih gradova, a možda i mnogo većih država, tako da se zapravo ne moramo ničega sramiti. Vrlo bih rado održao predavanje vezano za europski porculan ili europsko staklo jer je to područje koje najbolje poznajem i u koje sam uložio jako puno vremena, a s obzirom na to da me pozivaju i u inozemstvo da držim predavanja, posebno o problematici bečkog porculana, ne vidim razloga zašto to svoje znanje ne bih podijelio. Samo je pitanje postoji li u ovom trenutku bilo kakav interes za to. Od stranih muzeja dobivam dosta poziva, a do sada se u Hrvatskoj nitko nije javio.

V.Z.: Jeste li povezani sa svjetskim kolekcionarima? Ako jeste, izmjenjujete li informacije o nabavi predmeta ili to ipak držite u tajnosti?

V.M.: Kolekcionari u svijetu, posebno oni koji prikupljaju staklo i porculan dosta su povezani, pa se može reći da sam izuzetno dobro povezan sa svjetskim kolekcionarima. Često se susrećemo na međunarodnim simpozijima, na velikim aukcijama, na brojnim sajmovima vrhunskih antikviteta kao što su Maastricht, München ili London. Razmjenjujemo informacije u vezi s nabavom iako ne otkrivamo sve detalje jer neke podatke kolekcionar ili muzej drže u tajnosti. Također ima ljudi koji prodaju određenu umjetninu, ali ne žele da se zna ništa o tome, ali se većina informacija razmjenjuje, uspoređuje se kvaliteta predmeta te pri kupnji umjetnina nerijetko jedni od drugih tražimo mišljenja.

V.Z.: Koje svjetske kolekcionare s kojima ste se susreli možete izdvojiti?

V.M.: Od svih svjetski poznatih kolekcionara istaknuo bih Richarda Cohena, američkog kolekcionara koji posjeduje jednu od najvećih svjetskih kolekcija iz klasicističkog razdoblja, dakle smjera "u okvirima" kojega se on kreće. S

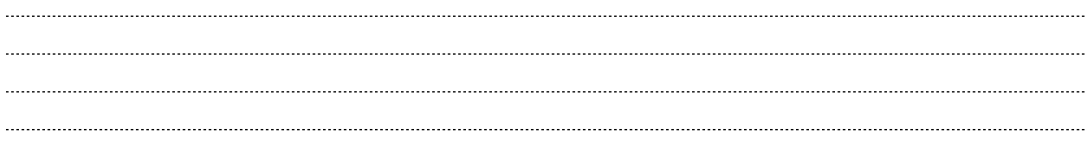

sl.9. Tanjur iz kolekcije ruskog porculana

sl.10. Ukasni tanjur
Hrvatska, Zagreb, Tvornica Vjekoslava
Barbota
sredina 19. st.
promjer: 24 cm

sl.11. Tanjur
Beč, Manufaktura porculana, razdoblje Du
Paquier
1735. g.
Promjer: 22,5 cm

sl.12. Zgrada Muzeja Marton, Samobor

sl.13. Dio stalnog postava Muzeja Marton, Samobor

COLLECTORS: VELJKO MARTON

To mark the outstanding success achieved by the exhibition of Sèvres porcelain from the Marton Museum in the Sèvres National Museum of Ceramics, Paris, we carried out an interview with the owner of the collection, Mr Veljko Marton. The founder of the first private museum in Croatia (set up in 2003) tells of his thirty years of collecting the art objects that today constitute the collections of the museum: the furniture, porcelain, clocks, paintings, silver and metal objects and glass.

The joy in collection, the collector's passion, the development of his own taste and knowledge about the individual topics, the criteria for the acquisition of objects and the sources from which they are acquired – these are the topics that Mr Marton tells of.

He particularly highlights his collaborative activity with museum institutions, particularly with the Museum of Arts and Crafts in Zagreb and with the National Museum of Ceramics in Sèvres, as well as with other collectors in this country and elsewhere, of whom he particularly mentions the American collector Richard Cohen.

He tells of the functioning of the Marton Museum in Samobor, the way it is funded, his collaboration with the city of Samobor, and his intention to move part of the collection to the Upper Town in Zagreb.

PREMA NOVOME MODELU UDRUŽIVANJA HRVATSKIH MUZEJSKIH DJELATNIKA

MAJA ŽEBČEVIĆ MATIĆ □ Muzejska udruga istočne Hrvatske

SILVIJA LUČEVNJAK □ Muzejska udruga istočne Hrvatske

sl.1. Članovi Muzejske udruge istočne Hrvatske

Želja da se poboljša rad muzealaca, pojača promicanje i zaštita muzejske struke do konačnog modela koji bi donio opći i stvarni napredak male hrvatske muzejske zajednice, za sada mukotrpno, ali s realnim izgledima za uspjeh, ide prema svom cilju.

Kratka povijest muzejskog udruživanja u Hrvatskoj

Hrvatsko muzejsko društvo osnovano je 1946. g. u Zagrebu kao prva strukovna udruga muzejskih djelatnika tadašnje države (Federativne Narodne Republike Jugoslavije) pod nazivom Društvo službenika i suradnika muzeja, galerija i konzervatorskih zavoda *Museion* u NR Hrvatskoj. Nakon što je osnovano samostalno Društvo konzervatora Hrvatske (1959. g.), od godine 1960. udruženje nosi novi naziv Muzejsko društvo Hrvatske. Već od samih početaka Društva osnivaju se različite podružnice i radne sekcije, pa se na području Hrvatske pojavljuju i regionalna muzejska udruženja, što je nametnulo potrebu da se Muzejsko društvo Hrvatske preregistrira u krovno udruženje takvih društava. To je učinjeno 1975. godine, od kada Društvo nosi naziv Savez muzejskih društava Hrvatske.

U takvome modelu udruživanja nastala je i prethodnica današnje regionalne Muzejske udruge istočne Hrvatske. Još godine 1951. osnovana je slavonska podružnica spomenutog Društva službenika i suradnika muzeja, galerija i konzervatorskih zavoda *Museion* u NR Hrvatskoj koja je kasnije djelovala i unutar Muzejskog društva Hrvatske, odnosno Saveza muzejskih društava Hrvatske.

Do prekida takvih odnosa između regionalnih muzejskih udruuga i središnjice u Zagrebu dolazi početkom Domovinskog rata, kada se rad Društava gasi i obnavlja tek u drugoj polovici 1990-ih. Tako se 1997. osniva Muzejska udruga istočne Hrvatske (MUIH) kao rezultat potrebe za strukovnim udruženjem dvadesetak muzeja, galerija i muzejskih zbirki najistočnijih hrvatskih županija, sa svim stručnim djelatnicima čije članarine podmiruju muzeji. Na sličnom načelu ujedinili su se i muzealci Istre i sjeverozapadne Hrvatske.

Godine 1998. službeno je obnovljeno središnje muzejsko društvo pod nazivom Hrvatsko muzejsko društvo (HMD), koje na dobrovoljnoj osnovi *okuplja stručne muzejske djelatnike, kao i druge pojedince koji žele podupirati i razvijati muzejsku struku u Hrvatskoj* (Statut HMD-a, čl. 7.).

Nažalost, tada je propuštena prilika da se regionalni hrvatski muzealci povežu s nacionalnima u jedinstvenu i snažnu zajedničku organizaciju, iako je takva mogućnost ponuđena postojećim Zakonom o udrugama (iz 2001. g.), koji

u članku 7. navodi da se *dvije ili više udruga mogu udruživati i slobodno utvrđivati naziv toga oblika udruživanja, a takav oblik udruživanja može imati svojstvo pravne osobe.*

Potreba za udruživanjem regionalnih udruga s nacionalnom muzejskom udrugom, preuzimanje zajedničkih prava i obveza te potreba sudjelovanja muzealaca iz svih područja Hrvatske u radu Hrvatskoga muzejskog vijeća aktualiziraju se apelima prema Ministarstvu kulture i HMD-u s godišnjih skupština MUIH-a već od 2000. (arhiva MUIH-a).

Kako su problem udruživanja riješile druge srodne struke

Isto se pitanje nakon završetka Domovinskog rata pojavilo i s nekim sličnim strukovnim udrugama, no ipak je riješeno praktičnim i smislenim stvaranjem središnjih, nacionalnih udruženja koja su u svome članstvu okupila i regionalne udruge, ne odričući njihovu organizacijsku posebnost, odnosno status pravne osobe. Kao poučan i muzejskim djelatnicima najrodniji primjer navest ćemo nacionalnu udrugu knjižničara – Hrvatsko knjižničarsko društvo (HKD).

Poput slavonskih muzealaca, i knjižničari toga dijela Hrvatske utemeljili su nakon Domovinskog rata svoje strukovno regionalno udruženje - Društvo knjižničara Slavonije i Baranje. No, uz članstvo u toj udruzi, slavonskim je knjižničarima dana i mogućnost istodobnog sudjelovanja u radu središnje strukovne udruge jer je Društvo knjižničara Slavonije i Baranje član Hrvatskoga knjižničarskog društva (HKD), kao saveza knjižničarskih društava na području Republike Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu. To je operativno pitanje razriješeno na način da redovitim članom HKD-a može postati knjižničarska udruga ili pojedinac iz knjižničarske struke. No pojedinac koji se učlanjuje u Društvo ne može istodobno biti učlanjen u udrugu koja je redoviti član Društva, već mu se ostavlja mogućnost da bude učlanjen u tzv. Klub knjižničara (dakle, u njemu se okupljaju oni knjižničari koji djeluju u sredinama bez regionalnog udruženja ili oni koji su izabrali nesudjelovanje u regionalnoj udruzi). Svi su oni automatski članovi i svoga regionalnog udruženja (ili Kluba knjižničara) i središnjeg udruženja (HKD-a), a u radu Skupštine HKD-a sudjeluju putem svoga predstavnika. Svaka udruga ili klub knjižničara biraju svoje predstavnike po ključu jedan predstavnik na svakih 15 članova. Ako udruga odnosno klub ima manje od 15 članova, ima pravo na jednog predstavnika.

Evidentni problem strukovnog okupljanja muzealaca

Nažalost, u muzejskoj struci zasad postoji razjedinjenost djelovanja regionalnih i središnje nacionalne strukovne organizacije, što doista zahtijeva hitno nalaženje rješenja. Ako je glavni cilj Hrvatskoga muzejskog društva razvitak i unapređenje muzejske djelatnosti te *okupljanje stručnih muzejskih djelatnika* (istaknule autorice članka, Statut HMD-a, čl. 6.), mišljenja smo da sadašnje stanje nije dobro i ne odražava potrebe i mogućnosti hrvatskih muzealaca kojih prema podacima iz Registra muzeja, galerija i zbirki u RH (MDC) ima 986 (stručni i pomoćni stručni djelatnici), osobito u svjetlu kompetencija koje je Zakon o muzejima dao Hrvatskome muzejskom društvu (odredbe o ustroju i načinu rada Hrvatskoga muzejskog vijeća).

Prema podacima HMD-a, ono okuplja 411 članova s područja cijele Hrvatske (podatak preuzet sa stranice <http://www.hrmud.hr> 27. kolovoza 2009., popis članstva ažuriran 31. svibnja 2008.), a samo MUIH ima 169 registriranih članova, uključujući i muzeje kao članove i pojedince (podatak s posljednje godišnje skupštine 19. lipnja 2009. g.), od kojih je samo 20-ak članova i HMD-a.

Postojanje tako velikog broja muzejskih djelatnika izvan organizacije HMD-a nameće pitanje vjerodostojnosti nacionalne muzejske udruge u zastupanju interesa muzealaca s područja cijele Republike Hrvatske, što je najveći problem takvog modela organiziranja. Ističemo također i nekoordiniranost rada regionalnih muzejskih udruga i HMD-a u ostvarivanju istih ciljeva, kao i pitanje postojanja "dvostrukog" članstva, odnosno učlanjivanje pojedinaca i plaćanje članarine u dva istovjetna strukovna društva. Konačno, delegiranjem zastupnika pojedinih regionalnih udruga riješilo bi se osiguravanje kvoruma za godišnje skupštine HMD-a, što postaje stalni problem, bez obzira na to što je gotovo dvije trećine članstva s područja Zagreba i okolice (podaci sa internetske stranice HMD-a).

Početak rješavanja problema muzejskoga strukovnog okupljanja

Početak 2009. godine tri su regionalne muzejske udruge - Udruga muzeja sjeverozapadne Hrvatske, Društvo muzealaca i galerista Istre i Muzejska udruga istočne Hrvatske donijele zajednički stav o potrebi kolektivnog učlanjenja, upućen HMD-u, s već navedenim argumentima koji su potvrđeni i na zajedničkom sastanku 5. svibnja 2009. godine u prostorijama MDC-a.

U HMD-u također postoji želja da se nešto učini za bolju organiziranost hrvatskih muzejskih djelatnika, pa je Izvršni odbor utemeljio radnu skupinu za to pitanje u sastavu: Vedrana Đukić Bender, Silvija Lučevnjak, Lida Roje Depolo i Ljerka Šimunić.

Iz svega proizlazi da je model udruživanja HMD-a i svih regionalnih muzejskih udruga, odnosno pretvaranje HMD-a u asocijaciju muzejskih udruga prema već opisanome modelu udruživanja hrvatskih knjižničara najbolje i već provjereno rješenje. **Time bi se HMD transformirao u središnju, krovnu nacionalnu muzejsku udruhu kao zajedničku udruhu svoga dosadašnjeg članstva i svih postojećih regionalnih muzejskih udruga.** Tako bi muzealci, već okupljeni u regionalnim muzejskim udrugama, automatski postali članovi HMD-a, regionalne muzejske udruge zadržale bi pravnu osobnost, mogućnost provedbe vlastitih projekata, odnosno tradiciju postojanja i rada. Dosadašnji članovi regionalnih muzejskih udruga postali bi istodobno članovi HMD-a, a dosadašnji članovi HMD-a birali bi između mogućnosti pripadanja regionalnoj udruzi ili pojedinačnog članstva u HMD-u (odnosno u nekoj vrsti Kluba muzealaca, ako bismo primijenili model hrvatskih knjižničara). Pitanje sudjelovanja članova u radu Skupštine i u ostalim tijelima HMD-a reguliralo bi se prema načelu zastupnika (kao i ustroj HKD-a). Naravno, takav model predviđa određeni trud oko statutarne promjena i u HMD-u i u regionalnim društvima, što bi trebao biti lako rješiv formalno-tehnički problem.

U situaciji kada u Hrvatskoj ne postoji asocijacija muzeja i galerija (kao udruženje ustanova), snažna organizacija **svih hrvatskih stručnih muzejskih djelatnika** uistinu je ne samo naša potreba, već i naš osobni i profesionalni dug prema bogatoj baštini muzejske struke, a time i zalag njezine budućnosti.

U nadi da ćemo imati dovoljno zajedničke mudrosti da pojednostavnimo put do najboljih rješenja, na dobrobit cijele muzejske zajednice, pozivamo vas na pozitivno djelovanje!

Primljeno: 30. listopada 2009.

TOWARDS A NEW MODEL FOR THE ASSOCIATION OF CROATIAN MUSEUM EMPLOYEES

The Croatian Museum Association was founded in 1946 in Zagreb. It was the first professional association of museum employees of the state of that time (the Federal People's Republic of Yugoslavia), and was called the *Museion, the Association of the employees and associates of museums, galleries and conservation institutes in the PR of Croatia*. After the independent Association of Conservators of Croatia had been founded in 1959, from 1960 the association had the title of Museum Association of Croatia. From the very beginnings of the Association, various branches and working sections were founded. Regional museum associations also appeared in Croatia, which meant that the Museum Association of Croatia had to be re-registered as the umbrella organisation of such associations.

At the beginning of 2009 three regional museum associations – the Association of Museums of NW Croatia, the Association of Museums and Gallerists of Istria and the Museum Association of Eastern Croatia adopted a joint stance concerning the necessity for collective membership, addressed to the CMA.

The authors provide a short report about the initiative concerning the merger of the CMA and all regional museum associations, that is, turning the CMA into an association of museum associations. This would turn the CMA into a central, umbrella, national museum association, a community consisting of the current membership and all the existing regional museum associations.